Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Департамент соціального захисту населення Сумської міської ради
Сумський обласний центр соціальних служб
Громадська організація «Ліга сучасних жінок»
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
кафедра педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту
Київський університет імені Бориса Грінченка
кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи
Черкаський державний технологічний університет
кафедра соціального забезпечення
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
кафедра освітнього менеджменту, артменеджменту і соціальної роботи
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки
Криворізький державний педагогічний університет
кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМ'Ї ТА ДИТИНИ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ГРОМАДИ

Матеріали
VI Всеукраїнської науково-практичної конференції
10 червня 2025 року

Суми

УДК 364.62-053.2/.5:316.354(477)
С69

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
(протокол № 12 від 23.06.2025 р.)

Редакційна колегія:
І. М. Іонова – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності СумДПУ імені А. С. Макаренка;
Н. О. Максимовська – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності СумДПУ імені А. С. Макаренка;
А.Б.Трофименко – лаборант кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності СумДПУ імені А. С. Макаренка.

С69 Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (10 червня 2025 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2025. 224 с.

Збірник містить матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади».

У збірнику розглядаються технології соціально-педагогічної, психологічної, корекційної та соціокультурної підтримки сім'ї і дитини у вітчизняному та зарубіжному контексті; партнерство державних та громадських організацій у сфері надання соціальних послуг сім'ї та дитині; гендерний підхід як засіб оптимізації соціальної підтримки і соціально-правового захисту сім'ї та дитини; підготовка фахівців соціальної та соціокультурної сфери до соціальної підтримки сім'ї та дитини.

УДК 364.62-053.2/.5:316.354(477)

© Колектив авторів, 2025
© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2025

ЗМІСТ

ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ

Білик Олена
Міжнародні проєкти як засіб реалізації соціально-педагогічної та психологічної підтримки освітніх мігрантів **10**

Зубрицька-Макота Ірина
Консультативна допомога дітям та сім'ям у стресових умовах: вітчизняний досвід **13**

Конончук Антоніна
Розвиток інтегрованих соціальних послуг для сімей з дітьми: виклики та можливості для громади **15**

Нагорна Надія
Психологічна готовність здобувачів освіти до соціального підприємництва: тенденції когнітивного компоненту **18**

Чернета Світлана
Сімейно-орієнтований підхід до надання соціальних послуг сім'ям з дітьми **22**

Шароватова Олена
Ментальне здоров'я та психосоціальна підтримка в умовах надзвичайної ситуації **25**

СЕКЦІЯ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Василюк Тамара
Специфіка діяльності соціальних сервісів для дітей в умовах війни у прифронтовій громаді **29**

Горчинський Руслан
Питання ефективної взаємодії суб'єктів за напрямом реагування на ймовірні випадки домашнього насильства стосовно дитини **31**

Дерев'янко Олександра, Іонова Ірина
Удосконалення системи соціального захисту малозабезпечених осіб в Україні **34**

Добродумова Еліна
Проблеми та виклики надання послуги соціального супроводу сімей, в яких виховуються діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, в сучасних умовах **36**

Знобей Олексій
Пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб за умов воєнного стану **40**

Лисоконь Ілля
Партнерство школи, сім'ї та громади в контексті соціально-педагогічної роботи **44**

Лишенко Віталій
Напрями удосконалення системи управління якістю надання соціальних послуг **46**

Максимовська Наталія
Проєктування розвитку соціальної згуртованості здобувачів освіти в прифронтовому університеті **49**

Мальцева Тетяна, Швед Ольга
Сучасні моделі профілактики домашнього насильства у соціально вразливих сім'ях з дітьми **52**

Мельник Катерина, Рижанова Алла
Соціальна профілактика залежності дітей від соціальних мереж **54**

Ларіонова Наталія
Сім'я як фактор ризику у формуванні статевої ідентичності дитини парапубертатного віку **58**

Ніколайчук Юлія
Теоретичні засади розробки інтегрованих систем соціального захисту дитинства в кризових суспільствах **61**

Рижанова Алла
Кіберсоціалізація людини та її соціальний розвиток: соціально-педагогічний аспект **63**

Тараненко Людмила
Юридичний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах **66**

Христославенко Юлія, Клочко Олексій
Прожитковий мінімум як інструмент забезечення базових соціальних гарантій родини **68**

Ченчик Інна, Іонова Ірина
Форми прояву кібербулінгу серед підлітків **71**

Чудик-Білоусова Надія
Правові засади здійснення заходів з соціальної підтримки сім'ї **74**

Секція 2.
ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ, ПСИХОЛОГІЧНОЇ І КОРЕКЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Бєсєдіна Світлана, Клочко Олексій
Методичні основи проведення медіації для підлітків з метою вирішення соціальних проблем **78**

Галєру Єлизавета, Клочко Олексій
Аналіз сучасного стану розвитку соціального підприємництва як технології соціальної допомоги **80**

Денисюк Діана, Тараненко Людмила
Участь волонтерських, благодійних та міжнародних організацій у підтримці дітей **84**

Єнгаличева Ірина
Роль громади у медіаційному супроводі сімей у складних життєвих обставинах **86**

Капшуков Руслан
Технологія живої "бібліотеки" як засіб формування лідерських якостей учнівської молоді **89**

Карпенко Анастасія, Іонова Ірина
Соціально-педагогічний тренінг як засіб профілактики конфліктів у підлітків **92**

Клімбовська Яна, Знобей Олексій
Соціальні проблеми молодих сімей в умовах воєнного стану **94**

Коваленко Світлана
Використання психосоціальних інтервенцій у роботі з дітьми та сім'ями, що пережили травматичні події війни **97**

Кононенко Олександра, Кабусь Наталя
Соціально-педагогічна робота з профілактики торгівлі людьми та дітьми в Україні **100**

Майстренко Олександра, Гордєєва Тетяна
Екстрене кризове втручання як соціальна послуга жінкам, що постраждали від домашнього насильства **103**

Мартіросян Леся, Гусак Людмила
Сутність та специфіка соціально-педагогічної підтримки сім'ї у соціальній роботі **105**

Мірошниченко Ірина, Кабусь Наталя
Технологічні аспекти соціально-педагогічної роботи з профілактики віл/сніду в закладах освіти **108**

Рачок Оксана
Психологічна підтримка батьків у подоланні наслідків психотравм у дітей **110**

Свинаренко Алла, Романова Інна
Соціально-педагогічна діяльність з профілактики торгівлі людьми серед підлітків у закладах загальної середньої освіти **113**

Сточна Дар'я, Кабусь Наталя
Соціально-педагогічна діяльність з соціалізації підлітків з неповних сімей у закладах загальної середньої освіти **116**

Трофименко Альона, Гончаренко Олена
Методи профілактики і корекції у роботі соціального гувернера з тривожними дітьми **119**

Шеплякова Ірина, Маслова Влада
Використання сторітелінгу в соціально-педагогічній роботі з соціалізації учнівської молоді в закладах професійно-технічної освіти **122**

Чмеленко Віта
Особливості впровадження комплексної послуги з формування життєстійкості **127**

Юрченко Анастасія, Коломієць Олена
Соціальна робота з мінімізації проявів булінгу серед підлітків **129**

Секція 3.
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СІМ'Ї ТА ДИТИНІ

Левченко Євгеній, Максимовська Наталія
Соціальна робота з учасниками бойових дій в соціокультурному середовищі громади **132**

Мухопад Олена, Поляничко Анжела
Соціокультурна підтримка людей похилого віку в умовах воєнного стану **134**

Новак Інна, Костіна Валентина
Театр як простір емоційної взаємодії у роботі з сім'єю в умовах війни **135**

Смірнова Валерія, Максимовська Наталія
Соціокультурна діяльність з розвитку творчого потенціалу підлітків в умовах війни **138**

Химич Альона
Арт-терапія як метод роботи з емоціями дітей в умовах воєнного стану **141**

Секція 4.
ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ПИТАННЯХ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ І СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ

Гончаренко Олена
Міжнародні і національні правові стандарти щодо гендерної рівності у сфері охорони здоров'я **144**

Дрібоног Катерина, Гончаренко Олена
Гендерні проблеми сфери зайнятості **147**

Луценко Олена
Особливості державної системи соціального захисту материнства і дитинства в США **151**

Мелешко Денис, Гончаренко Олена
Гендерне питання в охороні здоров'я чоловіків і жінок **155**

Чуприк Наталія, Гончаренко Олена
Гендерночутлива соціальна робота з вимушено переміщеними особами в умовах воєнного стану **159**

Шпиг Наталія
Впровадження тренінгів з питань гендерної просвіти школярів в межах проєктних активностей БФ «Голоси дітей» 162

Секція 5.
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ

Аніщенко Вікторія, Біба Дар'я
Підготовка майбутніх фахівців до роботи з родинами внутрішньо переміщених осіб 165

Гордєєва Тетяна
Підготовка фахівців соціальної роботи до впровадження типової програми для кривдників у громаді 167

Крамаренко Юлія, Макар Людмила
Підготовка майбутнього соціального педагога до роботи з підлітками, постраждалими від війни 171

Мамаєв Микита, Макар Людмила
Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з вразливими сім'ями у віддалених громадах 173

Столярик Ольга
Підготовка майбутніх фахівців соціальної роботи до надання послуг для сімей, що виховують дітей з інвалідністю 176

Секція 6.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ

Атряскіна Анастасія, Іонова Ірина
Потенціал проєктної діяльності для формування соціальної активності юнаків і юнок 180

Безкровний Вячеслав, Максимовська Наталія
Соціально-педагогічна профілактика ігрової залежності серед молоді в умовах воєнного стану 183

Бугайова Анна, Юрків Ярослава
Надання першої психологічної допомоги дітям, які перебували у зоні бойових дій 185

Віляєва Валерія, Знобей Олексій
Механізми впливу засобів масової інформації на формування соціальної поведінки дітей в умовах воєнного стану **188**

Галасун Олександр, Коломієць Олена
Технології соціальної роботи з ветеранами та ветеранками війни **190**

Естріна Ксенія, Костіна Валентина
Аналіз досвіду здійснення соціально-педагогічної роботи з сім'ями «групи ризику» в умовах війни **194**

Коломієць Олена
Соціальна робота з підтримки дітей батьки яких є учасниками бойових дій **198**

Лісовець Олег, Ясінська Анна
Соціальна підтримка сімей в умовах центру життєстійкості **202**

Неїжпапа Людмила
Волонтерський рух як ресурс соціальної підтримки сімей у кризових умовах **204**

Немчіна Аліна, Клочко Олексій
Вітчизняні технології соціального захисту підлітків, постраждалих від кібербулінгу **207**

Пелипенко Світлана, Рижанова Алла
Соціально-педагогічна профілактика залежності старшокласників від соціальних мереж в умовах гібридної війни в Україні **210**

Прудник Вікторія
Соціальна підтримка одиноких матерів в умовах війни у територіальній громаді **214**

Ревун Інна, Рижанова Алла
Соціальна реабілітація дітей в умовах війни в інтернатних закладах **217**

Якущенко Анна, Рижанова Алла
Соціальна допомога внутрішньо переміщеним сім'ям в умовах війни **220**

ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ

Олена БІЛИК,
доктор педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри психології та педагогіки,
Національна академія Національної гвардії України

МІЖНАРОДНІ ПРОЄКТИ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОСВІТНІХ МІГРАНТІВ

Соціокультурні трансформації сучасного суспільства потребують ретельної роботи щодо реалізації соціально-педагогічної та психологічної підтримки усіх його представників, особливо якщо йдеться про людей, які потрапляють у незвичні для себе умови та вимагають особливої уваги. Представниками такої соціальної групи є іноземні здобувачі освіти, тобто освітні мігранти (міжнародні студенти), які опиняються в соціальному середовищі іншої культури і зустрічаються з багатьма освітніми, соціокультурними та побутовими проблемами. Дієвим інструментом вирішення таких проблем є запровадження різного змісту програм соціально-педагогічної та психологічної підтримки. Оскільки розробка та реалізація вказаних програм потребують суттєвих матеріальних витрат, саме грантова діяльність, участь у міжнародних грантових проєктах, і, відповідно, підготовка грантових заявок є важливою складовою професійної діяльності психологів та соціальних працівників.

Міжнародні проєкти відкривають можливості для реалізації актуальних соціокультурних програм підтримки, адаптації та акультурації освітніх мігрантів. Крім того, залучення соціальних працівників та психологів до проєктної діяльності сприяє розвитку підприємницьких здібностей та набуттю досвіду міжнародної співпраці, інтенсифікації соціальної роботи, забезпечує належний контекст її практичної реалізації, формування важливих професійних компетентностей, необхідних у роботі з різними соціальними групами.

Погоджуємося з думкою Л. Романовської щодо того, що соціальний проєкт є однією з форм соціально-перетворюючої діяльності та засобом розвитку соціальної активності соціальних працівників, а також створює умови для отримання практичного досвіду самостійної суспільно-корисної дії, розвитку проєктної компетентності, самостійності, творчості у розв’язанні складних соціальних проблем [2, с. 98]. Як зазначає Л. Романовська, соціальне проєктування є видом інноваційної діяльності, так як передбачає чітко сконструйовані дії, локалізовані за часом, місцем і ресурсами [1, с. 105.]

На нашу думку, актуальними в умовах сьогодення є міжнародні проєкти, спрямовані на реалізацію соціально-педагогічної та психологічної підтримки освітніх мігрантів. Зокрема, такий проєкт може бути націлений на розробку, апробацію та адаптацію інструментів і методів соціально-педагогічної та психологічною підтримки освітніх мігрантів у соціокультурний простір країни навчання. Реалізація проєкту дозволить організаціям, що беруть участь у програмі, отримати досвід міжнародного співробітництва, а також створити ефективну систему соціально-педагогічної та психологічної підтримки освітніх мігрантів з урахуванням європейського досвіду адаптації та інтеграції іноземців, які прибули до країни з навчальною метою, що є актуальною проблемою для сучасної України.

Мета такого проєкту – організація стратегічного партнерства українських закладів вищої освіти з європейськими ЗВО-партнерами для вироблення загальної стратегії розробки, апробації та адаптації інструментів і методів соціально-педагогічної та психологічної підтримки освітніх мігрантів у соціокультурному просторі країни навчання, створених на основі європейського досвіду задля сприяння професійній самореалізації, формуванню особистісної конкурентоспроможності, успішної міжкультурної комунікації, побудови продуктивної кар'єрної траєкторії освітніх мігрантів.

Основними цілями такого проєкту є:

- об'єднання практичного і теоретичного досвіду ЗВО-партнерів для реалізації основної мети стратегічного партнерства, що дозволить забезпечити освітнім мігрантам можливість сформувати соціокультурні компетентності, необхідні для успішної соціально-психологічної інтеграції в інокультурний соціальний простір;
- моніторинг існуючих у європейській практиці програм соціально-педагогічної та психологічної підтримки освітніх мігрантів у соціокультурному просторі країни навчання та їх впровадження в практику соціально-виховної діяльності з міжнародними студентами українських ЗВО-партнерів;
- покращення управлінських компетенцій і удосконалення стратегії інтернаціоналізації українських ЗВО-партнерів на європейському (міжнародному) рівні;
- сприяння поширенню творчого та інноваційного підходу європейських ЗВО-партнерів щодо соціально-психологічної інтеграції міжнародних студентів шляхом передачі та впровадження в українську практику європейських методологій, інструментів і концепцій, що забезпечують організаційний розвиток соціально-виховної діяльності з освітніми мігрантами;
- поширення європейських цінностей серед українськи ЗВО-партнерів та міжнародних студентів;
- підтримка розвитку нових соціально-педагогічних підходів, електронних засобів і онлайнових платформ для спільної роботи з європейськими партнерами щодо реалізації соціально-педагогічної та психологічної підтримки освітніх мігрантів.

У процесі реалізації проєкту передбачено різні види активностей, зокрема створення тренінгового онлайн-курсу (Online course with training material) для представників українських ЗВО-партнерів, тьюторів соціально-психологічної інтеграції міжнародних студентів у соціокультурний простір країни навчання, якими можуть виступати соціальні працівники та психологи.

Передбачено, що програма Online course with training material міститиме такі теми: «Міжнародні студенти в Європі», «Соціокультурні та етнопсихологічні характеристики міжнародних студентів», «Методика моніторингу стану соціально-психологічної інтеграції міжнародних студентів у соціокультурний простір країни навчання», «Культурний шок та шляхи його подолання: досвід європейських ЗВО», «Проблеми міжнародних студентів та шляхи їх подолання (на прикладі діяльності європейських ЗВО)», «Соціально-педагогічна та психологічна підтримка міжнародних студентів: європейський досвід», «Як організувати дозвілля міжнародних студентів», «Туризм як інструмент соціально-психологічної інтеграції міжнародних студентів».

Очікуваними результатами реалізації проєкту є те, що він матиме внесок в професійний розвиток соціальних працівників та психологів через озброєння їх сучасними інструментами і методами соціально-педагогічної та психологічної підтримки освітніх мігрантів, що дозволить цим фахівцям вивчити кращий європейський досвід соціальної роботи стосовно залучення молоді до міжкультурного діалогу, опанувати методологію соціальної роботи в контексті міжкультурної комунікації. Це сприятиме подальшій міжнародній співпраці, розвитку ініціативи та творчості.

Унаслідок реалізації проєкту кожен партнер отримає можливість сформувати нові навички в забезпеченні успішності акультурації освітніх мігрантів у соціокультурний простір країни навчання, крім того, всі партнери поглиблять та розширять свій досвід міжнародної співпраці, зможуть удосконалити рівень володіння іноземною мовою, модернізувати навички міжкультурної соціальної взаємодії, розвинути професійні компетентності інноваційної соціальної роботи щодо акультурації освітніх мігрантів.

Отже, розробка та реалізація міжнародних проєктів соціальними працівниками та психологами є важливою складовою професійної діяльності в умовах сьогодення, а самі проєкти можуть стати дієвим засобом забезпечення успішної акультурації та реалізації соціально-педагогічної та психологічної підтримки освітніх мігрантів.

Список використаних джерел

1. Романовська Л. І. Особливості соціального проєктування в соціальній роботі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. №68. Т.1. С.104-108.

2. Романовська Л. І. Специфіка соціального проєктування у професійній діяльності соціальних працівників. *Інноваційна педагогіка.* 2020. Вип. 21. Т.3. С. 97-100.

Ірина ЗУБРИЦЬКА-МАКОТА,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНСУЛЬТАТИВНА ДОПОМОГА ДІТЯМ ТА СІМ'ЯМ У СТРЕСОВИХ УМОВАХ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Сьогодні в Україні та у світі спостерігається зростання кількості дітей та сімей, які переживають гострий або хронічний стрес, зумовлений війнами, насильством, втратою, бідністю або іншими травмуючими подіями. Особливої уваги потребують ті, хто опинився у стані внутрішнього переміщення, зазнав руйнування соціальних зв'язків, або втратив житло, джерела доходу та безпеку. За даними ЮНІСЕФ (2023), понад 1,5 мільйона дітей в Україні від початку повномасштабного вторгнення перебувають у ситуації високого ризику щодо психічного здоров'я.

Це зумовлює необхідність переосмислення підходів до соціальної роботи з такими дітьми та родинами, врахування їхніх потреб у безпечному середовищі, відновленні почуття стабільності та розвитку психологічної стійкості.

Стресові фактори та наслідки для дитини та сім'ї.

Досвід роботи з кризовими родинами (Fegert et al., 2022; Ungar, 2021) засвідчує, що стресові умови можуть мати широкий спектр проявів — від короткотермінових емоційних реакцій до тривалих порушень у поведінці, навчанні, соціальній взаємодії. У дітей це може проявлятися у вигляді тривожності, замкненості, агресивності, регресії у розвитку, а в дорослих — у формі безсилля, депресії, втрати контролю над життям.

Особливе значення має взаємозалежність між станом дитини та її батьків або опікунів. Стрес дорослого автоматично впливає на здатність задовольняти емоційні та фізичні потреби дитини, тому підтримка сім'ї має бути комплексною.

На основі аналізу практик західних організацій (IFRC, Save the Children, WHO) та українського досвіду (Курбатов, 2022; Хомич, 2023), можна виділити кілька ключових принципів, на яких має ґрунтуватися соціальна робота з дітьми та родинами у стресі:

1. Травмоорієнтований підхід. Передбачає визнання досвіду травми як ключового чинника у поведінці людини. Спеціаліст повинен уникати повторної ретравматизації, формувати безпечне середовище, встановлювати довірливі стосунки та забезпечувати передбачуваність дій.

2. Розбудова резилієнтності. Метою роботи з дитиною та сім'єю має бути не лише подолання кризи, а й формування здатності адаптуватися до змін, мобілізувати внутрішні ресурси, підтримувати функціональність попри складні обставини.

3. Комплексність допомоги. Ефективна підтримка передбачає залучення кількох фахівців, зокрема соціального працівника, психолога,

педагога, лікаря тощо. Також важливе налагодження співпраці з освітніми установами, громадами, державними структурами.

4. Культурна та індивідуальна чутливість. Кожна сім'я має унікальний досвід, вірування, рівень довіри до соціальних служб, тому підтримка має бути персоналізованою.

На практиці соціальні працівники можуть застосовувати різноманітні інструменти підтримки. Серед найбільш ефективних:

- Психоедукація. Надання інформації батькам і дітям про природу стресу, його вплив та шляхи подолання.
- Індивідуальне та сімейне консультування. Робота над налагодженням комунікації в родині, відновленням довіри, зменшенням конфліктності.
- Арт- і ігрова терапія. Безпечний спосіб вираження емоцій для дітей, які ще не мають навичок усвідомлення або вербалізації свого стану.
- Групова робота з однолітками або батьками. Створює ефект нормалізації переживань, знижує ізоляцію, сприяє взаємопідтримці.
- Кейс-менеджмент. Індивідуальний супровід сім'ї, координація допомоги, побудова маршруту до ресурсів громади (житло, медицина, школа, правова підтримка тощо).

Одним із ключових викликів є емоційне вигорання самих фахівців, які щодня працюють з травматизованими родинами. Регулярна супервізія, підтримка з боку колег, професійний розвиток і рефлексія — необхідні умови для збереження якості допомоги.

Крім того, соціальні працівники стикаються з нестачею ресурсів, обмеженим доступом до послуг у сільських громадах, недовірою з боку клієнтів, що потребує розвитку партнерств між державними, громадськими та міжнародними структурами.

Висновки. Робота з дітьми та сім'ями у стресових умовах вимагає від фахівців високого рівня емпатії, професійної гнучкості, здатності до міждисциплінарної співпраці. В умовах війни й постійної нестабільності особливої ваги набуває не лише подолання травми, а й підтримка потенціалу сім'ї до відновлення.

Розвиток системи психосоціальної підтримки в Україні потребує комплексних рішень: від навчання кадрів до фінансового та організаційного зміцнення служб. У центрі цього процесу має залишатися дитина — як суб'єкт із власними потребами, правами та ресурсами для зростання.

Список використаних джерел

1. Курбатов С. Соціальна робота в умовах воєнного часу: виклики та підходи / С. Курбатов // Соціальна робота і соціальна педагогіка. – 2022. – № 3. – С. 25–31.

2. Хомич Т. Психосоціальна підтримка дітей у кризових ситуаціях / Т. Хомич // Практична психологія та соціальна робота. – 2023. – № 4. – С. 18–22.

3. Fegert J. M. et al. Impacts of the war in Ukraine on children's mental health / J.M. Fegert, N. Kehoe, C. Müller // European Child & Adolescent Psychiatry. – 2022. – Vol. 31. – P. 1235–1240.

4. Ungar M. Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change / M. Ungar. – New York: Oxford University Press, 2021. – 312 p.
5. UNICEF. Supporting children and families in crisis: Guidelines for psychosocial interventions. – New York: UNICEF, 2023. – 45 p.
6. Зубрицька-Макота І. Zastosowanie metody EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing) w przezwyciężaniu skutków traumy wojennej u dzieci / І. Zubrytska-Makota // Pomoc dzieciom ukraińskim w czasie wojny. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2024. – С. 139–149.

Антоніна КОНОНЧУК,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

РОЗВИТОК ІНТЕГРОВАНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ СІМЕЙ З ДІТЬМИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ГРОМАДИ

Умови воєнного стану створюють ряд складних викликів у сфері соціальної роботи та надання соціальних послуг для різних груп населення, особливо для сімей з дітьми, що опинилися у складних життєвих обставинах. На шляху розвитку соціальної роботи наразі постають такі пріоритети, як посилення уваги до кожного клієнта, комплексність надання соціальних послуг відповідно до визначених потреб населення у соціальних послугах, їх адресність, доступність та результативність, спрямованість на захист основних прав і гідності людини. А це можливо лише за умови інтегрованого підходу до соціального обслуговування осіб/сімей, груп населення на рівні громади.

Інтеграція – провідна тенденція соціальної роботи у XXI столітті. У практиці соціальної роботи це - процес, у рамках якого певна громада забезпечує умови для реалізації максимального соціального потенціалу кожного індивіда – члена цієї громади. При цьому інтеграція, насамперед, спрямована на покращення співпраці між соціальними інституціями, що функціонують у громаді. Така співпраця досягає свого вищого рівня і виступає як соціальне партнерство, за якого вони розвиваються та досягають спільних цілей (поліпшення стандартів та якості життя, створювати рівні можливості, сприяти не дискримінації, гендерній рівності, охороні здоров'я, загалом, забезпечення соціального захисту населення). У кожній громаді соціальне партнерство має об'єднувати такі інституції: служби у справах дітей, ЦСС, ТЦСО, відділи освіти, охорони здоров'я, праці та соціального захисту, неурядові організації, заклади освіти, культури, здоров'я та ін. Таким шляхом створюються умови для побудови інтегрованої системи надання соціальних послуг на рівні територіальної громади, яка спирається на ключові цінності: безпека дитини передусім; сім'я – найкраще середовище для розвитку дитини; батьківство – важливий обов'язок; поважна та гідна старість; кожен житель громади – це ресурс; самоорганізація мешканців

громади для спільного вирішення локальних проблем; відповідальна громада[1, с.24].

Інтегрована система надання соціальних послуг є загальновизнаним та високоефективним підходом до організації надання соціальних послуг і задоволення потреб громадян. ЇЇ сутність полягає в узгодженні та координуванні функцій і заходів суб'єктів різних рівнів управління (рівень «системи»), які, працюючи синхронно та узгоджено, забезпечують комплексний та економічно ефективний підхід до розв'язання проблемних ситуацій, попередження та/чи усунення соціальних ризиків і вразливості громадянина (рівень «людини»). За таких умов до системи надання соціальних послуг залучається максимальний соціальний потенціал громади, що забезпечує ефективність надання послуг членам громади, результативність соціальної роботи загалом. Світовою практикою доведено, що успішною та ефективною інтеграція на рівні громади буде лише внаслідок послідовного здійснення чотирьох інтеграційних завдань з формування моделі інтегрованої системи надання соціальних послуг, а саме: інтеграція врядування (організаційна структура управління територіальної громади); інтегрована стратегія та фіскальний простір; інтегровані процеси; інтегровані технології; спектр інтегрованих соціальних послуг (для отримувачів соціальних послуг, наприклад, через ЦНАП (фронт-офіс) - «Єдине вікно») [1].

Ми визначаємо інтегровані соціальні послуги як комплексні (складні або спеціалізовані) соціальні послуги з надання допомоги особам, сім'ям, певним категоріям отримувачів соціальних послуг відповідно до потреб членів громади, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [2]. Вони є практичною реалізацією інтегрованого підходу до комплексного надання соціальних послуг мешканцям громади, який (крім соціального захисту) включає освіту, охорону здоров'я, ювенальну превенцію та інші види послуг, які надаються з метою підвищення соціального добробуту громади та її вразливих громадян.

Впровадження інтегрованого підходу забезпечує створення інноваційної системи соціального обслуговування на рівні громади як складової соціальної роботи, спрямованої на захист прав осіб/сімей з дітьми, різних категорій населення шляхом визначення та надання комплексу інтегрованих соціальних послуг. Зазначений підхід на засадах соціального партнерства органів місцевого самоврядування із закладами та установами соціальної сфери, недержавними організаціями соціальної спрямованості у м. Ніжині Чернігівської області почав застосовуватися з 2018 року. Беручи до уваги практику діяльності закладів і установ соціальної сфери Ніжинської територіальної громади щодо соціального обслуговування (надання соціальних послуг) варто відзначити, що з кожним роком все більш вагоме місце у цьому процесі займає проєктна діяльність. Цьому «сприяє» і недостатнє фінансування соціальної сфери, що не дає змоги належним чином покращувати матеріально-технічне забезпечення установ та розвивати спектр

соціальних послуг відповідно до потреб населення в повній мірі. Разом з тим, реформа децентралізації відкрила нові перспективи для підвищення доступності та якості соціальних послуг. Одним із шляхів такого розвитку є залучення інвестицій і саме проєктна діяльність має для цього широкі можливості та створює умови для соціального партнерства державних і недержавних закладів, вітчизняних та міжнародних організацій. Результатом такої діяльності стала участь установ і закладів в соціальних проєктах, спрямованих на розвиток системи інтегрованих соціальних послуг у громаді.

Так, сьогодні у Ніжинській територіальній громаді реалізується соціально важливий пілотний проєкт «Мінімальний пакет інтегрованих соціальних послуг для сімей з дітьми» (березень 2024 – серпень 2025 р.р.). за підтримки Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ у партнерстві із ГО «Українська мережа за права дитини», «Соціальна синергія», «СОС Дитячі Містечка України» та БО «Українська освітня платформа». Станом на 01.09.2024 р. у Ніжинській територіальній громаді чисельність населення складала 67806 осіб, з них 11466 – діти, 331 багатодітна сім'я з 1088 дітьми, 11 прийомних сімей, 4 – патронажні, 2014 ВПО, де виховуються 437 дітей. Мета проєкту: пілотування надання послуг з мінімального пакета інтегрованих соціальних послуг для подальшого напрацювання стандартів цих послуг на державному рівні. Основні цільові групи, охоплені пакетом послуг : сім'ї, які очікують народження дітей; усі сім'ї з дітьми; діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, батьки - вихователі, прийомні батьки, опікуни, піклувальники, усиновлювачі, сім'ї з дітьми з порушеннями розвитку/ особливими освітніми потребами/ інвалідністю, діти та особи до 23 років, які мають досвід інституційного догляду та виховання та / або перебування в сімейних формах виховання. Для кожної цільової групи запропонований перелік послуг: сімейне консультування як компонент з соціальної послуги з формування життєстійкості*:* формування батьківських компетенцій, групи взаємопідтримки, сімейне психологічне консультування, ненасильницьке вирішення конфліктів; соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; раннє втручання; супровід під час інклюзивного навчання (асистент дитини); денний догляд дітей з інвалідністю; соціальний супровід сімей/осіб, які перебувають у СЖО (асистент сім'ї); екстрене (кризове) втручання; соціальна інтеграція дітей та осіб із досвідом інституційного догляду та виховання або перебування в альтернативних формах сімейного догляду та виховання. Кожна з визначених послуг у свою чергу має інтегративний характер як за змістом, так і за способом її надання отримувачам. Проєкт знаходиться на етапі завершення, що дозволяє нам зробити попередні висновки. Аналіз соціальних послуг, передбачених мінімальним пакетом, та послуг, що надаються місцевими надавачами соціальних послуг свідчить про необхідність забезпечення надання визначеного мінімального переліку інтегрованих соціальних послуг на рівні кожної територіальної громади з метою підтримки дітей, сімей з дітьми та попередження інституалізації дітей, а також сприяння їх реінтеграції. Доступність та сталість надання на рівні територіальної

громади, інтегрованість, континіум (послідовність послуг відповідно до зміни потреб дитини та її сім'ї) є важливими принципами ефективності соціальних послуг і тим самим забезпечують розвиток соціального капіталу громади.

Таким чином, проєктна діяльність має значні потенційні можливості у розвитку інтегрованих соціальних послуг для сімей з дітьми та вразливих категорій населення громади, що знаходить своє відображення у : обгрунтуванні стратегії розвитку громади з урахуванням пріоритетів державної політики у сфері надання соціальних послуг і послуг соціального характеру; розширенні спектру соціальних послуг та якості їх надання; підвищенні професійного рівня фахівців; вивченні та використанні інноваційного вітчизняного та зарубіжного досвіду у наданні соціальних послуг; використанні та розробці стандартів у наданні соціальних послуг в умовах війни; поліпшенні матеріально-технічної бази закладів соціальної сфери; соціальній згуртованості громади.

Список використаних джерел

1.Матеріали Всеукраїнського семінару «Підготовка соціальних працівників до розвитку інтегрованих соціальних послуг в ОТГ». 2019. 66 с.: URL http:www.p4ec.org.ua

2.Про соціальні послуги: Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2019 р., №18, ст.73

Надія НАГОРНА,
кандидат психологічних наук, доцент,
декан факультету соціальних технологій, оздоровлення та реабілітації
Національний університет «Чернігівська політехніка»

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ТЕНДЕНЦІЇ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТУ

Наше суспільство стикається сьогодні зі складними, гібридними викликами, що потребують швидкого реагування та комплексних рішень. За таких умов, добре знайома нам інституційна система закладів соціальної сфери потребує підтримки для залучення до взаємодії на рівні громади активних суб'єктів соціального розвитку. Соціальне підприємництво, якраз і є тим соціальним феноменом [2; 5], що використовуючи бізнес-підходи, сприяє соціальним змінам на рівні громади шляхом залучення до взаємодії ключових партнерів. Реінтеграційний потенціал соціального підприємництва [1; 4] дозволяє врахувати бажання та рівень соціальної активності представників соціально вразливих категорій населення: отримання певної соціальної підтримки у вигляді послуги; працевлаштування в соціальному підприємстві; заснування власного соціального бізнесу. Та чи готове до впровадження таких соціальних ініціатив майбутнє покоління змінотворців нашої держави, здобувачі вищої освіти?

Попередні наші теоретичні розвідки щодо проблеми психологічної готовності особистості здобувача освіти до соціального підприємництва [3; 6] дозволили окреслити дане поняття як сукупність сформованих психологічних характеристик індивіда, що корелюють з психологічним наповненням соціально-підприємницької діяльності, та є передумовою для впровадження соціально-підприємницьких ініціатив на рівні громади. Так, структура психологічної готовності здобувачів освіти до соціального підприємництва включає наступні компоненти: когнітивний, мотиваційний, операційно-діяльнісний, особистісний [6].

Для реалізації емпіричного дослідження когнітивного компоненту психологічної готовності здобувачів освіти до соціального підприємництва нами було розроблено авторську анкету «Обізнаність здобувачів освіти про соціальне підприємництво». Змістовні блоки означеної анкети, мали на меті дослідити особливості уявлень здобувачів освіти про саме соціальне підприємництво, його ознаки, специфіку уявлень про цінності та мотивацію соціальних підприємців.

Емпіричне дослідження було проведене серед студентів вітчизняних закладів вищої освіти. Так, у дослідженні взяли участь 497 респондентів, віком від 17 до 54 років. Гендерний склад: 264 чоловіків, 233 жінок. Збір відповідей респондентів було організовано через Google Forms «Психологічна готовність здобувачів освіти до соціального підприємництва».

Перший блок нашої анкети був спрямований на дослідження загальної обізнаності здобувачів освіти з явищем соціального підприємництва та його ознаками. Так, на перше питання даного блоку щодо зальної обізнаності здобувачів світи з явищем соціального підприємництва, 48,4% респондентів дали ствердну відповідь (див. рис. 1.). Ще 33,1% вказали, що напевне не пам’ятають суть даного явища, але точно чули про нього. Тенденційно такі результати свідчать про досить високий рівень загального ознайомлення здобувачів освіти з явищем соціального підприємництва. Однак, для 18,5% респондентів дане питання є незнайомим і потребує подальшого вивчення.

Наступне питання даного блоку стосувалось уявлень здобувачів освіти щодо ознак соціального підприємництва, де респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповідей. Зокрема, такі ознаки, як: «наявність соціальної місії» (60,8%), «тісна співпраця з представниками громади, влади, бізнесу та освіти» (57,2%), «реінвестиція частини прибутку на здійснення соціального впливу» (46,2%) та «визначення цільової аудиторії для соціального впливу» (45,8%) виражають думку більшості респондентів щодо ознак соціального підприємництва (див. рис. 2.). Позитивним, на наш погляд, є факт, що ці ознаки і відображають соціальну особливість даного виду підприємницької діяльності.

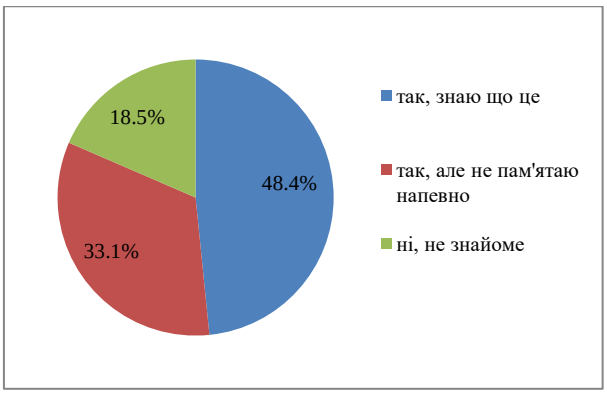

Рис. 1. Загальна обізнаність респондентів з соціальним підприємництвом

Рис. 2. Уявлення респондентів про ознаки соціального підприємництва

Наступний блок запитань мав на меті визначити особливості уявлень здобувачів освіти про цінності соціального підприємництва та мотивацію соціальних підприємців (з можливістю обрати декілька варіантів відповідей). Так, результати відповідей на питання щодо домінуючих цінностей соціального підприємництва свідчать про високий рівень обізнаності респондентів, що підтверджується найбільшою частотою вибору таких варіантів, як «залучення до команди підприємства представників цільової аудиторії свого соціального впливу» (60%) та «формування соціальної місії» (57%) (див. рис.3.).

Рис. 3. Уявлень респондентів про цінності соціального підприємництва

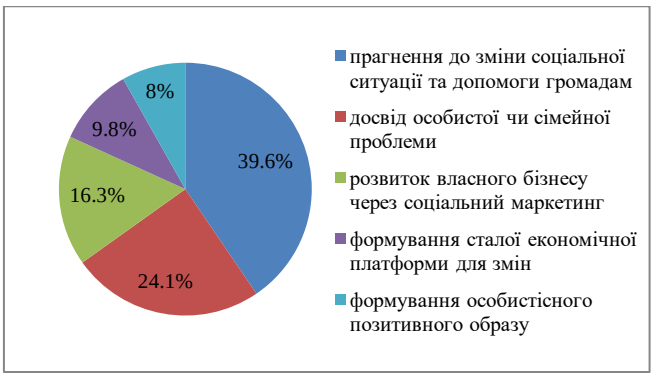

Рис. 4. Уявлення респондентів щодо мотивації соціальних підприємців

Аналіз відповідей на запитання щодо уявлень здобувачів освіти щодо мотивації соціальних підприємців, вказує на те, що 39,6% респондентів пояснюють мотиви соціальних підприємців до своєї діяльності як «прагнення до зміни соціальної ситуації та допомоги громадам». Ще 24,1% вказує на «досвід особистої чи сімейної проблеми, що трансформується у прагнення допомогти іншим вийти зі складної життєвої ситуації» як домінуючий мотив у започаткуванні та реалізації соціального бізнесу.

Отже, означені результати вказують на тенденції щодо досить високого рівня обізнаності здобувачів освіти щодо соціального підприємництва, його ключових ознак та особливостей. Однак, на нашу думку, дані результати потребують більш ґрунтовних статистичних досліджень для визначення закономірностей за різними професійними, організаційними та демографічними характеристиками здобувачів освіти.

Список використаних джерел

1. Кацьора О.В. Формування соціального підприємництва в контексті соціальних проблем (на прикладі Закарпатської області): дис. … канд. соціолог. наук: 22.00.04. Ужгород, 2021. 202 с.

2. Нагорна Н.С. Дослідження понятійного контуру соціального підприємництва у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. Т.33 (72). №2. С. 97-103.

3. Нагорна Н.С. Особливості психологічної готовності здобувачів освіти до соціального підприємництва. *Психологічні студії.* 2024. №1. С.114-120.

4. Нагорна Н.С. Теоретико-методологічні засади дослідження соціального підприємництва в сучасному суспільстві. *Феномен соціального підприємництва в умовах сучасних викликів : кол.монограф. / за заг.ред. д.е.н. А.М. Ревко*. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2022. С. 6-29.

5. Сила Т.І. Соціальна робота і сталий розвиток: в пошуках спільних векторів. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія.2013. № 2(3) Чернігів: ЧДТУ с. 74-84.

6. Nahorna N. Peculiarities of veterans' psychological training for social entrepreneurship. *Traditional and innovative scientific research: domestic and foreign experience : Scientific monograph.* Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 286-315.

Світлана ЧЕРНЕТА,
завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, доктор педагогічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки

СІМЕЙНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СІМ'ЯМ З ДІТЬМИ

Російська військова агресія проти України спричинила масштабну гуманітарну, соціальну та психологічну кризу, яка кардинально змінила умови життя мільйонів українських родин. У цих умовах сім'я стала однією з найбільш уразливих соціальних одиниць, а питання її підтримки набуло виняткової актуальності.

У таких умовах соціальні послуги є не просто допомогою, а критичною підтримкою для збереження функціональності сімей, їхнього психоемоційного стану та гідності. Відновлення країни неможливе без зміцнення сім'ї як основи суспільства.

Однак традиційна система соціального захисту в Україні тривалий час базувалася на фрагментарному підході, з акцентом на усунення наслідків проблем, а не на їхнє попередження. На практиці це означає, що соціальні послуги повинні бути зосереджені не лише на окремому отримувачеві, а на всій сім'ї як системі.

У цьому контексті сімейно-орієнтований підхід стає інструментом модернізації системи соціальних послуг. Цей підхід починається з гуманістичної теорії, що висуває у центр системи сім'ю як цілісну одиницю, ядро якої становить позитивний початок, що проявляється в потязі до зростання, розвитку, самовдосконалення. Відповідно прихильники цієї теорії зосереджують увагу на необхідності створення комфортних, безконфліктних і безпечних умов для її розвитку, реалізації природних потенціалів. Сім'я є найвищою цінністю, навколо якої об'єднуються всі інші суспільні пріоритети.

Сімейно-орієнтований підхід закладений в основу соціальних послуг, які відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» визначаються як «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» [1].

Сімейно-орієнтований підхід виходить із того, що соціальні послуги приносять найбільшу користь, коли спрямовані на підтримку цілісності та стабільності сім'ї.

Цей підхід виходить із розуміння, що біологічна сім'я є найбільш природним і сприятливим середовищем для життя та розвитку дитини [3, с. 152]. Саме тому підтримка, збереження та зміцнення сім'ї розглядається як найефективніший шлях до забезпечення захисту прав дитини [4, с. 22]. У випадках, коли права дитини порушуються або виникають інші труднощі, соціальні послуги спрямовуються не лише на допомогу самій дитині, а

охоплюють усю сім'ю. Це необхідно для того, щоб родина змогла самостійно гарантувати безпеку та належний догляд за дитиною [4, с. 60].

Ключовими цінностями сімейно-орієнтованого підходу є визнання права сім'ї на самостійний вибір, повага до її унікальності, а також до особистості кожного її члена. У центрі уваги – самобутність сім'ї та шанобливе ставлення до неї [1, с. 22].

Сімейно-орієнтований підхід ґрунтується на низці ключових цінностей, серед яких – визнання унікальності кожної родини та кожного її члена, повага до права сім'ї жити відповідно до власної культурної традиції та ідентичності, право на самовизначення, а також пріоритет захисту інтересів усіх членів родини [3].

Міжнародна практика показує, що підтримка як дітей, так і їхніх батьків має взаємний позитивний ефект: зміцнення родини сприяє благополуччю дитини, а благополучна дитина – основа сталого розвитку суспільства. Тому сімейно-орієнтований підхід визнає, що найкращий спосіб захисту дитини – це підтримка та збереження її біологічної сім'ї [4].

Цей підхід спирається на розуміння того, що права дитини і права батьків не суперечать одне одному, а, навпаки, доповнюють і підсилюють одне одного. Він передбачає рівноправне партнерство між усіма членами родини при взаємодії із системою соціального захисту.

У межах сімейно-орієнтованої моделі надання соціальних послуг головним завданням є надання підтримки із мінімальним втручанням у внутрішнє життя родини, що відповідає принципам добровільності, поваги до гідності та свобод людини. Такий підхід спрямований на профілактику кризових ситуацій, подолання складних життєвих обставин або мінімізацію їхніх негативних наслідків – при цьому структура родинних стосунків не має порушуватися, а родина розглядається як активний учасник процесу змін і самодопомоги.

Особливістю сімейно-орієнтованого підходу є обов'язкове залучення сім'ї до розв'язання всіх питань, які її стосуються, що сприяє кращому розумінню потреб, зміцненню відповідальності та розвитку внутрішнього потенціалу родини. Зокрема, оцінювання потреб сім'ї у соціальних послугах та складання індивідуального плану надання соціальної послуги здійснюється із безпосереднім залученням до цього процесу отримувача, тобто членів сім'ї [1].

Важливо, що цей підхід не обмежується лише біологічними сім'ями, а охоплює і підтримку альтернативних форм сімейного виховання в громадах – опікунів, піклувальників, прийомних батьків, усиновлювачів, батьків-вихователів у дитячих будинках сімейного типу (ДБСТ), а також патронатних вихователів.

Сімейно-орієнтований підхід у сфері соціального захисту дітей-сиріт ґрунтується на визнанні того, що родинне середовище є найкращим для розвитку, виховання та емоційного благополуччя дитини. Відповідно до міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН про права дитини, саме

сім’я – біологічна, прийомна чи інша форма сімейного виховання – має стати пріоритетною альтернативою інституційним формам догляду [2].

У межах цього підходу центром уваги є не лише сама дитина-сирота, а також її можливе включення в родинне середовище, створення або підтримка сімейної форми виховання, яка найкраще відповідає її потребам. Це відображено в меті Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки, яка полягає в «реалізації права кожної дитини на зростання в безпечному та сприятливому для розвитку сімейному оточенні шляхом створення системи підтримки дітей та сімей з дітьми, реінтеграції дітей в їх сім’ї та розвитку сімейних форм виховання» [5]. Значущим є забезпечення доступу дітей та їхніх сімей до універсальних, базових і комплексних спеціалізованих соціальних послуг відповідно до їхніх потреб і місця проживання, із дотриманням державних стандартів якості.

Соціальні послуги спрямовуються на:

- відновлення зв’язків з біологічною родиною (за наявності такої можливості);
- пошук і підготовку прийомних, усиновлюючих або патронатних сімей;
- супровід дитини в процесі адаптації до нової родини;
- підтримку прийомних батьків, опікунів, піклувальників, батьків-вихователів у ДБСТ.

Одним із ключових принципів цього підходу є індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням її особистісних, емоційних і соціальних потреб, травматичного досвіду, віку та потенціалу до інтеграції в родинне середовище. Також важливим є партнерство між соціальними службами, сім’єю та дитиною, що забезпечує прозорість, залучення і довіру в процесі прийняття рішень.

Крім того, сімейно-орієнтований підхід у роботі з дітьми-сиротами орієнтований на довготривалий результат – створення умов для сталого розвитку дитини, формування у неї почуття безпеки, емоційної прив’язаності, а також соціальної інтеграції у громаду.

Таким чином, сімейно-орієнтований підхід до надання соціальних послуг сім’ям з дітьми передбачає:

- суб’єкт-суб’єктну взаємодію сім’ї, дитини та громади (сім’я розглядається як партнер, а не як об’єкт впливу);
- активне залучення сім’ї з дітьми як отримувача соціальних послуг до прийняття рішень, які її стосуються;
- мобілізацію внутрішніх ресурсів сім’ї;
- створення безпечного середовища в громадах для гармонійного розвитку дітей;
- раннє виявлення сімей, які потребують допомоги, через оцінку потреб дитини та сім’ї;
- міжвідомчу співпрацю для забезпечення комплексної підтримки.
- розвиток широкого спектру соціальних послуг та підтримку сімейних

форм виховання.

Отже, розвиток сімейно-орієнтованого підходу в системі надання соціальних послуг є актуальним кроком у напрямку побудови сучасної, гнучкої та людиноцентричної моделі соціального захисту. Це забезпечує своєчасну, комплексну та профілактичну підтримку сімей з дітьми, сприяючи їхньому зміцненню та збереженню родинного середовища як найкращого для розвитку дитини.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 31. Ст. 234. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text
2. Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Петрочко Ж. В. Сімейно орієнтований підхід у соціальній роботі. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки.* 2016. № 1. С. 59-63.
4. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
5. Стратегія забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text

Олена ШАРОВАТОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри охорони праці та екологічної безпеки,
Національний університет цивільного захисту України

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

Під час надзвичайної ситуації виникає широке коло проблем на рівні особистості, сім'ї, громади і суспільства. На всіх рівнях надзвичайні ситуації погіршують природні механізми підтримки, збільшують ризики виникнення різних проблем і посилюють уже наявні. Хоча соціальні та психологічні проблеми виникають у більшості груп, всі переживатимуть одну й ту ж подію по-різному та матимуть різні ресурси для подолання наслідків події [1].

Майже всі люди, постраждалі від надзвичайних ситуацій, відчувають психологічний стрес. За даними більше 100 досліджень Всесвітньої організації охорони здоров'я, здійснених у десятках країн, спричинені таким чином депресія і тривожні розлади наявні у 22 % людей. Вони посилюються з віком та частіше зустрічаються у жінок, ніж у чоловіків.

За оцінками експертів, внаслідок повномасштабної війни майже половина населення України потребуватимуть психологічної допомоги. У певних групах населення кількість таких людей становитиме: з-поміж

військових та ветеранів – 1,8 млн; серед людей старшого віку – 7 млн; близько 4 млн – дітей та підлітків. Прогнозована потреба в допомозі з питань психічного здоров'я – звернення близько 27 млн громадян. Певний розлад психічного здоров'я (помірної/тяжкої форми) прогнозується для майже 4 млн українців. Психічні розлади впливають і на фізичне здоров'я людини, стимулюють розвиток важких соматичних хвороб, які можуть мати летальні наслідки, часто супроводжуються різного типу залежностями, спричиняють труднощі соціальної адаптації та інтеграції, позначаються на працездатності людини. Для психологічної реабілітації українців після війни знадобиться до 20 років [2].

Відтак, одним із пріоритетів у надзвичайних ситуаціях стає захист та покращення ментального здоров'я і психосоціального самопочуття людей. Вкрай необхідною для захисту та підтримки психічного здоров'я та психосоціального благополуччя громадян є соціальна підтримка.

Міжвідомчим постійним комітетом з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайних ситуацій розроблено базові принципи психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в надзвичайних ситуаціях: права людини та справедливість (захист окремих осіб і груп, які піддаються підвищеному ризику порушення прав людини, сприяння справедливості та недискримінації); участь громади (залучення постраждалого населення до участі в гуманітарній допомозі; значна кількість людей демонструє достатню стійкість, щоб брати участь у зусиллях з надання допомоги та відновлення внаслідок надзвичайних ситуацій); принцип «Не нашкодь» (ризик шкоди роботи з питань підтримки ментального здоров'я та психосоціальної підтримки можна знизити різними способами: участю в групах обміну досвідом, розвитком культурної етики, розуміння загальних прав людини тощо); використання наявних ресурсів та можливостей (створення місцевого потенціалу, підтримка самодопомоги та посилення вже наявних ресурсів); інтеграція систем підтримки (заходи, інтегровані в системи, охоплюють більше людей, більш стійкі та викликають менше відторгнення); багаторівнева підтримка (у надзвичайних ситуаціях люди страждають по-різному і потребують різного роду підтримки - багаторівнева системи додаткової підтримки має відповідати потребам різних груп) [3].

За період війни Міжвідомча координаційна рада з питань охорони психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок агресії проти України, має вже кілька пріоритетних дієвих проєктів, а саме: проєкт Міністерства охорони здоров'я «Охорона психічного здоров'я у структурі медичної допомоги», охоплюючи всі верстви населення, допомагає наблизити послугу з психічного здоров'я на первинній та вторинній ланках медицини через сімейного лікаря, який у разі потреби може скерувати до вузького фахівця; проєкт Міністерства соціальної політики «Створення центрів життєстійкості в Україні» спрямований на психосоціальну підтримку жителів громад, фахівців першої лінії контакту, волонтерів; проєкт Міністерства у справах ветеранів «Перехід від військової

служби до цивільного життя (в частині психологічної допомоги)» передбачає цифрове рішення (створення мобільного застосунку) для підтримки захисників і захисниць, їхніх сімей під час повернення до мирного життя; проєкт Міністерства оборони «Створення системи психологічного відновлення особового складу Збройних Сил України RECOVERY» спрямований на психологічне відновлення військовослужбовців і членів їхніх сімей, звільнених з полону, зокрема, шляхом створення спеціалізованих центрів; Міністерство внутрішніх справ створило Алгоритм надання психологічної допомоги та супроводу в кризових та екстрених організаціях, щоб після надання екстреної психологічної допомоги на місці надзвичайного інциденту мати маршрут для перенаправлення такого постраждалого далі ланцюгом психосоціального супроводу; проєкт Міністерства освіти і науки «Психосоціальна підтримка та психологічна допомога на всіх рівнях освіти» передбачає впровадження навичок психологічної стійкості на всіх рівнях освіти – від дошкільної до вищої, а також трансформацію психологічної служби в системі освіти; проєкт Міністерства молоді та спорту «Молодіжні центри та активні парки – частина екосистеми психічного здоров'я» - одним з компонентів є надання послуги з психологічної підтримки для дорослих, дітей та підлітків через платформу «СпівДія» [2].

Тож, створюючи серйозні виклики як для держави, так і для суспільства, проблема підтримки ментального здоров'я людини стає одним з пріоритетних завдань державної політики. Сьогодні, у межах Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, напрацьовано: довідник «Базові навички турботи про себе та інших»; новий розділ «Довідника безбар'єрності» – «Етика взаємодії у період стресу»; керування стресом у застосунку «BetterMe»: «Mental Health»; ролики для телебачення «Скажи чесно, ти як?», аптечка самодопомоги від українських зірок і телеведучих; серія анімаційних відеороликів про природу стресу, допомогу собі та близьким [2].

Соціальна підтримка в умовах надзвичайної ситуації має надаватися в різних секторах - секторах охорони здоров'я, управління поселеннями, освіти, продовольчої безпеки та харчування, тимчасового житла, водопостачання та санзабезпечення, безпеки трудової діяльності тощо.

Психологічно здорові працівники – ознака здорового робочого середовища. Коли навчання навичкам психологічного відновлення та управління стресом вбудовані в організаційну культуру робочого місця, працівники відчувають, що їх цінують і підтримують, а це відповідно впливає на підвищення рівня їхньої психологічної стійкості та продуктивності в умовах навіть надзвичайної кризи. Саме тому потрібна відповідна система дій, спрямована на підтримку ресурсного стану працівників та профілактику психічних розладів.

Цілі програми психосоціальної підтримки на робочому місці: визнати психосоціальні наслідки війни для людини і сфери праці; посилити позиції роботодавця, профспілки як лідера, орієнтованого на добробут працівників; сформувати психологічно безпечне середовище, де принцип

конфіденційності й відсутність стигми та дискримінації має пріоритетне значення; навчити працівників розпізнавати ознаки психологічних проблем для запобігання появі важких психічних і поведінкових наслідків; навчити методів управління стресом та навичкам психологічного відновлення; запобігти емоційному та професійному вигоранню; навчити працівників навичок надання першої психологічної допомоги; надати доступ до зовнішніх ресурсів фахової психологічної допомоги; стати більш відкритими до розмов про ментальне здоров'я та ініціатив щодо психосоціальної підтримки на робочому місці [4].

Відтак, задля підтримки сталості бізнесу, турботи про безпеку і здоров'я працівників необхідно формувати цілісну систему психосоціальної підтримки на основі тристоронньої співпраці уряду, роботодавців та профспілок. Для того, щоб психосоціальна підтримка населення, що працює, була не фрагментарна й реактивна, а носила профілактичний характер і відбувалася на постійній основі, потрібна відповідна система дій - програма заходів у межах відповідної політики. Її запровадження одночасно підсилить значення та відкриє шлях до профілактики інших психосоціальних ризиків у сфері праці. На сьогодні переважна частина підприємств не мають постійно діючих програм психосоціальної підтримки співробітників. Як правило, заходи носять ситуативний і реактивний характер замість регулярних профілактичних заходів у межах визначеної політики підприємства.

Повномасштабна війна проти України створила нові виклики для сфери охорони ментального здоров'я українського населення. З початком агресії багаторазово збільшилася кількість тих, хто пережив травматичні події і перебуває під загрозою виникнення психічних розладів. З плином війни їхня кількість зростатиме і становитиме для держави та суспільства проблему й після її закінчення. Для психологічної реабілітації населення знадобиться досить тривалий час. Проте, незважаючи на трагічний характер надзвичайних ситуацій та їх несприятливі наслідки для психічного здоров'я, такі ситуації відкривають можливості для створення стійких систем охорони ментального здоров'я для всіх, хто цього потребує.

Список використаних джерел

1. Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка в умовах надзвичайної ситуації: Що потрібно знати менеджерам програм з питань захисту? Женева, 2010. 30 с. URL: https://inee.org/sites/default/files/resources/mhpss-in-humanitarian-emergencies_what-should-protection-programme-managers-know_ukrainian_e-version.pdf.

2. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. URL: https://surl.li/gqauye.

3. Психічне здоров'я у надзвичайних ситуаціях. URL: https://womenplus.com.ua/items/psihichne-zdorov-ya-u-nadzvichajnih-situaciyah/.

4. З турботою про кожного: психосоціальна підтримка на робочому місці у воєнний і післявоєнний час. URL: https://surl.li/zqjgzj

Секція 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Тамара ВАСИЛЮК,
кандидат педагогічних наук, доцент
декан психолого-педагогічного факультету
Криворізького державного педагогічного університету

СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СЕРВІСІВ ДЛЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ У ПРИФРОНТОВІЙ ГРОМАДІ

Сьогодні цивілізована частина світового товариства переживає чи не найбільшу з часів Другої світової війни соціальну кризу – повномасштабний збройний конфлікт в самому серці Європи. Україна вже четвертий рік поспіль стримує навалу неадекватних сусідів, закриваючи їм своїми збройними силами прохід далі. Поглиблення соціальної кризи спричинило низку проблем, пов'язаних із дотриманням прав дітей. Особливої актуальності набуває специфіка діяльності соціальних сервісів для дітей в умовах війни.

Національна соціальна сервісна служба України – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей [1].

У нашому дослідженні під соціальними сервісами для дітей ми маємо на увазі усі дотичні до соціальної та соціально-педагогічної діяльності служби, а саме: службу у справах дітей, центр соціальних служб, заклад освіти (загальної середньої, позашкільної), центр соціально-психологічної реабілітації дітей, громадські організації соціально-гуманітарного спрямування тощо.

Життя українців більше ніколи не буде таким, як до 24 лютого 2022 року. Назавжди змінюються підходи до надання соціальних послуг вразливим категоріям населення, зокрема дітям та молоді. Мова йде саме про ті специфічні особливості діяльності соціальних сервісів в умовах воєнного стану, які зробили можливим існування системи соціального захисту в Україні взагалі.

Воєнний стан в Україні запроваджено з метою, перш за все, убезпечення громадян від небезпеки, а по-друге, задля тимчасового обмеження певних конституційних прав і свобод громадян, а також надання органам державної влади, військовому командуванню та військовим

адміністраціям додаткових повноважень для забезпечення національної безпеки, відсічі збройній агресії та підтримання правопорядку [2]. Серед обмежень можемо назвати свободу пересування (обмеження комендантською годиною), доступ до інформації (в рамках національної безпеки), вибори, референдуми, мітинги (заборона на проведення) тощо.

Прифронтові громади стали буферною зоною між реальною загрозою та відносною безпекою. Так, Криворізька громада Дніпропетровської області стала соціальним хабом для тисяч внутрішньо переміщених осіб. Відчувається критична нестача фахівців, зокрема з соціальної роботи. Багато працівників евакуювалися в більш безпечні регіони. Проте, ті працівники соціальної сфери, що залишилися, продовжують робити неможливе – в надскладних умовах забезпечують соціальну справедливість для дітей в умовах війни.

Якщо говорити про специфіку організації роботи служби у справах дітей (ССД) в умовах воєнного стану, то варто сказати наступне. Основна функція ССД – контроль за дотриманням прав дітей. Звісно, в умовах війни це навіть звучить абсурдно, адже діти і війна – як слова-антоніми, не мають права бути поруч. Проте, українські діти не з книжок знають, що таке війна: сигнал повітряної тривоги, вибухи, свист ракети, звуки дронів тощо. Найгірше, що в умовах війни можуть пережити діти – це втрата батьків або інших близьких людей. Саме тому в найкоротші строки діяльність та функції ССД були переформатовані на збереження життя і здоров'я дітей.

До прикладу, служба у справах дітей виконкому Криворізької міської ради змогла швидко адаптуватися до надзвичайних умов роботи, були прийняті відповідні адміністративно-управлінські рішення, оптимізовано навантаження фахівців, скорельовано взаємодію між дотичними структурами, визначено пріоритети політики щодо захисту дітей, особливо тих, хто вже має соціальний статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування.

Одним із найважливіших завдань ССД з початку повномасштабної війни стала евакуація дитячих будинків сімейного типу, прийомних родин та сімей опікунів в більш безпечні регіони України та за кордон. Важливу роль в цьому процесі відіграли міжнародні зв'язки громади із містами-побратимами, зокрема польською Варшавою, бельгійським Гентом, німецьким Кельном та іншими. В перші місяці війни переважна більшість таких сімей були евакуйовані за рахунок видатків місцевого бюджету. Це велика підтримка родин, чия місія виховувати в умовах сім'ї дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Також досить швидко змогли перелаштувати логістику у Криворізькому міському центрі соціальних служб. Пріоритетним завданням центру було визначено роботу з внутрішньо переміщеними особами, зокрема з сім'ями з дітьми, які проживають в місцях компактного проживання ВПО або соціальних гуртожитках міста. Працівники центру взяли на себе відповідальність за комплексний підхід в наданні психосоціальних, соціально-педагогічних, соціально-правових послуг вразливим категорія

населення. Знову ж таки, варто відмітити спільну діяльність та відповідальну залученість таких структур: закладів охорони здоров'я, закладів освіти, центру надання адміністративних послуг тощо – в цілому всієї соціальної інфраструктури міста Кривого Рогу.

Список використаних джерел

1. Національна соціальна сервісна служба України. URL: https://nssu.gov.ua/
2. Пивовар М., Панько А. Особливості національної безпеки України в період воєнного стану: цілі, виклики та стратегія. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: "Юридичні науки"*. Том 11, № 1(41), С. 263-269.

Руслан ГОРЧИНСЬКИЙ

аспірант спеціальності 231 «Соціальна робота»

Київський столичний університет ім. Бориса Грінченка

ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ЗА НАПРЯМОМ РЕАГУВАННЯ НА ЙМОВІРНІ ВИПАДКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА СТОСОВНО ДИТИНИ

Станом на 2025 рік в Україні сформовано діюче законодавче поле щодо запобігання і протидії домашньому насильству, в тому числі стосовно дитини. До ключових нормативних актів, які регламентують питання захисту дитини від насильства, у тому числі домашнього, відносяться Закон України «Про запобігання і протидію домашньому насильству» № 2229-VIII від 07.12.2017, Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001, Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» № 2866-VI від 08.09.2005 тощо. Саме в цих законах закріплені дефініції понять «дитина, постраждала від домашнього насильства/насильства за ознакою статі»[5, ст. 1; 3, ст. 1], «жорстоке поводження з дитиною» [7, ст. 1], «загроза життю та здоров'ю дитини» [4, п. 2], а також обов'язок кожного дорослого відреагувати шляхом повідомлення на випадки вчинення домашнього насильства, особливо якщо постраждали або можуть постраждати діти [5, ст. 19]. Також у Постанові КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658 «Про затвердження порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» та у Постанові КМУ від 01 червня 2020 року № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» врегульовані питання основних засад взаємодії суб'єктів за напрямом запобігання і протидії домашньому насильству стосовно дітей та визначені завдання для кожного суб'єкта та відповідний порядок взаємодії.

Згідно з діючим законодавством, процес реагування на (ймовірні) випадки домашнього насильства стосовно дитини складається з двох послідовних кроків:

1. невідкладне (протягом доби) повідомлення органів Національної поліції та Служб у справах дітей за місцем фактичного проживання дитини (а в разі відсутності даної інформації – за місцем фактичного перебування дитини) [4, п. 8];
2. чітке та професійне виконання власних функціональних обов'язків спеціалістами вищезазначених структур.

Відповідно найважливіший, перший крок – оперативне повідомлення, має зробити будь-який суб'єкт взаємодії. Сам факт повідомлення закладає підставу для залучення всіх потрібних в конкретній ситуації суб'єктів – тобто є основою запуску процесу надання допомоги та оперативного реагування на існуючу (або потенційну) загрозу для дитини [2, с. 49].

На основі аналізу зазначених нормативних документів робимо висновок, що за напрямом реагування на випадки домашнього насильства стосовно дітей в Україні чітко визначені алгоритм взаємодії суб'єктів, обов'язки та сфера відповідальності кожного суб'єкта взаємодії, а також громадянський обов'язок повідомляти про випадки домашнього насильства.

Проте аналіз поглядів спеціалістів соціальної сфери, висловлених під час діяльності фокус-груп в рамках циклу тренінгів «Засади результативної взаємодії у сфері запобігання та протидії ґендрено зумовленому насильству» (м. Київ, вересень 2024 р.) продемонстрував наявність невдоволеності станом існуючої взаємодії на місцевому рівні. Найбільш проблемним аспектом визначено відсутність єдиного бачення процесу реагування на випадок ймовірного вчинення насильства стосовно дитини.

Щодо факторів, які призводять до відсутності сталого підходу зі сторони фахівців до питання реагування, учасники фокус-групи виділили наступні застереження, які мають місце серед колег:

- особиста зневіра у дієвості взаємодії;
- низький рівень обізнаності про алгоритм взаємодії та завдання кожного з суб'єктів серед фахівців-практиків ;
- особисте переконання спеціаліста, що втручання тільки погіршить стан дитини;
- застереження щодо недотримання конфіденційності особи фахівця, який заявляє про випадок (ймовірного) вчинення домашнього насильства;
- невпевненість у підтримці колег з інших суб'єктів взаємодії.

Рішенням даної проблеми має стати комплексна робота з підвищення професійних компетенцій спеціалістів суб'єктів взаємодії, яка включатиме опрацювання застережень та переконань фахівців. Крім того, важливим аспектом є формування відкритого процесу комунікації між суб'єктами, для забезпечення якого на рівні громади мають бути враховані наступні позиції:

- координатор напряму запобігання і протидії домашньому насильству, в тому числі щодо дитини – особисто вмотивований фахівець/чиня;
- всі суб'єкти суворо дотримуються принципу конфіденційності на кожному етапі реагування;

– в громаді побудована постійно діюча система обізнаності працівників суб’єктів про завдання і діяльність інших структур
– серед фахівців підтримується довіра до фаховості спеціалістів інших суб’єктів
– кожен спеціаліст сповідує принцип безоціночної та безумовної довіри до слів дитини при реагуванні на звернення/повідомлення щодо (ймовірного) випадку домашнього насильства.

Підсумовуючи, зазначимо, що саме існування законодавчої рамки не є достатньою умовою для дієвого реагування на випадки домашнього насильства стосовно дитини. Тільки спільні дії щодо підвищення професійних компетенцій, опрацювання застережень фахівців та побудова дійсно безпечного процесу комунікації допоможе створити умови для якісного виконання функціональних обов’язків працівниками суб’єктів взаємодії і забезпечить оперативну допомогу кожній дитині, яка цього потребує.

Список використаних джерел:

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О. Денисюк та ін. ; ред.: О. Епель, Т. Лях, І. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47338/ (дата звернення: 05.06.2025)
2. Блага А. Путівник координатора заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству : Практ. посіб. Київ : ФОП Клименко, 2020. 156 с. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/GBV%20Guide%20for%20Coordinators_FINAL_WEB_27042020.pdf (дата звернення: 05.06.2025)
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV : станом на 3 серп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text (дата звернення: 05.06.2025).
4. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Каб. Міністрів України від 01.06.2020 № 585 : станом на 13 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text (дата звернення: 05.06.2025).
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII : станом на 31 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text (дата звернення: 05.06.2025).
6. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Каб. Міністрів України від 22.08.2018 № 658 : станом на 28 берез. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text (дата звернення: 05.06.2025).
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 6 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 05.06.2025)

Олександра ДЕРЕВ'ЯНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Ірина ІОНОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С Макаренка

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Проблема соціального захисту малозабезпечених верств населення є актуальною для багатьох країн світу, в тому числі й для України. В умовах війни, яку розв'язала проти нашої країни російська федерація, економічної нестабільності, зростання цін та безробіття, питання забезпечення гідних умов життя для таких категорій громадян набуває особливої гостроти. Під соціальним захистом малозабезпечених осіб розуміємо систему державних, муніципальних та недержавних заходів обов'язкового й добровільного характеру, які вживаються з метою реалізації державної соціальної політики подолання бідності, а також спрямовані на компенсацію особі наслідків соціального ризику малозабезпеченості та створення умов для забезпечення особі рівня життя відповідно до державних соціальних стандартів [2].

Соціальний захист малозабезпечених верств населення є одним з пріоритетних напрямів державної політики в Україні. Нормативно-правова база соціального захисту малозабезпечених осіб в Україні складається з Конституції України, законів України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про пенсійне забезпечення», «Про соціальні послуги», а також підзаконних нормативно-правових актів. Ці документи визначають основні принципи, механізми та гарантії соціального захисту. Нормативно-правова база, що регулює цю сферу, постійно розвивається та вдосконалюється, проте залишається ряд проблем, які потребують вирішення. Для забезпечення ефективного соціального захисту необхідно вирішити проблеми фінансування, бюрократії та якості надання послуг.

До основних функцій соціального захисту малозабезпечених віднесено: підтримання належного нинішнього рівня життя громадян і запобігання бідності − превентивна функція; покращення умов у майбутньому та за погіршення ситуації – запровадження необхідних механізмів впливу – реабілітаційна функція (пом'якшення наслідків бідності через надання допомоги у грошовій, натуральній чи безготівковій формах). Заходи, спрямовані на реалізацію кожної із названих функцій закріплені у положеннях Стратегії подолання бідності в Україні [3].

Невід'ємним елементом системи соціального захисту малозабезпечених осіб в Україні є соціальні послуги. Вони забезпечують не

лише матеріальну підтримку, але й створюють умови для подолання складних життєвих обставин, інтеграції в суспільство та підвищення якості життя. Проте існуюча система потребує удосконалення, щоб відповідати сучасним викликам і потребам населення. Необхідно зосередити увагу на підвищенні адресності допомоги, спрощенні доступу до послуг, впровадженні цифрових технологій та розширенні соціальної інфраструктури. Лише за умови комплексного підходу до реформування соціальних послуг можна досягти їх ефективності та стійкості, забезпечуючи належний рівень соціального захисту для найбільш уразливих категорій населення. Розвиток і підтримка соціальних послуг є важливою складовою побудови справедливого, згуртованого суспільства та стійкого соціально-економічного розвитку України.

Весь механізм реалізації права малозабезпеченої особи на соціальний захист залежить від ефективності соціальних послуг інформування та консультування. Тому важливим є належне законодавче регулювання змісту, форми цих послуг, визначення повноважних суб'єктів, що їх надають, стандарти, процедуру надання, підстави та види відповідальності за неякісне виконання чи нездійснення дій, що становлять їхній зміст, зокрема і з урахуванням наведених у підрозділі пропозицій.

Система соціального захисту малозабезпечених осіб в Україні потребує постійного вдосконалення для забезпечення гідних умов життя та підтримки вразливих верств населення, тому доцільно пропонувати такі рекомендації щодо підвищення її ефективності:

- розширення спектру соціальних послуг;
- збільшення фінансування та оптимізація витрат;
- підвищення цільової ефективності соціальних виплат;
- посилення ролі громадських організацій;
- удосконалення системи соціального захисту в сільській місцевості;
- впровадження сучасних технологій;
- стимулювання економічної активності громадян;
- належна освіта та підвищення обізнаності громадян про їхні права, доступні програми допомоги та механізми її отримання.

Також, з метою підвищення ефективності системи соціального захисту малозабезпечених осіб, пропонуємо користатися рекомендаціями В. Дереги:

– збільшити значення місцевих органів влади в розв'язанні проблем соціального захисту через формування ефективної структури управління, забезпечення необхідних фінансових ресурсів, розширення переліку соціальних послуг, які надаються на місцях, підвищення кваліфікації соціальних працівників;

– максимально децентралізувати надання соціальних послуг населенню на регіональному рівні; інтенсивно розвивати мережу служб, таких як територіальні центри з організації соціально-побутового обслуговування осіб з інвалідністю та одиноких непрацездатних громадян похилого віку вдома; розширити мережу центрів і відділень соціально-побутової та медико-соціальної реабілітації;

– посилити адресний характер соціального захисту незахищених верств населення шляхом удосконалення методологічних підходів до визначення показників бідності, встановлення єдиних критеріїв оцінки майнового стану сім'ї для визначення права на призначення певного виду соціальної допомоги, спрощення процедур надання соціальної допомоги;
– удосконалити нормативно-правову базу соціального захисту в частині запровадження єдиного соціального внеску, розробки нормативно-правових основ благодійності;
– передбачити певні податкові пільги при запровадженні в життя соціальних проектів та програм;
– зміцнити активну складову соціального захисту шляхом продуктивної, спрямованої політики зайнятості [1].
Удосконалення системи соціального захисту малозабезпечених осіб – це складний і багатогранний процес, який вимагає спільних зусиль держави, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Тільки за умови комплексного підходу до вирішення цієї проблеми можна досягти значних результатів, підвищити ефективність системи соціального захисту малозабезпечених осіб в Україні та забезпечити більш справедливий розподіл соціальних ресурсів і створити умови для гідного життя всіх громадян.

Список використаних джерел

1. Дерега В. В. Шляхи вдосконалення системи соціального захисту в Україні: політологічний аналіз URL: http://go.mail.ru/search?q. (дата звернення: 25.11.2024).
2. Підлипна Р. П. Система соціального захисту населення в Україні в сучасних умовах: сутність і основні складові. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2015. № 1 (69). Ч. 1 С. 16–22.
3. Стратегія подолання бідності : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 бер. 2016 р. № 161-р. *Офіційний Вісник України*. 2016. № 23. С. 923.

Еліна ДОБРОДУМОВА,
начальник відділу організації навчальних заходів для сімейних форм виховання,
Сумський обласний центр соціальних служб

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ НАДАННЯ ПОСЛУГИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ, В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ-СИРОТИ, ДІТИ, ПОЗБАВЛЕНІ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну стало викликом для нашої країни. Війна вплинула на всіх, але сім'ї з дітьми є однією з найуразливіших категорій населення в цей час. Особливо це стосується сімейних форм виховання, таких як прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу, які є найуразливішими, адже зазвичай мають більший склад сім'ї, а отже, потребують відповідних умов проживання.

Частина дітей також може потребувати соціальних, психологічних, психіатричних та реабілітаційних послуг.

В цих умовах особливої актуальності набуває питання захисту та якості надання соціальних послуг найбільш уразливим категоріям населення – дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування.

Міжнародне, національне законодавство з питань захисту прав дітей наголошує на тому, що сім'я є одним з найважливіших інститутів соціалізації дитини та найсприятливішим середовищем для її розвитку, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ю має пріоритетне значення. Діти, які через певні причини та обставини не можуть проживати у власних біологічних сім'ях, влаштовуються до сімейних форм виховання: прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, під опіку, піклування, а не в інституції. Ці форми передбачають заміну біологічної родини дітей, встановлення нових взаємин з прийомними батьками, батьками-вихователями, опікунами/піклувальниками та гарантують безпеку та захист дітей, розуміння їх особливостей, потреб, розвиток позитивних взаємовідносин.

Як свідчать наукові дослідження з психології, влаштування нерідних дітей у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, опікунські сім'ї, призводить до появи нових проблем та ускладнень у стосунках між членами родини. Тому ефективне функціонування цих форм вимагає постійної підтримки і особливою формою такої підтримки сім'ї в інтересах дитини є соціальний супровід [7, с. 30].

Технологія здійснення соціального супроводу сімей, у яких виховуються та проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, регламентується Державним стандартом соціального супроводу сімей, в яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (наказ Мінсоцполітики від 11.08.2017 № 1307) та Порядком здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (наказ Мінсім'ямолодьспорту від 23.09.2009 № 3357). Даними документами визначаються принципи, етичні норми, зміст, завдання, процедури здійснення соціального супроводу від початку до завершення надання соціальної допомоги прийомній сім'ї чи дитячому будинку сімейного типу.

Соціальний супровід сімей, у яких виховуються та проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування – це вид соціальної допомоги, яка передбачає надання фахівцями (або групою фахівців) соціальної сфери комплексу соціально-педагогічних, психологічних, юридичних, соціально-медичних, інформаційних послуг, які спрямовані на забезпечення належних умов проживання дітей [6, с. 49].

Саме під час соціального супроводу як виду соціальної роботи, спрямованого на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сім'ї завдяки наданню допомоги, необхідних соціальних послуг, періодично планується та реалізується діяльність з дитиною, батьками, членами сім'ї, соціальним оточенням. Планом соціального супроводу прийомних сімей,

дитячих будинків сімейного типу передбачаються конкретні заходи з надання соціально-економічних, юридичних, соціально-педагогічних, психологічних, соціально-медичних, інформаційних та інших послуг для забезпечення умов підвищення виховного потенціалу сім'ї та виховання, розвитку дітей. До розроблення та реалізації соціальних послуг долучають різних спеціалістів: соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів, юристів тощо.

Головним принципом здійснення соціального супроводу є індивідуальний підхід до кожної сім'ї, кожної дитини з урахуванням їхніх особливостей та потреб. Формами соціального супроводу є: консультування, бесіда, телефонна розмова, відвідування сім'ї; організація зустрічей соціального працівника з педагогічним персоналом, зустрічей дитини з біологічними батьками; діагностика, тестування, інтерв'ю; документування; проведення тренінгів; написання клопотань, звернень, листів тощо.

Отже, соціальний працівник має розумітися в багатьох питаннях, вміти виконувати конкретну практичну роботу, володіти комплексом теоретичної підготовки для надання соціального супроводу як форми соціальної допомоги щоб підтримати сім'ю, яка виховує дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського піклування [6, с. 51].

Збройна агресія рф проти України, поряд із супутніми наслідками (збільшення безробіття та зниження економічної активності, знищення та руйнування міст і сіл, в тому числі багатьох закладів освіти та виховання дітей), породила нові виклики у сфері захисту прав дітей, особливо тих, що залишилися без батьківського піклування в умовах війни.

З метою висвітлення окремих аспектів життєдіяльності сімей, в яких виховуються діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, виявлення основних викликів під час воєнного стану, за підтримки Українського католицького університету було проведено дослідження стану альтернативних форм догляду в Україні [8, с. 22].

Базуючись на отриманих даних з дослідження, можна зазначити, що 61,2% українських прийомних сімей залишилися проживати в своїх рідних домівках. 19,4 % переїхали проживати в інші безпечні регіони України, та такий ж відсоток прийомних сімей виїхали за кордон. При зміні місця проживання виникають нові виклики, серед яких є: труднощі з адаптацією в новому середовищі; культурні та мовні бар'єри; невідповідні умови проживання; відсутність інформації та допомоги в новому середовищі. Але найвагомішим бачиться те, що є один спільний виклик в усіх учасників дослідження - психічний стан прийомних сімей, зокрема психологічний стан дитини. Згідно відповідей респондентів у дітей формуються психічні розлади, такі, як депресія, порушення сну, різні гострі реакції, панічні атаки, сором'язливість та уникання комунікації з іншими, погіршилась пам'ять, втратився інтерес розвиватись та знизилась активність. На думку прийомних батьків, на це впливає відчуття незахищеності та розуміння непередбачуваності ходу воєнного конфлікту.

В контексті здійснення соціального супроводу сімей, в яких виховуються діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування,

можемо побачити труднощі таких сімей в комунікації та спілкуванні із соціальним працівником в умовах воєнного конфлікту. На жаль, проведене дослідження та досвід спілкування з прийомними сім'ями, дитячими будинками сімейного типу Сумської області показали певний відсоток втрати комунікаційного зв'язку та розуміння з фахівцем. Разом з тим значна частина опитаних сімей вказали, що отримують підтримку, консультування та належні ресурси, які необхідні для успішного функціонування їхніх родин, ця послуга допомагає їм ефективно впоратися з викликами, які виникають у процесі виховання прийомної дитини. Крім того, соціальний супровід сприяє розвитку здібностей та компетентностей більшості опитаних прийомних сімей в галузі виховання та надання належного догляду.

Таким чином, можна стверджувати, що послуга соціального супроводу є ефективним інструментом, який сприяє позитивним змінам у житті сімей, які виховують дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування [8, с. 36]. Контакт із такими сім'ями залишається невід'ємною частиною надання послуги соціального супроводу. Навіть за умов онлайн формату соціальний працівник, який супроводжує прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї опікунів/піклувальників повинен постійно контактувати з ними, отримувати про них інформацію та розуміти ситуацію в якій сім'я перебуває. В свою чергу це впливатиме на визначення необхідної допомоги та наступних ефективних дій. Доцільно буде в діях соціального працівника продумати план на випадок ускладнення ситуації чи проблеми, та підготувати варіанти вирішення та мінімізації чинників, підготуватись до можливих ризиків в функціонуванні сім'ї. Соціальний працівник повинен бути залученим у функціонування сім'ї, мати мінімальний контроль прийомної сім'ї в надзвичайній ситуації. Фахівець, відповідальний за здійснення соціального супроводу, повинен бути рушійною силою для сім'ї, а саме, направляти сім'ю у місце, заклад, установу, де їй нададуть практичну необхідну допомогу, тим самим заохочувати прийомних батьків намагатись самостійно сприяти вирішенню проблеми чи ситуації. Та найголовніше бути емпатійним та проявляти спокій, розуміння та надавати підтримку таким сім'ям.

Маємо розуміти, що в умовах війни сім'ї, які виховують дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, потребують посиленої соціальної та психологічної підтримки. Саме тому соціальний супровід стає важливою та необхідною формою соціальної допомоги для прийомних батьків, опікунів/піклувальників дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які влаштовані до сімейних форм виховання, під час воєнних дій на території України. При правильному наданні та якісному виконанні, з урахуванням специфічних сучасних умов, послуга соціального супроводу може стати цінним ресурсом для сімей, які виховують дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, допомагаючи їм ефективно впоратися з викликами та розвивати необхідні навички для виховання та догляду за прийомною дитиною.

Список використаних джерел

1. Про соціальні послуги. Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII.
2. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти сироти і діти, позбавлені батьківського піклування. Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 № 1307.
3. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.09.2009 № 3357
4. Клочан Ю.В. Соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу. Вісник ХДАК. Випуск 45. 2014. С. 268-275
5. Міхеєва О.Ю. Алгоритм соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. С. 69-75
6. Миколюк С.М. Соціальний супровід як форма соціальної допомоги для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 33 (72) № 3 2022. С. 48-53
7. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу: Науково- методичний посібник / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. – К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92 с.
8. Путій К.Є. Стан прийомних сімей в умовах воєнного конфлікту. Кваліфікаційна робота ЗВО «Український католицький університет» Галузь знань 231 "Соціальна робота", 2023. С. 1-43

Олексій ЗНОБЕЙ,
викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах воєнного стану в Україні питання пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб набуває особливої актуальності, оскільки стосується базових соціальних гарантій та прав однієї з найбільш вразливих категорій населення. Збройна агресія, окупація окремих територій, руйнування інфраструктури та вимушена міграція мільйонів громадян спричинили значні труднощі в реалізації пенсійного права осіб, які перемістилися з тимчасово окупованих територій або зон активних бойових дій.

Основним нормативно-правовим актом у сфері пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб за умов воєнного стану

залишається Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [5].

Особливості призначення чи відновлення пенсійних та інших соціальних виплат осіб, які перемістились з окупованих територій закріплені у постановах Кабінету Міністрів України № 637 від 5. 11. 2014 р. «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщених осіб» [49], № 365 від 08. 06. 2016 р. «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [14], а також затвердженого нею «Порядку щодо здійснення контролю за проведенням соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам за місцем їх фактичного проживання/перебування» [3].
При призначенні пенсії, чи її відновленні першою вимогою для внутрішньо переміщених осіб є перебування на обліку як внутрішньо переміщена особа. Так, до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщеної особи» для взятої на облік внутрішньо переміщеної особи реалізація права на пенсійне забезпечення здійснюється відповідно до законодавства України [45]. Зміст цього положення також відображений і у п. 1 Постанови Кабінету Міністрів України «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» призначення та продовження виплати довічних державних стипендій, усіх видів соціальної допомоги та компенсацій, матеріального забезпечення ... за рахунок коштів державного бюджету та фондів. Виокремленими у зазначеній Постанові є внутрішньо переміщені особи, які відмовились від довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб, зареєстрували місце проживання та постійно проживають на території, де органи державної влади здійснюють свої повноваження [7].

Наступною особливістю пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб є затвердження порядку їхнього звернення за призначенням чи відновленням пенсій, а також умови її отримання. Зокрема, виплата, призначених цим особам пенсій здійснюється через рахунки та мережу установ і пристроїв акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» з можливістю отримання готівкових коштів і проведення безготівкових операцій через мережу установ і пристроїв будь-яких банків тільки на території населених пунктів, де органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі [7]. Для цього одержувачі пенсії з числа внутрішньо переміщених осіб повинні пройти ідентифікацію та отримати платіжні картки, які також будуть їхні електронними пенсійними посвідченнями.

Поряд з цим, Уряд своєю Постановою № 637 від 05.11.2014 р. «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» встановлює для цих осіб додатковий обов'язок щодо проходження фізичної ідентифікації в установах акціонерного товариства «Державний ощадний банк України». Законодавство встановлює певні періоди проходження такої ідентифікації, які залежать від наявності електронного пенсійного посвідчення. Зокрема, для осіб, які не отримали в установленому порядку платіжної картки, яка водночас є пенсійним посвідченням, – кожні три місяці з дня відкриття

рахунка або з дня попередньої ідентифікації. Для осіб, які мають електронне пенсійне посвідчення – кожні шість місяців [7].

Важливо зауважити, що в цій Постанові для осіб з інвалідністю I групи та осіб, які, за висновком лікарсько-консультативної комісії, не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги, передбачено дещо інший порядок призначення та виплати їм пенсій. По-перше, за їх письмовою заявою виплата пенсій може здійснюватися акціонерним товариством «Укрпошта» з доставкою за фактичним місцем їх проживання чи перебування. По-друге, для цих осіб не проводиться фізична ідентифікація. Правовим наслідком не проходження одержувачем пенсійних виплат фізичної ідентифікації є зупинення акціонерним товариством «Державний ощадний банк України» видаткових операцій за поточним рахунком. Відновлюються видаткові операції після проведення фізичної ідентифікації цієї особи в установах цього банку на наступний день [7].

Ще однією особливістю правового регулювання пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб було прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови № 365 від 08. 06. 2016 р. «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [1], якою затверджувався Порядок здійснення контролю за проведенням соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам за місцем їх фактичного проживання/перебування [2]. Відповідно до цього Порядку контроль за проведенням соціальних виплат внутрішньо переміщених осіб полягав у відвідуванні не рідше ніж одного разу на шість місяців фактичного місця проживання/перебування внутрішньо переміщеної особи, про що складався акт обстеження матеріально-побутових умов сім'ї.

На наш погляд, однією з головних проблем, з якими зіштовхуються внутрішньо переміщені особи під час отримання пенсії – це є доступ до пенсійних виплат, що пов'язано зі складнощами в перереєстрації та підтвердженні місця проживання. Нерідко спостерігається відсутність доступу до необхідних ресурсів (наприклад, інтернет або регулярне зв'язок з пенсійними органами). Додатково, системні проблеми у сфері документації змушують багатьох громадян стикатися з процедурними перешкодами. Також, проблемою є несвоєчасність виплат, що пов'язано з неспроможністю бюджету оперативно фінансувати пенсії у складних умовах воєнного часу. Це призводить до суттєвого зниження якості життя пенсіонерів, особливо тих, хто залежить від соціальних виплат. Держава вживає заходів для вирішення цих проблем. Були розроблені спрощені процедури оформлення пенсій для внутрішньо переміщених осіб, збільшено розміри соціальної допомоги, розширено мережу установ, що надають соціальні послуги. Однак, незважаючи на ці зусилля, багато проблем залишаються невирішеними.

Отже, пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб за умов воєнного стану є важливим елементом соціального захисту, який забезпечує їхню фінансову стабільність і соціальну підтримку. Воно базується на спрощених механізмах доступу до пенсійних виплат, навіть за відсутності повного пакета документів, і включає використання цифрових технологій для

пришвидшення процесу. Такі заходи гарантують, що навіть в умовах кризових обставин внутрішньо переміщені особи мають можливість отримувати належну їм пенсію, що сприяє їхній адаптації та інтеграції в нових умовах життя. Вирішення проблем пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб потребує спільних зусиль держави, громадянського суспільства та міжнародних організацій. Лише за умови комплексного підходу можна забезпечити соціальну захищеність найуразливіших верств населення в цей складний період.

Список використаних джерел

1. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 черв. 2016 р. № 365. Дата оновлення 11.09.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.05.2025).
2. Порядок здійснення контролю за проведенням соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам за місцем їх фактичного проживання / перебування : затв. постановою Кабінету Міністрів України від Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам від 8 черв. 2016 р. № 365. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.05.2025).
3. Порядок щодо здійснення контролю за проведенням соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам за місцем їх фактичного проживання/перебування : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 08 черв. 2016 р. № 365 р. Дата оновлення: 11.09.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.05.2025).
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. Дата оновлення: 06.09.2021. № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 06.05.2025).
5. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: закон України від 09 лип. 2003 р. № 1058-15. Дата оновлення: 14.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text (дата звернення: 07.05.2025).
6. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: закон України від 09 лип. 2003 р. № 1058-15. Дата оновлення: 14.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text (дата звернення: 06.05.2025).
7. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2014 р. № 637. Дата оновлення: 29.09.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.05.2025).

Ілля ЛИСОКОНЬ,
доктор філософії з освітніх, педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Криворізький державний педагогічний університет

ПАРТНЕРСТВО ШКОЛИ, СІМ'Ї ТА ГРОМАДИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

У сучасних умовах трансформації та невизначеності в українському суспільстві зростає значення взаємодії між різними соціальними інституціями, зокрема між школою, сім'єю та громадою. Ефективне партнерство цих трьох складових є запорукою повноцінного розвитку особистості дитини, формування її активності, соціальної зрілості, моральних якостей, а також успішної соціалізації. Ця взаємодія слугує основою для формування сприятливого середовища, що сприяє не лише здобуттю освіти, але й гармонійному розвитку, вихованню та становленню дитини як громадянина.

Загалом соціально-педагогічна робота, як інтегративна діяльність, охоплює широкий спектр завдань, спрямованих на підтримку дитини в здебільшого в процесі здобуття освіти, забезпечення її комфорту, адаптації до середовища, профілактику девіантної поведінки. На нашу думку вона має ґрунтуватись гуманізму, індивідуального підходу, людиноцентризму, науковості, системності та партнерства. За таких умов взаємодія закладу освіти, сім'ї та громади буде відігравати ключову роль у задоволенні соціальних потреб дитини, досягненні цілей її соціального виховання та формуванні соціально активної особистості.

Проблематику соціальної роботи в громаді активно досліджують такі науковці як Василюк Т. [7], Гордєєва Т. [1], Іващенко К. [6], Кравченко О. [2], Семигіна Т. [4], Слозанська Г. [5] та інші.

В контексті цього дослідження варто зупинити увагу на рівнях соціальної роботи запропонованих Т. Семигіною:

– індивідуальний (врахування психофізичних, вікових, індивідуальних особливостей людини);

– соціальні мікросистеми (соціальні інститути, які оточують людину);

– мезосистеми (взаємодія різних соціальних мікросистем, зокрема на рівні громади);

– макросистеми (соціальна, освітня, гуманітарна, соціокультурна політика).

Сім'я є первинною інституцією соціалізації дитини. Саме в родинному колі дитина отримує початкові уявлення про моральні цінності, моделі поведінки, норми взаємодії. Надалі цей процес підхоплює заклад освіти. В ньому проходить систематизація знань, формування загальних та соціальних компетентностей. Співпраця між цими двома соціальними інститутами має бути побудована на принципах довіри, взаєморозуміння, поваги до ролі кожного учасника процесу та взаємної відповідальності. Окремо зауважимо,

що нині присутня тенденція перекладання відповідальності за процес виховання дитини між цими двома інститутами. Хоча їх взаємодія дозволяє враховувати індивідуальні особливості дітей, знижувати рівень конфліктності, сприяти більш повному розкриттю потенціалу дитини та створенню сприятливого мікроклімату в освітньому середовищі школи. На нашу думку форми партнерства між школою і сім'єю можуть бути різноманітними: анкетування, батьківські збори, воркшопи, групова робота, індивідуальні консультації, майстер-класи, спільні виховні заходи, тренінги тощо.

Не менш важливою є взаємодія закладу освіти та громади. В сучасних умовах децентралізації громади є ресурсними центрами, які здатні всебічно сприяти пошуку нових кроссекторальних зв'язків та залучати необхідні ресурси задля власного розвитку. Суб'єктами громади, які можуть виступати партнерами школи у створенні умов для всебічного розвитку учнів є: бізнес-сектор, благодійні фонди, громадські об'єднання, заклади позашкільної освіти, заклади та установи культури, органи місцевого самоврядування, представництва (філії) міжнародних організацій, релігійні організації, спортивні школи тощо. Так, наприклад, проведення спільних із закладами культури заходів культурно-мистецького спрямування реалізується ідея естетичного, соціального виховання та формується у дітей відчуття приналежності до громади, відповідальності.

Окрім того важливим питанням є впровадження освітніх компонентів у шкільну програму із громадянської освіти, розробка соціально-педагогічних програм профілактики делінкветної поведінки, булінгу або домашнього насилля. В цьому контексті є цікавою концепція «Школа як осередок громади», яка передбачає залучення та раціональне використання всіх можливих ресурсів для розвитку освітнього ландшафту із залученням учнів до соціально-громадського життя громади.

Не можна оминути увагою співпраця з поліцейським офіцером громади або офіцером освітньої безпеки. З 2024 р. в Україні стартувала пілотна ініціатива щодо запровадження в 1000 шкіл офіцерів служби освітньої безпеки, які закріплюються за закладом освіти для забезпечення пропускного режиму, недопущення продажу алкоголю і тютюну неповнолітнім на прилеглій до школи території, організації евакуації, посилення пожежної безпеки, проведення профілактичних заходів та реагування на випадки булінгу [3].

У контексті соціально-педагогічної роботи важливо залучати громаду до вирішення проблем здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Соціальні сервіси та неурядові організації можуть надавати необхідну допомогу у забезпеченні соціального захисту та супроводу дитини. Зокрема, досвід кроссекторальної взаємодії між закладом освіти, службою у справах дітей, центрами соціальних служб та іншими організаціями показує ефективність комплексного підходу до вирішення соціальних проблем.

Вважаємо, що задля реалізації ефективного партнерства між школою, сім'єю та громадою в контексті вирішення соціальних проблем дитини варто

створити єдиний підхід до координації та співпраці. На нашу думку до форм такого партнерства можна віднести організацію консультаційних центрів при закладах освіти або культури та створення міжвідомчих робочих груп. Головною умовою ефективного партнерства є забезпечення рівної відповідальності всіх суб'єктів, а також їх відкритість.

На підставі вище викладеного можемо зробити висновок, що партнерство школи, сім'ї та громади є не просто формою взаємодії, а необхідною умовою задля успішної соціалізації дитини, її гармонійного розвитку та формування активної громадянської позиції. Соціально-педагогічна робота має бути спрямована на створення сталих і ефективних кроссекторальних зв'язків між усіма учасниками освітнього процесу й іншими зацікавленими сторонами. Тільки за умов спільної відповідальності та взаємної підтримки можна досягти відповідних результатів задля подолання проблем дитини на рівні громади.

Список використаних джерел

1. Гордєєва Т., Лазарева А. Соціальна робота в громаді з учасниками бойових дій, що були нещодавно демобілізовані. Науково-теоретичний альманах Грані. 2023. № 26(3). С. 69-73. DOI: https://doi.org/10.15421/172350

2. Кравченко О. Міжсекторальна співпраця в організації інклюзивного навчання на рівні громади. Інноватика у вихованні. 2022. Вип. 16. С. 61-81.

3. Посилення безпеки в школах: як працюють офіцери безпеки. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/news/posylennia-bezpeky-v-shkolakh-iak-pratsiuiut-ofitsery-bezpeky

4. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

5. Слозанська Г. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія. Тернопіль, 2018. 382 с.

6. Технології соціальної роботи за місцем проживання : навч. посібник / уклад. Іващенко К., Коцур І. 2-ге вид., оновл. Умань, 2016. 114 с.

7. Vasyliuk T., Lysokon I. Social Support for Families as a Case Management Technology. ScientificWorldJournal. Issue 27. Part 3. Pp. 35-41. DOI: https://doi.org/10.30888/2663-5712.2024-27-03

Віталій ЛИШЕНКО
начальник відділу методичного забезпечення соціально роботи
Сумський обласний центр соціальних служб,
здобувач ОНС «Доктор філософії»,
Сумський національний аграрний університет

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У сучасних умовах соціально-економічних трансформацій, зростання рівня вразливості населення та загострення соціальних проблем питання якості надання соціальних послуг набуває особливої значущості. Ефективна

система управління якістю соціальних послуг є ключовим чинником забезпечення соціального захисту, підвищення довіри громадян до органів влади, а також раціонального використання бюджетних ресурсів. Значна частина соціальних послуг в Україні надається в умовах обмежених ресурсів, нестачі кваліфікованих кадрів, відсутності чітких стандартів та системи контролю якості. Це призводить до зниження ефективності підтримки соціально вразливих категорій населення, нерівного доступу до послуг та незадоволеності отримувачів. Крім того, у контексті децентралізації та реформування соціальної сфери зростає роль місцевих громад у наданні послуг, що потребує впровадження дієвих механізмів управління якістю на місцевому рівні. Актуальності набуває також цифровізація та стандартизація послуг відповідно до міжнародних практик і вимог. Отже, удосконалення системи управління якістю соціальних послуг є необхідною умовою для побудови справедливої, інклюзивної та ефективної системи соціального захисту в Україні, яка відповідає сучасним викликам і потребам населення.

Удосконалення системи управління якістю надання соціальних послуг - це комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності, доступності, прозорості та результативності соціальних послуг для населення. Нами виділено структурований підхід до дослідження зазначеної теми:

1. Аналіз поточної системи:
    - Оцінка нормативно-правової бази: відповідність законодавства потребам населення.
    - Ідентифікація слабких місць: затримки у наданні послуг, брак кадрів, низька цифровізація тощо.
    - Оцінка задоволеності отримувачів послуг.
2. Визначення цілей удосконалення:
    - Забезпечення високої якості, прозорості**,** ефективності**.**
    - Підвищення довіри населення до соціальних інституцій.
    - Оптимізація витрат і процесів.
    - Переорієнтація системи на індивідуальні потреби громадян.
3. Основні напрями удосконалення:
    - Стандартизація та сертифікація*:* розробка єдиних стандартів якості для різних видів соціальних послуг*;* введення обов'язкової оцінки якості за міжнародними моделями (ISO 9001, EFQM тощо)*;* сертифікація закладів і спеціалістів.
    - Цифровізація послуг: впровадження електронних реєстрів, е-сервісів**,** мобільних додатків; створення єдиної інформаційної системи управління соціальними послугами.
    - Кадровий розвиток*:* система безперервного навчання працівників*;* введення професійних стандартів та мотиваційних програм**.**
    - Залучення громадськості*:* проведення соціальних опитувань, врахування думки клієнтів*;* громадський контроль якості послуг (наглядові ради, моніторингові групи).

- Моніторинг і оцінка якості*:* введення KPI (ключових показників ефективності)*;* створення незалежних структур для оцінки та аудиту.
- Міжсекторальна взаємодія*:* співпраця між органами влади, НУО, бізнесом, волонтерами; інтегровані послуги для людей у складних життєвих обставинах.

4.Формування очікуваних результатів: покращення доступу та якості послуг; зменшення бюрократії**;** підвищення ефективності використання бюджетних коштів**;** соціальна справедливість та захист вразливих груп.

У результаті проведеного дослідження очікується формування теоретично обґрунтованих і практично спрямованих пропозицій щодо вдосконалення системи управління якістю надання соціальних послуг. Зокрема, буде: уточнено сутність та специфіку поняття «якість соціальних послуг» у контексті сучасних соціально-економічних змін; проаналізовано існуючі моделі управління якістю у сфері соціального обслуговування та виявлено їх переваги й недоліки; виявлено основні проблеми функціонування чинної системи управління якістю соціальних послуг в Україні; розроблено концептуальні підходи та практичні рекомендації щодо вдосконалення управлінських механізмів, включаючи впровадження систем моніторингу, оцінювання ефективності, стандартизації та цифровізації послуг; запропоновано систему показників оцінювання якості соціальних послуг на різних рівнях управління (національному, регіональному, місцевому); обґрунтовано доцільність застосування інноваційних управлінських інструментів, зокрема міжнародних стандартів якості (ISO 9001), клієнтоорієнтованих підходів та цифрових технологій.

Таким чином, реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню якості, доступності та результативності соціальних послуг, покращенню рівня задоволеності їх отримувачів, зміцненню інституційної спроможності суб’єктів соціального захисту, а також підвищенню ефективності державної соціальної політики загалом.

Список використаних джерел

1. Бандурка О.М., Сокол В.М. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Факт, 2019. 264 с.
2. Бєлявцева О.А. Соціальний капітал як фактор сталого розвитку громади. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2020. № 3 (76). С. 112–117.
3. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

Наталія МАКСИМОВСЬКА,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ПРОЄКТУВАННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ПРИФРОНТОВОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Виклики воєнної доби, що постали перед системою освіти в Україні, потребують наукового осмислення та перетворення на основі сучасних підходів, зокрема проєктного. Особливу увагу привертає соціальне становлення здобувачів вищої освіти, розвиток їх соціальної згуртованості, як прояву суб'єктної позиції та відповідального лідерства студентської молоді. Запровадження системи дистанційної освіти в прифронтових університетах нашої країни надає можливості здійснення освітніх послуг із застосуванням новітніх інформаційних технологій, однак, процес соціального виховання за таких обставин потребує переосмислення та вдосконалення. Ситуація ускладнюється через постійну небезпеку, ризики травми війни, втрату навичок ефективної комунікації, командної взаємодії, що потребує обґрунтованого вирішення.

Поняття, технології розвитку соціальної згуртованості вивчали М. Бондаренко, С. Бабенко, О. Боровський, Т. Лях, Є. Ковтун, Т. Спіріна, С. Тютюнникова та ін.; наукові підходи до дефініції «згуртованість» узагальнюють М. Гриненко, О. Дайнеко, В. Кирилюк, А. Колот, І. Трубавіна та ін.; соціальну згуртованість студентів та проєктний підхід в сфері освіти досліджують А. Ковалевська, Н. Лапшова, Л. Романовська, М. Стрижко та ін. На нашу думку, залишається недослідженою проблема вдосконалення соціальної згуртованості здобувачів в прифронтових університетах. Отже, метою дослідження є презентація проєкту розвитку соціальної згуртованості студентської молоді у вказаних закладах вищої освіти.

Серед вчених, які згадувалися вище, переважає думка, що явище соціальної згуртованості відображає участь соціальних груп в різних аспектах суспільного життя, зокрема політико-економічному, соціокультурному, освітньому тощо. Також особам і групам з високим рівнем згуртованості притаманні відчуття солідарності, співучасті, співтворчості в житті соціуму. До того ж, наявність соціально згуртованих спільнот свідчить про розгалужене демократичне суспільство з високим рівнем громадянської участі. Тому, на нашу думку, згуртованість може включати в себе солідарну позицію, консолідовані дії, інтегровану спільну діяльність.

Українське студентство є важливим важелем розвитку громадянської свідомості за будь-яких часів. В сучасних умовах актуалізується не тільки інтенсивна підтримка розвитку згуртованості здобувачів, але й застосування для цього нових можливостей дистанційного освітнього

середовища. Актуалізується запровадження проєктного підходу до організації освітнього процесу у вищій школі та формування особистості інтелектуальних і суспільних лідерів країни.

З метою гармонізації набуття соціальної згуртованості здобувачів освіти в дистанційному соціокультурному середовищі закладу вищої освіти, актуалізується проєктний підхід до планування і реалізації освітніх технологій. Проєктний підхід в освіті досліджено О. Беспалько, В. Карпенко, Л. Романовською, А. Семез, М. Стрижко та ін. Проєкт являє собою чітку конструкцію передбачених змін. На думку вчених та практиків, цей інструмент діяльності загалом передбачає: розробка стратегії досягнення змін, що мають чітко визначену мету, фіксований план реалізації, залучені ресурси, виважену команду фахівців, запланований результат; застосування технологій прогнозування кінцевого результату проєктної діяльності; поступова реалізація запланованих дій для виявлення якісних змін; гармонійна координація дій під час здійснення життєвого циклу проєкту; аналіз та корекцію подальших кроків.

Оскільки проєктний підхід охоплює всі аспекти освітньої діяльності, зокрема в закладі вищої освіти, соціально-педагогічний процес також може бути технологізований та розроблений як проєкт. Зокрема це стосується такої соціально-педагогічної мети як розвиток згуртованості студентської молоді. Соціально-педагогічний напрям проєктної діяльності в сфері освіти передбачає врахування теоретичних підвалин соціальної педагогіки, зокрема соціальний розвиток здобувачів, розвиток групи студентської молоді, педагогізація середовища закладу вищої освіти. Під час реалізації вказаного підходу активно залучаються до діяльності студенти, оскільки вони стимулюються до вироблення соціально-творчих ідей, які можуть бути запроваджені, й згуртувати креативне ком'юніті молоді.

В Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка на кафедрі соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності навчально-наукового інституту педагогіки і психології було розроблено соціально-педагогічний проєкт розвитку соціальної згуртованості та створення студентського безпечного простору в прифронтовому університеті. Актуальність проєкту зумовлена тим, що унаслідок воєнних дій багато студентів були вимушені залишити свої домівки та шукати нові можливості для життя і освіти в безпечніших умовах. Здобувачі вищої освіти, які знаходяться у прифронтових громадах, вимушено переселені студенти, які залишилися в країні, однак, через повномасштабне вторгнення перебувають у стані психічного напруження і соціальної невизначеності, потребують соціального супроводу. Через складну безпекову ситуацію у прифронтових університетах дистанційний освітній процес призводить до браку належного спілкування з викладачами, представниками академічних груп, що актуалізує необхідність додаткової психосоціальної підтримки.

Актуалізується необхідність формування ролі соціального лідера студентством, розвитку згуртованості під час дистанційного навчання, надання допомоги тим, хто її потребує, формування соціокультурних компетентностей, реабілітація травми війни, виявлення ініціатив для допомоги іншим. Отже, проєкт спрямований на організацію поліфункціонального соціокультурного середовища у прифронтовому університеті на засадах відкритості та взаємодії для комунікації студентської молоді.

Унікальність проєкту полягає в удосконаленні соціально-виховної роботи зі студентством під час війни в умовах дистанційної освіти, здобуття суб'єктності шляхом реалізації соціальних ініціатив. Проєктна діяльність ґрунтується на тому, що обмеження, які зумовлені кризовими явищами в суспільстві і освіті, мають долатися шляхом організації взаємодії студентів, вироблення ними спільних ініціатив, підтримка з боку викладацької спільноти та соціальних осередків.

Метою розробленого проєкту є розвиток соціокультурного осередку в прифронтовому університеті, формування соціальної загартованості і згуртованості студентської молоді, розбудова безпечного студентського простору соціальної підтримки за сприяння державних і громадських організацій. Завдання полягають у створенні функціональної студентської спільноти у прифронтовому університеті, організація безпечного простору, стимулювання позитивної взаємодії, вироблення й реалізація студентських ініціатив, проведення різноманітних заходів з метою забезпечення згуртування та стійкості в умовах воєнного стану, утворення соціального партнерства з інституціями громади в університеті, волонтерська допомога тим, хто її потребує.

Важливим інструментом діагностування прогресу розвитку соціальної згуртованості є її рівні, критерії та показники в групі здобувачів вищої освіти. На основі загальних характеристик соціальної згуртованості, з урахуванням групової динаміки в системі освіти, можливостей дистанційного освітнього середовища, визначаємо високий, середній, низький рівень згуртованості, мотиваційний, якостей особистості, діяльнісний критерії. Така послідовність критеріїв як підстав для оцінки досліджуваної комплексної знаки здобувачів дозволяє визначити ціннісне підґрунтя та вмотивованість студентської молоді, виявлення їх у певних якісних ознаках та відстежити у реальній просоціальній діяльності. Показниками відповідно є: мотиваційний критерій – інтерес і ціннісне ставлення до спільної взаємодії у процесі здобуття професії та громадській участі, мотивація до групової взаємодії, сформованість соціальних потреб під час здобуття освіти; якостей особистості – схильність до перетворювальної соціально-позитивної активності, організаційність та комунікативність в дистанційному освітньому середовищі, соціальна креативність; діяльнісний – активна консолідована взаємодія з іншими в процесі реалізації професійно-громадських інтересів, створення нових форматів соціокультурної

діяльності в умовах співтворчості, відповідальна участь в удосконаленні соціуму та громади.

Таким чином, проєктування процесу розвитку соціальної згуртованості здобувачів прифронтових університетів ґрунтується за загальному уявленні про освітні проєкти, на виваженій оцінці сучасних безпекових умов, на можливостях і потребі університету, в якому запроваджуватиметься проєкт. Перспективами подальшого дослідження пропонованої проблематики є запровадження та оцінка соціально-педагогічної проєктної діяльності серед здобувачів вищої освіти.

Тетяна МАЛЬЦЕВА
здобувачка першого (баклаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Ольга ШВЕД
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ПРОФІЛАКТИКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ СІМ'ЯХ З ДІТЬМИ

Проблема домашнього насильства залишається вкрай гострою як в усьому світі, так і в Україні. Це явище є однією з найпоширеніших форм порушення прав людини, особливо — прав дитини. Домашнє насильство часто сприймається суспільством виключно як фізичне насильство в межах сім'ї. Однак це значно ширше поняття, що охоплює також психологічне, економічне та сексуальне насильство. Часто такі прояви залишаються непоміченими або сприймаються як «нормальні». Наприклад, жорстоке фізичне покарання дітей під виглядом «виховання» є однією з форм домашнього насильства, яка у свідомості багатьох досі не асоціюється з порушенням прав дитини.

Окрему увагу слід приділити гендерно зумовленому насильству (ГЗН) — насильству, яке спрямоване на особу через її гендер, або насильство, що здійснюється над особами конкретного гендеру неспівмірно. До проявів ГЗН належать фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, економічне насильство, домашнє насильство, переслідування, зґвалтування, сексуальне домагання, каліцтво жіночих геніталій, примусова стерилізація, примусовий аборт, примусовий шлюб, злочини в ім'я так званої честі, насильство в інституційному середовищі, насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях, торгівля людьми, гендерна дискримінація [1, с. 13].

З початком повномасштабної війни в Україні 24 лютого 2022 року ситуація значно загострилася. Війна вплинула на всі верстви населення, однак найуразливішими стали саме представники меншин та соціально

незахищених груп. Проживання на українській території стало фактором ризику для життя і здоров'я кожного громадянина, однак його наслідки для різних груп мають різний характер. Наприклад, національні меншини, зокрема роми, опинилися в особливо скрутному становищі через поєднання дискримінації, злиденності, обмеженого доступу до послуг і системної маргіналізації [2, с. 4].

Роми традиційно є однією з найбільш дискримінованих та соціально вразливих етнічних груп в Україні. Їхній доступ до освіти, медицини, працевлаштування та соціальних послуг у мирний час був суттєво обмежений. Війна лише погіршила ситуацію – багато ромських родин втратили домівки, джерела доходів, можливість отримувати базові соціальні послуги. Через це рівень соціального напруження, а також випадків насильства в середині громад значно зріс [3, с. 291].

Гендерні відносини в ромських громадах мають традиційний, патріархальний характер. У таких спільнотах часто переважають суворі гендерні ролі, чітке розмежування обов'язків і поведінкових норм для чоловіків та жінок. Такі норми часто не допускають рівності статей, а жінки опиняються в залежному становищі – економічно, психологічно і соціально. Поширеними залишаються ранні шлюби та дітонародження у підлітковому віці, що, у свою чергу, ще більше ускладнює можливості ромських жінок здобувати освіту, працювати та приймати рішення щодо власного життя.

У таких умовах ромські жінки стикаються з множинною дискримінацією – одночасно за статтю, етнічною приналежністю та соціальним статусом [4, с. 54-55]. Це створює ситуацію, в якій вони особливо вразливі до гендерно зумовленого насильства. Жінки часто не мають змоги звернутися по допомогу або не вірять у її ефективність. У багатьох випадках вони змушені вдаватися до таких адаптаційних стратегій як применшення значущості насильства, заперечення його наявності або навіть звинувачення себе у тому, що відбувається. Такі механізми сприяють хронічному погіршенню психоемоційного стану, розвитку тривожних та депресивних розладів, фізичних проблем зі здоров'ям (головний біль, втрата ваги, постійна тривожність).

На жаль, рівень поінформованості ромських громад про проблему ГЗН залишається низьким. Для цього є різні причини. Це й нестача фахівців соціальних солужб, і через в тому числі мовні бар'єри, бо часто роми володіють тільки ромською мовою. Також роми проживають відокремленою спільнотою із своїм устроєм і потрібно брати дозвіл у керівника конкретної ромської спільноти ("барона") на дозвіл працювати із жінками та дітьми. І, часто, соціальні служби не знають як або просто бояться робити такі кроки.

Також відсутня достатня кількість адаптованих просвітницьких матеріалів, які б відповідали рівню освіти та культурним особливостям цих спільнот. Наприклад, якщо значна частина ромів має труднощі з читанням, то важливо створювати матеріали у вигляді коміксів, коротких відеороликів, аудіоповідомлень – тих форматів, які будуть зрозумілими й доступними.

Профілактика ГЗН повинна носити комплексний характер. Вона має охоплювати не лише дітей, а й дорослих членів сімей, педагогів, соціальних працівників, працівників медичних та освітніх установ. Ефективна система профілактики повинна базуватись на чітких принципах: толерантність, інклюзивність, врахування культурного контексту та залучення самих громад до процесу прийняття рішень. Необхідно також розробляти механізми раннього виявлення випадків насильства, налагоджувати співпрацю між освітніми, соціальними й медичними установами.

Проблема насильства в ромських громадах вимагає подальших досліджень і системних дій. Першочерговим завданням є формування в суспільстві нульової толерантності до будь-яких форм насильства – як щодо жінок, так і дітей. Важливо не лише реагувати на факти насильства, а й працювати на попередження: розбудовувати довіру до державних і громадських інституцій, поширювати обізнаність, створювати безпечні середовища для дітей та жінок, що постраждали від насильства.

Список використаних джерел

1. Ідентичність, гендерні аспекти і традиції. Дослідження практик у ромських громадах [Електронний ресурс] // Voice of Romni. — 2024. — Режим доступу: (дата звернення: 07.05.2025).
2. Становище ромських громад під час війни: звіт травень–липень 2024 року [Електронний ресурс] // Voice of Romni. — 2024. — Режим доступу: (дата звернення: 07.05.2025).
3. Afanasieva L., Bukrieieva I., Glyns'ka L., Hlebova N., Semikin M. Family Roles of Roma and Ways to Overcome its Socio-Cultural Isolation // Journal of History Culture and Art Research. — 2020. — С. 291. — Режим доступу: (дата звернення: 07.05.2025).
4. Марценюк Т. Проблеми ромів в Україні: гендерні аспекти // Український соціологічний журнал. — 2013. — № 1–2. — С. 54–55. — Режим доступу: (дата звернення: 07.05.2025).

Катерина МЕЛЬНИК,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Алла РИЖАНОВА,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ЗАЛЕЖНОСТІ ДІТЕЙ ВІД СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Соціальний розвиток дітей в Україні ускладнюється воєнними умовами їх соціалізації та переведенням фактично всього життя у формат онлайн через стабільну небезпеку життю. Тому міжособистісне спілкування, таке важливе для соціального становлення особистості у підлітково-юнацькому

віці, перенесено дітьми в соціальні мережі. Проте соціально-педагогічні технології соціального виховання дітей в соціальних мережах лише розробляються, отже, в процесі їх соціалізації посилюється фактор стихійності, некерованості. Цим користуються злочинці, доводячи неповнолітніх до суїциду («Синій кит»), та вороги нашої країни, користуючись відсутністю соціального досвіду підлітків, юні вербують їх для знищення техніки ЗСУ, для наведення ракетно-шахедних ударів по українським містам та селам, тобто перетворюючи наших дітей на злочинців. Крім того, результатом проблеми залежності дітей від соціальних мереж ще є і втрачання ними соціальних компетентностей спілкування та самореалізації в реальному соціальному середовищі. Отже, проблема соціальної профілактики залежності дітей від соціальних мереж є актуальною для просоціального розвитку вітчизняної нової генерації і для соціокультурного розвитку України.

Проблема залежності від соціальних мереж активно досліджується науковою громадськістю в умовах стрімкої діджиталізації суспільства. І. Жданова наголошує, що дитячий вік є найбільш вразливим для формування такої залежності через несформованість механізмів саморегуляції та критичного мислення [2]. О. Карпенко розглядає цю залежність як форму деструктивної поведінки, що проявляється у прагненні втекти від реальності шляхом постійного фокусування уваги на соціальних мережах [3]. А. Мудрик схарактеризовує п'ять основних груп факторів ризику розвитку цієї залежності: психологічні, соціальні, сімейні, технологічні та особистісні [4], а К. Янг (K. Young) розкриває прояві залежності від соціальних мереж такі самі, як в інших різновидах адикції (інтернет-адикції) – толерантність до аморальної поведінки, синдром відміни та втрату контролю [6]. Соціально-педагогічну профілактику схильності старшокласників до залежності від соціальних мереж вивчали А. Рижанова та Н. Потьомкіна, які обґрунтували відповідну програму, але до повномасштабної війни в Україні [5]. Тому метою нашої публікації є обґрунтування програми соціальної профілактики залежності дітей від соціальних мереж в умовах війни.

Погоджуємося з К. Янг, що умовах сучасного інформаційного суспільства соціальні мережі суттєво впливають на всі аспекти розвитку дітей. Цей вплив має комплексний характер і проявляється у когнітивній, емоційній, поведінковій та соціальній сферах [6]. Безумовно, важко переоцінити позитивні аспекти взаємодії дітей у соціальних мережах, проте розроблена нами програма спрямована на соціальну профілактику залежності нової генерації від цих мереж, щоб запобігти деформацій соціального розвитку підлітків.

Теоретико-методичними основами обґрунтування програми були: визначення особливості інтернет-адикції як компульсивного використання соціальних платформ для спілкування [6], термін «інтернет-залежність школярів» – нав’язлива потреба учнів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) у деструктивній кібердіяльності «Я-віртуального», що спричиняє девіацію «Я-соціального» через деформацію «Я-реального» та руйнацію його

зв'язків із реальним внутрішньо- та зовнішньошкільним соціальним середовищем [5]; показники соціальних проявів залежності дітей від цих мереж: труднощі реального спілкування, порушення контактів з батьками, відсутність друзів, соціальну тривожність, проблеми адаптації, булінг [1; 4] та залежність від лайків та коментарів віртуальної спільноти [2]; нормативно-законодавчі положення Конвенції ООН Про права дитини, яка визначає право дитини на захист від інформації, що може зашкодити її благополуччю, закон України «Про охорону дитинства», який стверджує охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і встановлює основні засади державної політики у цій сфері, закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», де зазначено правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів дітей у кіберпросторі, Концепція впровадження медіаосвіти в Україні, яка характеризує загальнодержавну систему запобігання розвитку інтернет-адикції у населення нашої країни, зокрема у дітей через заклади освіти; результати діагностики наявного стану соціальної профілактики зазначеної проблеми в ЗЗСО м. Суми та діагностики рівня схильності до залежності від соціальних мереж 50 учнів підліткового віку цих шкіл.

Програма соціальної профілактики залежності дітей від соціальних мереж розроблена з урахуванням вікових та психологічних особливостей цільової аудиторії – підлітки 10-15 років, а також виявлених при діагностиці факторів ризику та запобіжних ресурсів ЗЗСО. Програма профілактики є соціальною, передбачає комплексний та системний підходи, тому ґрунтується на об'єднанні профілактичного потенціалу соціального середовища школи, територіальної громади, батьків та самих дітей.

Мета програми: вдосконалення соціальної профілактики в ЗЗСО для зниження рівня схильності до залежності дітей підліткового віку від соціальних мереж. Провідними завданнями попередження залежності школярів основної школи є розвиток критичного мислення, підвищення рівня самоконтролю, формування навичок безпечного та відповідального користування соціальними мережами, вдосконалення медіаграмотності, покращення навичок реального соціального спілкування. Основними принципами реалізації програми є: науковості, диференційованого підходу, позитивної та практичної спрямованості, активної участі дітей, спрямованості їх на самопрофілактику, наступності, відкритості, партнерства у взаємодії з дітьми та соціального партнерства у співпраці представників територіальної громади та ЗЗСО у профілактиці.

Програма складається з 2 етапів: підготовчого, спрямованого на координацію профілактичних зусиль в ЗЗСО, територіальній громаді та з батьками учнів, а також основного – безпосередня профілактична робота з підлітками, використовуючи всі соціально-профілактичні можливості соціального середовища школи, громади і самих дітей. Стосовно профілактичної роботи зі школярами, то вона відбувається в таких напрямах: інформаційно-просвітницький, формувально-запобіжний, ініціативно-консультативний. Завданням інформаційно-просвітницького напряму є

зміцнення у свідомості підлітків істини базовості реального соціального існування щодо віртуального, що віртуальні засоби, зокрема соціальні мережі не є самоціллю, а засобом покращення соціального благополуччя людини, а також підвищуємо медіаобізнаність підлітків. Формувально-запобіжний напрям профілактики спрямований на озброєння медіаінформаційною безпекою особистості – тобто здатністю підлітків забезпечувати для себе комфортні і розвивальні емоційно-когнітивні переживання у їх взаємодії з соціальними мережами для реалізації життєвих завдань і цінностей, спираючись на наявні запобіжні заходи в медіаінформаційному полі з боку держави, територіальної громади, школи, родини, а також на власну здатність опиратися деструктивним медіаінформаційним впливам соціальних мереж. Ініціативно-консультативний напрям профілактики пов'язаний зі стимулюванням ініціатив підлітків щодо їх участі в процесі профілактики схильності до залежності від соціальних мереж учнів початкової школи в ЗЗСО, в територіальній громаді, а також підтримка цих ініціатив та консультування стосовно їх практичної реалізації. Стосовно технологічного компоненту програми, то важливим є застосування як віртуальних, так і реальних засобів профілактики, зважаючи на психовікові особливості підлітків, які вже «втомилися» від теоретичних форм (лекції, бесіди) і за необхідності їх слід проводити у вигляді диспутів, а переважати мають практичні форми запобігання залежності і, що важливо для тинейджерів, з миттєвим результатом. Отже, програма соціальної профілактики залежності дітей від соціальних мереж має ґрунтуватися на запобіжних зусиллях соціального середовища ЗЗСО, територіальної громади і самих підлітків .

Список використаних джерел

1.Гаврилюк Г.П. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, у яких виховуються «важкі» підлітки. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія : Соціально-педагогічна. 2010. Вип. 14. С. 116-120.

2.Жданова І. В. Психологічні механізми формування інтернет-залежності у підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2022. № 2. С. 89-96.

3.Карпенко О. І. Цивільно-правові способи захисту права на інтернет-послуги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2015. Вип. 32(2). С. 40-44.

4.Мудрик А. Б. Психологія залежної поведінки. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2022. 236 с.

5.Рижанова А. О., Потьомкіна Н. З. Тенденції соціально-педагогічної профілактики залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж в нових соціокультурних умовах. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки / Центральноукр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кропивницький, 2021. Вип. 196. С. 53–59.*

6. Young K. S. Internet Addiction in Children and Adolescents: Risk Factors and Prevention. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 2022. Vol. 25(6). P. 445-456.

Наталія ЛАРІОНОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології,
Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

СІМ'Я ЯК ФАКТОР РИЗИКУ У ФОРМУВАННІ СТАТЕВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДИТИНИ ПАРАПУБЕРТАТНОГО ВІКУ

На думку науковців, усі чи майже всі онтогенетичні характеристики є не тільки віковими, але й статево віковими, і перша категорія, через яку дитина осмислює своє особисте «Я», – статева приналежність. Водночас наголошують на важливості процесу усвідомлення статевої приналежності для нормального сексуального й особистісного розвитку, а також на його складності. Це обумовлює необхідність соціально-педагогічного супроводу сексуального розвитку дітей на основі науково обґрунтованих закономірностей і ризиків цього процесу.

Питанням сексуального розвитку та його особливостям у дитячому віці присвячені роботи З. Фрейда, Е. Еріксона, П. Блонського, Л. Виготського, Д. Ісаєва, В. Кагана, І. Кона, С. Агаркова, Л. Акімової, Г. Васильченка, С. Віденко, М. Вовканич, Ю. Кашпура, Є. Кащенка, П. Плахтія, П. Сидорова, Л. Щеглова та ін. Різні аспекти набуття статевої ідентичності висвітлені у дослідженнях В. Васютинського, К. Веселовської, Т. Говорун, О. Кікінеджі, Д. Колесова, І. Кона, В. Романової, А. Палія, А. Паляничко, Ю. Савченка, Т. Шклярової та ін.

Метою статті є визначення ризиків деструктивного впливу сім'ї на формування статевої ідентичності як основи сексуального розвитку дитини парапубертатного віку.

У своєму дослідженні ми виходимо з розуміння:

1) сексуального розвитку як онтогенезу сексуальності в органічній єдності сомато-, психо- та соціосексуального складників [3, с. 6–7];

2) парапубертатного віку як етапу сексуального розвитку індивіда від народження до 5-7 років [Там само, с. 9];

3) статевої ідентичності як ототожнення індивіда себе з представниками певної статі, з тілесними, психофізіологічними, психологічними та соціокультурними значеннями маскулінності й фемінінності, що виявляється в єдності поведінки та самосвідомості, орієнтації на вимоги до відповідної статевої ролі [4, с. 60].

На провідній ролі сім'ї наголошують усі дослідники сексуального розвитку дитини в парапубертатному періоді. Опосередковано цю роль доводять результати наукових розвідок особливостей психосексуального розвитку дітей, які виховуються поза сім'єю, у системі інституціональної опіки. Науковці особливо підкреслюють об'єктивність, різноплановість і фундаментальність впливу сім'ї на становлення сексуальності дитини.

Однією із задач сексуального розвитку дитини парапубертатного віку є набуття первинної статевої ідентичності.

Оцінюючи роль батьків у розв'язанні цієї задачі, Д. Ісаєв і В. Каган зазначають, що:

1) батьки є першими агентами статевої соціалізації;

2) вони не односторонньо впливають на дитину, а взаємодіють з нею;

3) ця взаємодія визначається співвідношенням статі дитини і батьків;

4) внесок батька й матері не визначається кількісною міркою «більше-менше», а залежить від їхніх взаємин;

5) сімейна статева соціалізація істотно визначає реакції дитини на ті впливи, які починають діяти пізніше;

6) успішність статевої соціалізації в сім'ї залежить від того, як вона співвідноситься з наявними суспільними стереотипами й нормами культури [5, с. 209–210].

Фундаментальним етапом статевої ідентифікації і розвитку самосвідомості дитини є становлення тілесної самоідентичності. На думку О. Лаврової саме тілесне «Я» володіє статевою ідентичністю, рівнем сексуальності, інстинктами виживання і продовження роду, гомеостатичними потребами і мотивами, а також – образом і концепцією свого тіла [2, с. 121].

У формуванні «Я-тілесного» взаємодіють два складники: когнітивний та афективний.

Для першого аспекту важлива цілісність – дитина повинна знати про всі частини тіла, у тому числі про статеві органи. Власне про їх наявність вона і так знає, важливо, щоб це емпіричне знання вчасно було доповнене батьками (назва і функції).

У формування образу тіла входить також оцінка дитиною своєї генітальної морфології і співставлення її з морфологією іншої статі [4, с. 59]. Діти парапубертатного віку здійснюють ці оцінки зокрема через сексуальні ігри, вивчення власних геніталій (обмацування, розглядання) і підглядання за іншими (дітьми і дорослими).

Для другого аспекту важливе позитивне сприйняття дитиною власного тіла, яке формується виключно під впливом референтних дорослих, якими, в першу чергу, є батьки:

1) як узагальнення дитиною реакції батьків на все, що пов'язане з інтимною зоною тіла (оголення, мастурбація, сексуальні ігри, акти сечовипускання й дефекації, проблеми привчання до горщика тощо);

2) як узагальнення ставлення батьків до дитини в цілому.

Серед умов формування позитивного або негативного образу «Я-тілесного» в дитинстві науковці називають характер дитячо-батьківських відносин. Так, притаманні батькам неприязнь, віддаленість, неповага до своєї дитини переходять у неї в дефект самоставлення аж до ворожості до себе – своїх рис, власного фізичного образу.

Як результат самооцінка зовнішності виявляється практично не пов'язаною з об'єктивними фізичними даними дитини, а залежить від позитивного чи негативного ставлення з боку батьків і найближчого оточення. Причому оцінка власної зовнішності має тенденцію поширюватися

на самооцінку особистості в цілому, і навпаки – позитивне ставлення до себе в цілому може робити зовнішній вигляд більш привабливим у власних очах.

Вагомим фактором нормального сексуального розвитку дитини парапубертатного віку, зокрема становлення її статевої ідентичності є морально-психологічна атмосфера сім'ї. На думку І. Кона оптимальну модель такої атмосфери характеризують:

1) довірливі відносини з батьками, особливо з матір'ю;

2) загальна емоціональна розкутість і відкритість сімейних відносин;

3) терпиме ставлення батьків до тіла й наготи;

4) відсутність жорсткої заборони на слова;

5) готовність батьків відверто обговорювати з дітьми делікатні проблеми, що найбільше бентежать [4, с. 75].

Сукупність цих умов забезпечує позитивний вплив на сексуальний розвиток дитини:

1) актуальний: полегшує формування статевої ідентичності дитини, здорового ставлення до сексуальності загалом і проявів власної сексуальності зокрема;

2) перспективний: гарантує сексуальну задоволеність і психічне благополуччя, коли дитина стає дорослою людиною.

Не менш вагомим фактором є батьківська любов в органічній єдності тактильного, візуального і вербального складників, яка забезпечує:

- задоволення базових психологічних потреб дитини (у прийнятті, безпеці);
- формування позитивного ставлення (схвалення) своєї статевої приналежності;
- формування позитивного образу «Я».

Доведено, що сімейна депривація викликає низку проблем, пов'язаних насамперед з формуванням статеворольової ідентифікації, що проявляється як нечітке чи амбівалентне усвідомлення власної психологічної статі, емоційно-когнітивна спрощеність і невизначеність у трактуванні статевих ролей, імпульсивність і залежність поведінки в міжстатевих взаєминах, примітивність бачення перспектив сімейнорольової самореалізації та інші деструктивні стани [1, с. 87].

Отже, ризиками деструктивного впливу сім'ї на формування статевої ідентичності як основи сексуального розвитку дитини парапубертатного віку є:

- відсутність емоційної розкутості, довіри і підтримки у взаєминах між членами сім'ї;
- табу на оголеність тіла, на обговорення делікатних проблем, зокрема тих, що хвилюють дитину;
- негативні реакції батьків на прояви сексуальності в поведінці дитини;
- дефіцит батьківської любові в органічній єдності тактильного, візуального і вербального складників.

Список використаних джерел

1. Гошовський Я. О. Феноменологія депривації: системний теоретико-емпіричний дискурс. *Психологія і суспільство : укр. теорет.-метод. соціогуманіт. часоп.* / Тернопіл. держ. екон. ун-т, Ін-т эксперим. систем освіти. Тернопіль, 2011. № 1. С. 85–95.
2. Колярова А. Проблематизація поняття тілесності в сучасній психології. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика*. 2017. Вип. 1. С. 119–125.
3. Ларіонова Н. Особливості сексуального розвитку дитини в пренатальному періоді: навчально-методичний посібник. Київ: ЛОІППО, 2024. 55 с.
4. Ларіонова Н. Сексуальне виховання дітей в умовах дошкільної освіти : науково-методичний посібник. Житомир : ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2021. 100 с.
5. Психологія сім’ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.

Юлія НІКОЛАЙЧУК,
здобувачка третього (освітнього-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ІНТЕГРОВАНИХ СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДИТИНСТВА В КРИЗОВИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Соціальний захист дитинства в кризових суспільствах набуває особливого значення в умовах збройних конфліктів, економічної нестабільності та соціальних потрясінь. Українське суспільство, яке з 2014 року перебуває в стані воєнного конфлікту, потребує розробки нових теоретичних підходів до створення інтегрованих систем захисту дітей, що враховували б специфіку кризових умов функціонування держави.

Традиційні підходи до соціального захисту дитинства, які формувалися в умовах стабільного суспільного розвитку, виявляються недостатньо ефективними в кризових ситуаціях. Це обумовлює необхідність переосмислення теоретичних засад і розробки нових концептуальних моделей інтегрованих систем соціального захисту дитинства [1; 2; 4].

Інтегровані системи соціального захисту дитинства розглядаються як комплексний механізм взаємопов'язаних інституційних, правових, економічних та соціальних інструментів, спрямованих на забезпечення всебічного захисту прав і інтересів дітей в умовах кризових суспільних трансформацій. Концептуальний підхід до формування таких систем базується на принципах системності, інтегративності, адаптивності та резилієнтності. Системність передбачає розгляд захисту дитинства як цілісного комплексу взаємопов'язаних елементів. Інтегративність означає

координацію різних сфер соціальної політики. Адаптивність забезпечує здатність системи пристосовуватися до змінних умов кризового середовища. Резилієнтність характеризує спроможність системи відновлюватися після кризових впливів.

Теоретична модель інтегрованої системи соціального захисту дитинства включає п'ять основних компонентів:

– інституційний компонент охоплює державні та недержавні організації, відповідальні за реалізацію політики захисту дитинства;

– правовий компонент формує нормативно-правову базу функціонування системи;

– економічний компонент забезпечує фінансове підґрунтя діяльності системи;

– соціальний компонент включає соціальні послуги та програми підтримки дітей;

– інформаційно-комунікаційний компонент забезпечує обмін інформацією між елементами системи.

Особливістю функціонування цих компонентів в кризових суспільствах є необхідність швидкого реагування на зміни зовнішнього середовища, мобілізації додаткових ресурсів та перебудови внутрішніх зв'язків системи відповідно до нових викликів.

Кризові суспільства характеризуються підвищеною вразливістю дітей внаслідок руйнування традиційних соціальних інститутів, економічної дестабілізації, міграційних процесів та психологічних травм. В таких умовах діти потребують не лише традиційних форм соціальної підтримки, але й спеціалізованих послуг, орієнтованих на подолання наслідків кризових ситуацій.

Теоретичне обґрунтування інтегрованих систем соціального захисту дитинства в кризових суспільствах має враховувати динамічний характер кризових процесів, множинність факторів ризику для дітей, необхідність міжсекторального співробітництва та залучення міжнародної підтримки. Фундаментальними принципами побудови інтегрованої системи соціального захисту дитинства в кризових суспільствах є: пріоритетність інтересів дитини у всіх рішеннях; комплексність підходу до вирішення проблем дітей; превентивність заходів соціального захисту; партнерство між державними та недержавними суб'єктами; транспарентність процесів прийняття рішень; підзвітність використання ресурсів; гнучкість реагування на зміни ситуації. Ці принципи мають забезпечити ефективне функціонування системи в умовах обмежених ресурсів, високого рівня невизначеності та необхідності швидкого прийняття рішень [3].

Обґрунтування механізмів інтеграції включає горизонтальну та вертикальну координацію діяльності різних суб'єктів системи: горизонтальна інтеграція забезпечує взаємодію між різними секторами соціальної політики на одному рівні управління; вертикальна інтеграція координує діяльність різних рівнів управління від місцевого до національного. Особливої уваги

потребує розробка механізмів оперативного реагування на кризові ситуації, що включає системи раннього попередження, мобільні групи реагування та альтернативні канали надання соціальних послуг.

Теоретичні засади розробки інтегрованих систем соціального захисту дитинства в кризових суспільствах формують концептуальну основу для створення ефективних механізмів захисту прав дітей в умовах суспільної нестабільності.

Список використаних джерел

1. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : монографія / К.В. Бориченко. Одеса : Фенікс, 2015. 302 с.

2. Брич В. Я., Миколюк С. М., Соціальний захист сиріт в Україні: монографія / В. Я. Брич, С. М. Миколюк. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 200 с.

3. Ігнатенко К. Соціальний захист дітей в діяльності державних організацій на сході України. Social Work and Education. 2021. Вип. 8, №. 3. С. 329-340.

4. Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія / Ж. В. Петрочко. Рівне: Волинські обереги, 2010. 368 с.

Алла РИЖАНОВА,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Інформаційна цивілізація докорінно змінює процес соціалізації людини, який нині відбувається не лише у безпосередній взаємодії особи та її соціального середовища, але й опосередковано через кіберпростір, в якому все більшу роль відіграє штучний інтелект. Соціальне становлення людини в соціальному середовищі кіберпростору узагальнено носить назву кіберсоціалізація. Результатом соціального розвитку особистості офлайн є «реальне Я-соціальне», а онлайн – «віртуальне Я-соціальне». Тобто результатом сучасної соціалізації людини є роздвоєння «Я-соціальне», від якого залежить самореалізація особистості, її успіх та благополуччя в суспільстві. Проблема полягає в тому, що технології педагогічного сприяння позитивному соціальному становленню в процесі кіберсоціалізації відсутні, тобто фактично цей процес відбувається стихійно, що уможливлює маніпулювання особистістю через її «віртуальне Я-соціальне» аж до підштовхування до самогубства («Синій кит» та ін.). Штучний інтелект значно підсилює можливості такої маніпуляції, наприклад, втручання у виборчий процес Румунії, гібридна війна, яку нав’язали Україні тощо. Особливо незахищеними від кіберманіпуляції є діти. Таким чином,

актуальними стають розробки соціально-педагогічних технологій профілактики, корекції кіберманіпулювання, кіберзалежності, кіберзлочинності та розвитку таких соціальних якостей людини, наявність яких у людства стала би запобіжним чинником його поневолення штучним інтелектом (ШІ).

Кіберсоціалізацію в соціальній педагогіці вивчали О. Кудашкіна, Н. Максимовська, Н. Потьомкіна, А. Тадаєва та інші. Соціальність, соціальний розвиток аналізували Т. Расказова, А. Рижанова, О. Хендрик та інші. Л. Ашенбреннен, С. Вознюк, Р. Курцвейл, І. Маск, Ю. Харарі, Д. Хінтон, Д. Хопфілд та інші попереджали про небезпеку штучного інтелекту. Проте вплив кіберсоціалізації на соціальний розвиток людини з соціально-педагогічної точки зору досліджено недостатньо, тому метою публікації є обґрунтування необхідності вдосконалення соціальності людини в процесі її кіберсоціалізації як актуальної соціально-педагогічної проблеми.

Кібертехнології, зокрема штучний інтелект, є найдивовижнішим досягненням культури людства. Зрозуміло, що ці технології розроблялися для покращення життя людини і дійсно вони значно розширили її можливості у виробництві, медіа, медицині, науці, мистецтві, освіті, дозвіллі. Вони об'єднали кожного зі всіма на планеті, уможливили доступ до культури найвіддаленішого етноса, тобто створили неіснуючі у філогенезі перспективи соціального розвитку кожної особистості за умови безпечного використання кібертехнологій для себе і для інших. Проте, сутністю соціально-педагогічного сприяння позитивній кіберсоціалізації людини, особливо дитини, є обґрунтування не лише технологій безпечної соціальної взаємодії у кіберпросторі, але й технологій його використання для вдосконалення соціального розвитку, соціальності особистості відповідно до вимог глобальної культури людства, щоб через високо ефективне «віртуальне Я-соціальне» впливати на якісний розвиток «реального Я-соціальне», тим самим гармонізувати сучасні складники соціальності особистості та підвищувати загальний рівень її розвитку. Питання безпечного користування кіберпростором в Україні з 2021 року вирішує Міністерство освіти і науки через рекомендації вчителям та батькам [1]. Соціально-педагогічні технології запобігання його негативному впливу, зокрема соціальних мереж, на соціальний розвиток передусім нової генерації поступово розробляються [3], проте актуалізується проблема штучного інтелекту щодо втручання в соціальність людини.

Штучний інтелект визначається як кібернетична система здатна до моделювання інтелектуальної діяльності людини (пошук, збереження, розпізнавання даних, їх обробку, створення на цих підставах нової інформації, а також здатність до мислених операцій, суджень, самонавчання та творчості) [4]. У ставленні до ШІ панують діаметрально протилежні ставлення: від повного захоплення ним, навіть олюднення з наданням громадянства (робот Софія в Саудівській Аравії), доручення виховувати дітей та допомагати людям похилого віку (робот-вихователь Кіко, андроїди в Китаї) до панічного страху перед можливостями AGI (сильний штучний

інтелект), мега інтелект якого в тисячі-мільйони разів перевищує людський. Існує переконання, що країна, яка перша створить такий ШІ – володарюватиме в світі, але вочевидь це залежить від соціальних цінностей цієї країни.

На наш погляд, саме вдосконалення соціального розвитку людини, її високоякісна соціальність врятує людство, як завжди, с первісних часів. Оскільки, саме соціальність забезпечує консолідацію та інтеграцію на внутрішньому рівні, виживання та стабільний розвиток на зовнішньому рівні соціумів (від сімейного до глобального). Однак кардинально має змінитися соціальність особи за часів ШІ, ми маємо набути нових її різновидів, відсутніх у філогенезі, а саме: регіональність (регіон світу) та глобальність; з відповідним вдосконаленням традиційних – сімейність, етнічність, професійність, громадянськість тощо. Стосовно актуальних соціальних якостей, то вони залишаються незмінними: особиста та соціальна гідність, соціальна суб'єктність з активністю та відповідальністю, соціальні небайдужість, вдячність та довіра тощо, але поширюватися вони мають і на нові соціуми – регіональні та глобальний. Крім того, соціально-педагогічна діяльність має сприятиме формуванню адекватного ставлення до ШІ, як до засобу вдосконалення життя людства та розвитку можливостей, здібностей людини, зокрема і соціальних. Навіть сучасні мільярдери, зокрема В. Баффет, усвідомлюють, що «секрет щасливого, змістовного життя – служити людям» [2].

Соціальні педагоги, які мають соціокультурну відповідальність за сприяння набуттю соціальності населенням кожної країни, повинні усвідомити цю нагальну проблему (оскільки соціальність генетично не передається, а є умовою виживання людства за часів створення мега штучного інтелекту) та розробити відповідні соціально-педагогічні технології.

Отже, кіберсоціалізація за інформаційної доби докорінно змінює процес соціального розвитку людини. Це викликає необхідність наукового обгрунтування соціально-педагогічних технологій щодо: гармонізації «реального Я-соціальне» та «віртуального Я-соціальне» в соціальності особи; набуття людством нових різновидів соціальності (регіональності та глобальності), які впливають на її традиційні види (сімейність, етнічність, професійність, громадянськість тощо); формування адекватного ставлення до ШІ як засобу вдосконалення життя людини, зокрема соціального; динаміки соціальних якостей кожної особистості для унеможливлення її перетворення на раба ШІ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпека дітей у цифровому просторі – МОН надає рекомендації для педагогічних працівників та батьків. https://mon.gov.ua/news/bezpeka-ditey-u-tsifrovomu-prostori-mon-nadae-rekomendatsii-dlya-pedagogichnikh-pratsivnikiv-ta-batkiv
2. Всього два слова: мільярдер Баффет назвав правило №1 найкращого життя. https://www.unian.ua/curiosities/vsogo-dva-slova-milyarder-baffet-

nazvav-pravilo-1-naykrashchogo-zhittya-12847803.html?_gl=1*12x9f21*_ga*MTg0NTczMjQxNS4xNzMzNjc2OTIy*_ga_TECJ2Y
3. Потьомкіна Н. З. Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників**:** дисер. … док. філософії за спец. 231 – Соціальна робота. Харків, 2023. 295 с.
4. Штучний інтелект https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%82%D1%83%

Людмила ТАРАНЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціального забезпечення,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ЮРИДИЧНИЙ СУПРОВІД СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

У сучасних умовах зростання соціальних ризиків, воєнного стану та економічної нестабільності проблема забезпечення ефективного юридичного супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, набуває особливої актуальності. До таких обставин належать, зокрема, інвалідність членів сім'ї, безробіття, бідність, внутрішнє переміщення, насильство в сім'ї, втрата годувальника, наявність у складі сім'ї осіб, що потребують догляду, залежність від психоактивних речовин, участь у воєнних діях або проживання на території бойових дій тощо. За даними Національної соціальної сервісної служби України, кількість таких сімей суттєво зросла після 2022 року, що обумовлює потребу у більш ефективних механізмах їх супроводу, у тому числі й правового [1].

Юридичний супровід є важливим елементом системи соціальної підтримки, спрямованим на забезпечення реалізації прав і законних інтересів осіб, які потрапили в СЖО. Він включає такі складові: інформування про права та гарантії, передбачені законодавством; консультування з питань оформлення соціальних виплат, допомоги, пільг; підготовку юридичних документів; представництво інтересів у державних установах і судових органах; супровід під час отримання соціальних послуг. Відповідно до статті 16 Закону України "Про соціальні послуги" юридичні послуги належать до базових соціальних послуг, і їх надання забезпечується як через державні органи, так і через недержавні установи, включаючи громадські організації [2].

Особливе значення мають центри безоплатної правової допомоги, які функціонують на підставі Закону України "Про безоплатну правову допомогу" [3]. Вони забезпечують доступ громадян до первинної та вторинної правової допомоги. Зокрема, у випадках, коли сім'я має низький дохід, є багатодітною, має дитину з інвалідністю або постраждала від домашнього насильства, вона має право на безоплатну юридичну допомогу.

Центри працюють в усіх регіонах України та активно взаємодіють із соціальними службами для дітей, службами у справах дітей, органами місцевого самоврядування та закладами охорони здоров'я.

Юридичний супровід є важливим також у випадках, коли необхідно захистити права дітей у складних життєвих обставинах. Наприклад, коли батьки не виконують належним чином свої обов'язки або виникає потреба у встановленні опіки, захисті від домашнього насильства, вилученні дитини з небезпечного середовища. У цих випадках допомога надається як соціальними працівниками, так і юристами органів опіки та піклування.

Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 року за № 868 визначає порядок використання коштів державного бюджету для здійснення заходів із соціального та правового захисту осіб, щодо яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, а також членів їхніх сімей [4]. У цьому контексті важливою є міжвідомча взаємодія суб'єктів соціальної роботи при наданні допомоги зазначеним особам. Разом з тим, практична реалізація такої взаємодії є нерівномірною по регіонах та значною мірою залежить від кадрового, фінансового й організаційного потенціалу територіальних громад.

У сільських громадах юридичний супровід часто обмежується низькою доступністю правничих послуг, відсутністю фахівців або недостатнім рівнем обізнаності мешканців. Вирішенням цієї проблеми може стати впровадження юридичних мобільних приймалень, дистанційного консультування (через гарячі лінії, відеозв'язок) та посилення правопросвітницької роботи. Крім того, ефективним інструментом є діяльність юридичних клінік при закладах вищої освіти, які надають безоплатну правову допомогу під наглядом викладачів.

Важливо зазначити, що супровід сімей у складних життєвих обставинах має носити не лише правовий, а й комплексний характер. Юрист має взаємодіяти з психологами, соціальними працівниками, медиками для розробки індивідуального плану допомоги. Наприклад, у випадках домашнього насильства юридичний супровід включає отримання обмежувального припису, звернення до поліції, забезпечення притулку, захист у суді, одночасно з роботою кризового психолога та соціального педагога.

Таким чином, юридичний супровід сімей у складних життєвих обставинах є одним із ключових механізмів забезпечення соціальної справедливості, правової захищеності та недискримінаційного доступу до соціальних послуг. Для підвищення його ефективності необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, запровадити єдині стандарти супроводу, розширити співпрацю з громадським сектором і забезпечити належну підготовку фахівців у сфері права та соціальної роботи.

Список використаних джерел:

1. Публічний звіт Національної соціальної сервісної служби України за результатами діяльності 2024 році. URL:

https://nssu.gov.ua/storage/app/sites/22/uploaded-files/_2024_.pdf (дата звернення 05.06.2025).
2. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р., № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (дата звернення 05.06.2025).
3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р., № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17 (дата звернення 05.06.2025).
4. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті на здійснення заходів щодо соціального і правового захисту осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, членів їхніх сімей, заходів з реінтеграції населення тимчасово окупованих територій, виплати державних стипендій імені Левка Лук'яненка: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2018 р., № 328. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2018-%D0%BF#Text (дата звернення 05.06.2025).

Юлія ХРИСТОСЛАВЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Олексій КЛОЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗЕЧЕННЯ БАЗОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ РОДИНИ

Однією із базових соціальних гарантій є прожитковий мінімум. За визначенням наукових джерел, мінімальний прожитковий мінімум є однією з ключових категорій соціальної політики, що виконує функцію базової соціальної гарантії та слугує орієнтиром для формування державних соціальних стандартів [1]. У науковому сенсі прожитковий мінімум визначається як вартісна величина, яка відображає мінімально необхідний набір товарів і послуг, достатній для забезпечення життєдіяльності людини на рівні фізіологічного виживання та соціальної інтеграції. Він включає витрати на харчування, одяг, житло, охорону здоров'я, освіту, транспорт, комунальні послуги та інші базові потреби [3]. Наукове обґрунтування прожиткового мінімуму ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує соціологічні, економічні, медичні та демографічні критерії. Відтак, цей показник є не лише технічною величиною, а й соціальним індикатором, що відображає рівень добробуту, структуру споживання та доступ до

основних ресурсів. Він також виступає етичним і політичним маркером соціальної відповідальності держави щодо забезпечення мінімальних стандартів життя [1].

У законодавстві України прожитковий мінімум має статус державного соціального стандарту, на основі якого формуються основні показники соціального забезпечення. Його визначення та регулярна актуалізація є необхідною умовою для ефективного функціонування соціально-економічної системи. При цьому, науковці наголошують на необхідності реального відображення споживчого кошика у структурі прожиткового мінімуму, аби забезпечити його відповідність фактичним потребам людини в сучасних умовах. Прожитковий мінімум є мінімальним набором життєвих ресурсів, необхідних для забезпечення існування працівника та відновлення його працездатності. Цей показник визначає нижню межу соціально прийнятного рівня життя в умовах конкретного етапу розвитку суспільства і є динамічною категорією соціально-економічного характеру. Сутність прожиткового мінімуму полягає в його функції як основного соціально-економічного показника, що визначає мінімальний рівень ресурсів, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини, задоволення її фізіологічних та соціальних потреб. Прожитковий мінімум є важливою частиною системи соціальних гарантій, яка покликана підтримувати соціальну справедливість, стабільність і рівень життя в суспільстві [2].

Основна роль прожиткового мінімуму полягає в його здатності виступати орієнтиром для встановлення мінімальних стандартів життя, що забезпечують людині необхідні умови для нормального функціонування: доступ до їжі, медичних послуг, житла, освіти, а також інших соціальних благ. Цей показник виступає основою для формування державної політики в соціальній сфері, визначення розмірів соціальних виплат, пенсій, мінімальних заробітних плат і допомог. Прожитковий мінімум є динамічним і змінюється в залежності від економічних, соціальних і демографічних умов. Він адаптується до змін у рівні цін, інфляції та інших економічних факторів, що забезпечує його відповідність реальним умовам життя громадян. Це також дозволяє визначати необхідні ресурси для фінансування державних соціальних програм, таких як допомога малозабезпеченим, пенсії, стипендії тощо. Отже, сутність прожиткового мінімуму полягає в його функції як індикатора соціальної справедливості та економічної стабільності, що гарантує базовий рівень життя для кожного громадянина в межах визначених соціально-економічних стандартів [1].

При аналізі прожиткового мінімуму виділяємо два основні аспекти: фізіологічний мінімум – це вартість товарів і послуг, які необхідні для задоволення лише основних фізіологічних потреб людини протягом відносно короткого періоду, без урахування витрат на одяг, взуття та інші непродовольчі товари, а також соціальний мінімум (бюджет мінімального достатку) – це вартість товарів та послуг, що забезпечують задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб, визначених суспільством як необхідні для підтримки прийнятного рівня життя. М. Марич доводить, що

до факторів, які впливають на рівень прожиткового мінімуму, належать ціни, інфляція та кількісна оцінка споживчих благ і послуг. Прожитковий мінімум розраховується на основі так званого кошика споживача, який являє собою вартість стандартного набору товарів і послуг для середнього споживача в конкретній країні в певний час. Сутність поняття споживчого кошику полягає в тому, що це інструмент, який використовується для оцінки вартості стандартного набору товарів і послуг, що необхідні для задоволення основних потреб людини в певних умовах економіки. Споживчий кошик відображає структуру споживчих витрат середнього споживача, тобто середньостатистичної сім'ї, в конкретній країні чи регіоні [2].

Споживчий кошик є важливим елементом у формуванні економічних і соціальних стандартів. Його основна роль полягає у визначенні вартості мінімального набору товарів та послуг, що необхідні для підтримки базового рівня життя. Це включає в себе продукти харчування, непродовольчі товари, медичні послуги, транспортні витрати, освіту, комунальні послуги тощо. Через споживчий кошик можна оцінювати, наскільки доступними є ці блага для населення та чи відповідає рівень доходів громадян мінімальним соціальним стандартам. Споживчий кошик є основою для розрахунку таких важливих показників, як прожитковий мінімум, індекс споживчих цін (інфляція), а також визначає розміри соціальних допомог і виплат. Оскільки структура споживчого кошика періодично переглядається, він відображає змінні потреби та економічні умови на різних етапах розвитку суспільства.

Сутність споживчого кошику також полягає в його здатності до адаптації до змін в економіці, таких як коливання цін, інфляція та зміни в споживчих звичках, що дозволяє своєчасно реагувати на зміни в соціально-економічних умовах і забезпечувати більш точне формування соціальних стандартів та допомог. Таким чином, споживчий кошик є важливим інструментом для регулювання економічної політики і забезпечення соціальної стабільності. Кошик споживача включає набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, які визначаються у натуральних показниках або за нормативами споживання. Продукти харчування формуються на основі фізіологічних потреб організму, а непродовольчі товари – за нормами забезпечення засобами гігієни, медикаментами та іншими необхідними для побуту засобами. Послуги включають житлово-комунальні, транспортні, медичні та освітні послуги.

Таким чином, підсумуємо, що прожитковий мінімум затверджується Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих наборів, що забезпечує обґрунтованість та відповідність соціальних стандартів. Державні соціальні стандарти у сфері доходів населення визначають розміри соціальних гарантій, що забезпечують справедливість в оплаті праці, соціальних виплатах та інших видах допомоги. Мінімальний прожитковий мінімум як базова соціальна гарантія є системоутворюючим елементом соціальної політики, що виконує критично важливу роль у реалізації принципів соціальної справедливості, запобіганні бідності та формуванні ефективної моделі соціального захисту. Його наукове

осмислення дозволяє поглибити розуміння соціальних потреб населення та забезпечити обґрунтованість державних рішень у сфері соціального забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Соціальне страхування : конспект лекцій для студентів спеціальності 7.050104 та 8.050104. / Уклад. Г. І. Лановська. К. : НУХТ, 2008. 135 с.
2. Соціальне страхування : навчальний посібник. / М. Г. Марич. Чернівці. 2022. 176 с.
3. Соціальне страхування : підручник. / за ред. О. П. Кириленко, В. С. Толуб'яка. Тернопіль : Економічна думка. 2016. 516 с.

Інна ЧЕНЧИК,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Ірина ІОНОВА
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ФОРМИ ПРОЯВУ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та масового поширення інтернет-комунікацій зростає актуальність вивчення нових форм агресивної поведінки, які набувають специфічних проявів у віртуальному просторі. Одним із найбільш небезпечних соціально-психологічних феноменів сьогодення є кібербулінг – систематичне застосування електронних засобів комунікації з метою завдання шкоди, приниження чи психологічного тиску на інших користувачів мережі [4].

За даними ЮНІСЕФ, щонайменше один із семи школярів у різних країнах світу стикався з проявами кібербулінгу. Дослідження Global Kids Online показало, що приблизно 34% дітей у віці 9–17 років пережили хоча б один епізод кібербулінгу. У США, за даними Pew Research Center, майже кожен другий підліток (46%) стверджує, що стикався з принаймні одним видом кібербулінгу [5].

В Європі, згідно з дослідженням EU Kids Online, у середньому 12 % дітей у віці 9–16 років стикалися з кібербулінгом. У деяких країнах, таких як Італія, Франція чи Швеція, цей показник досягає 15–18 % . Україна також не є винятком. За даними UNICEF Україна, кожен п'ятий український школяр (20%) стикався з кібербулінгом. Найбільш поширеними платформами для такого роду агресії є Viber, Instagram, Telegram та TikTok.

Кібербулінг – це форма психологічного насильства над жертвою. Відмінність кібербулінгу від булінгу визначається особливостями інтернет-середовища: анонімність, можливість змінювати ідентичність, охопити багатьох людей одночасно (особливо ефективно для поширення пліток),

можливість тероризувати жертву будь-де і будь-коли [1]. Кібербулінг, як форма агресивної поведінки в інтернеті, набуває різних форм, кожна з яких має свої особливості та наслідки.

Серед основних видів кібербулінгу виділяють хейтинг, тролінг, доксінг та кіберсталкінг. Дані форми відрізняються за методами впливу, мотивацією агрессорів та рівнем небезпеки для жертв [5]. Так, хейтинг – один із найпоширеніших видів кібербулінгу, який полягає у публікації образливих, агресивних або принизливих коментарів, повідомлень чи постів у соціальних мережах, на форумах або в інших онлайн-платформах. Хейтери часто діють під впливом емоцій, таких як заздрість, гнів або бажання самоствердитися за рахунок інших. Для підлітків хейтинг може стати способом виплеснути негативні емоції або привернути увагу до себе [2].

Тролінг розглядається як одна з форм кібербулінгу, що характеризується свідомими провокаціями, образами або саркастичними коментарями, метою яких є виклик емоційної реакції у жертви. Особливістю даного явища є діяльність «тролів» під прикриттям анонімності, що значно ускладнює ідентифікацію та притягнення їх до відповідальності. На відміну від відкритого хейтингу, тролінг може мати менш очевидну, «жартівливу» форму, однак його психологічна спрямованість залишається агресивною – завдання шкоди емоційному стану жертви.

Доксінг, як одна з форм кібербулінгу, полягає у свідомому зборі, аналізі та несанкціонованому поширенні особистих даних жертви в інтернет-просторі. До такої інформації можуть належати домашні адреси, контактні дані, електронна пошта, фотографії, а також інші конфіденційні відомості, які здатні завдати шкоди репутації, спричинити психологічний дискомфорт або навіть створити реальні загрози для фізичної безпеки [5]. Цей вид цифрової агресії має суттєвий ризик унаслідок свого потенційно криміногенного характеру, оскільки може бути використаний для шантажу, соціального осуду чи організації офлайн-переслідування.

Кіберсталкінг характеризується систематичним переслідуванням жертви в цифровому просторі. Особливістю даного явища є тривала та упереджена увага з боку агресора, яка проявляється через моніторинг активності жертви в соціальних мережах, надсилання нав’язливих повідомлень, коментарів чи листів, а також інші способи психологічного тиску та залякування. Цей тип поведінки має персистуючий характер і може спричинити глибокі емоційні та психологічні порушення, зокрема розвиток посттравматичного стресового розладу.

С. Подік зазначає, що кібербулінг має серйозні наслідки для психічного здоров’я молоді. У підлітковому віці, коли особистість активно формується, а емоційна стійкість ще не до кінця розвинена, кібербулінг може завдати значної шкоди психологічному стану молодої людини. Наслідки кібербулінгу варіюються від тимчасового стресу до тривалих психічних розладів, які можуть вплинути на все подальше життя жертви [3].

Тривога, яка виникає внаслідок кібербулінгу, може проявлятися у вигляді страху перед використанням соціальних мереж або інших цифрових

платформ. Підлітки можуть почати уникати онлайн-спілкування, що призводить до соціальної ізоляції та погіршення комунікативних навичок. Крім того, страх перед новими нападами може викликати підвищену пильність та нервозність, що впливає на загальний емоційний стан.

Самотність, спричинена кібербулінгом, може суттєво вплинути на психічне здоров'я підлітків та призводити до тривалих наслідків. Вона нерідко стає причиною розвитку депресії, втрати мотивації до навчання. Крім того, тривала соціальна ізоляція підвищує ризик виникнення різноманітних психічних розладів, зокрема тривожних станів або соціальної фобії [1].

Кібербулінг може мати руйнівний вплив на самооцінку підлітка. Постійні образи, приниження чи критичні коментарі можуть призводити до того, що жертва починає сумніватися у своїй цінності та здібностях. Крім того, кібербулінг може призводити до втрати довіри до себе та інших. Підлітки, які стали жертвами кібербулінгу, можуть почати уникати нових знайомств або соціальних взаємодій, побоюючись нових нападів. Це може обмежувати їхні можливості для розвитку та соціалізації.

Варто також зазначити, що кібербулінг має різні прояви залежно від гендерних та вікових особливостей підлітків. Гендерні відмінності в проявах кібербулінгу пов'язані з соціальними ролями, які традиційно приписуються хлопцям та дівчатам, а також з їхніми емоційними та комунікативними стратегіями. Хлопці частіше виступають агресорами у кібербулінгу, тоді як дівчата частіше стають жертвами. Однак дана тенденція не є абсолютною, і обидві статі можуть як застосовувати, так і зазнавати кібербулінгу.

Хлопці, як правило, використовують більш прямі форми кібербулінгу, такі як відкриті образи, погрози або публікація компрометуючих матеріалів. Їхня агресивна поведінка часто пов'язана з бажанням самоствердитися, домінувати або отримати визнання серед однолітків. Наприклад, хлопець може публікувати образливі коментарі або відео, щоб показати свою «силу» або «авторитет» [2].

Дівчата ж, навпаки, досить часто вдаються до непрямих форм кібербулінгу, таких як поширення пліток, виключення з онлайн-груп або маніпуляції через соціальні мережі. Дані дії спрямовані на підрив соціального статусу жертви та створення конфліктів у колі однолітків. Так, дівчина може створювати фейкові акаунти для поширення неправдивих чуток про інших дівчат. Власне, що стосується реакції на кібербулінг, то дівчата частіше звертаються за допомогою до дорослих або друзів, тоді як хлопці можуть намагатися впоратися з ситуацією самостійно, що іноді призводить до загострення конфлікту.

Отже, теоретичний аналіз форм прояву кібербулінгу серед підлітків свідчить про його багатовимірність, складність та потенційну деструктивність у розвитку особистості, соціалізації та емоційному стані молоді. Кібербулінг проявляється через різноманітні механізми – від вербальної агресії та поширення образливих коментарів до соціального виключення, шантажу. Дані форми агресії досить часто мають системний

характер і реалізуються через доступні цифрові платформи, що забезпечує їхню постійність, анонімність та досить широке охоплення.

Список використаних джерел

1. Лапа О. Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія. 2013. Вип. 192(1). С. 286–289.

2. Міхєєва О. Ю., Корнієнко М. М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. Молодий вчений. 2023. №11(63). С. 143–146.

3. Подік С.М. Особливості кібербулінгу як сучасної форми агресії. Магістерські студії. Херсон: ХДУ, 2021. С. 42–47.

4. Сидорук І. Буллінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. № 1(302): Серія «Педагогічні науки». С. 121–125

5. Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 червня 2020 р. За заг. ред.: Нагірняка М.Я. Львів : ЛДУ БЖД, 2020. 285 с.

Надія ЧУДИК-БІЛОУСОВА,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри соціального забезпечення,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ З СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї

Соціальна підтримка – це система заходів забезпечення родини, котрі реалізуються державою щодо соціально незахищених осіб, котрі з об'єктивних обставинах опинилися в скруті та потребують грошової чи натуральної допомоги, соціальних послуг, пільг та інших дій уповноважених на реалізацію соціальної політики закладів та установ, завдяки яким будуть частково чи в повному обсязі задоволені потреби в отриманні соціальної допомоги, соціальних послуг, пенсії, пільг, виплат із коштів соціального страхування за рахунок державного та місцевого бюджетів, коштів системи соціального страхування та недержавного соціального забезпечення.

Соціальна підтримка для родини надається у вигляді грошової виплати (пенсійні виплати, страхові виплати), матеріальної допомоги, соціальних послуг для особи (сім'ї), в індивідуальному порядку після проходження процедури перевірки наявності підстав для їх отримання. Соціальна підтримка може бути надана кризово, якщо її потребує особа чи родина негайно внаслідок певних обставин, котрі переважно не залежать від її волі і не можуть бути подолані самостійно (внутрішньо переміщені особи, постраждалі від насильства, торгівлі людьми, евакуйовані із зони ведення бойових дій чи із зони, наближеної до місць ведення бойових дій, особи, постраждалі фізично чи психологічно внаслідок обстрілів).

Можливість отримання кризової соціальної підтримки наявна у межах території країни, за винятком територій ведення бойових дій, тимчасово окупованих територій чи деокупованих територій. Її результатом переважно є позитивні наслідки для особи чи родини, котра звернулися, крім випадків, коли необхідне надання медичної допомоги, зокрема і невідкладної. Також за результатами кризового втручання можливе: поміщення до тимчасового місця проживання, надання притулку, поміщення до спеціалізованого закладу соціальної сфери (центр матері та дитини, шелтер, реабілітаційний центр), інформування представника родини щодо подальших дій в отриманні окремих видів соціального забезпечення, інформування правоохоронних органів про ймовірне вчинення злочину щодо неповнолітньої особи чи щодо наявності загрози для її життя чи здоров'я. Також кризову соціальну підтримку можна вважати первинною діяльністю уповноважених суб'єктів соціальної сфери щодо заходів забезпечення у невідкладному порядку мінімальних потреб та інтересів членів родини осіб, котрі повернулися з полону, з тимчасово окупованої території, переживають втрату рідних чи житла.

Переважно вид та форма отримання соціальної підтримки родини залежать від особливостей її потреб як соціально незахищеної категорії. Варто звернути увагу, що ініціатива звернення має виходити безпосередньо від представника родини як її потенційного отримувача.

Надання соціальної підтримки здійснюється на таких засадах, як: адресність надання; доступність отримання; гуманність при визначенні критеріїв для призначення чи надання гарантованого законодавством виду соціального забезпечення; цільове використання коштів, передбачених для її надання; надання гарантованого виду соціальної підтримки відповідно до встановлених законом стандартів та критеріїв; безповоротність наданого виду підтримки.

Система соціальної підтримки родини охоплює: гарантовані законодавством види соціального забезпечення (державну, страхову допомогу, пенсійні виплати, соціальні послуги та пільги), організацію надання соціально-побутової і медичної допомоги одинокій непрацездатній особі чи особі з інвалідністю (за активної участі суб'єктів недержавної системи соціального забезпечення).

Протягом останнього десятиліття активно розвиваються такі види соціальної підтримки як соціальна підтримка суб'єктом господарювання окремих категорій працівників відповідно до норм колективного чи трудового договору, з урахуванням фінансових можливостей роботодавця. Також активно розвивається такий різновид підтримки як ветеранське підприємництво за фінансової участі держави, фонду соціального страхування на випадок безробіття та Українського ветеранського фонду.

Метою її надання є створення належних умов для забезпечення реалізації права кожної соціально незахищеної родини на отримання гарантованого виду соціального забезпечення. В умовах дії воєнного стану уповноваженими суб'єктами мають бути використані усі наявні механізми,

здатні пом'якшити негативні наслідки бідності, внутрішнього переміщення з використанням фінансових ресурсів територіальної громади, державного бюджету чи ресурсів недержавної системи соціального забезпечення.

Кризова соціальна підтримка може бути отримана родиною очно (за місцем розташування закладу чи установи соціальної сфери, у місці тимчасового чи компактного проживання особи, під час перевезення до безпечного місця проживання (місця тимчасового розміщення), після приїзду до місця тимчасового чи постійного розміщення) або дистанційно з використанням доступних засобів зв'язку. Її надання в спрощеному порядку було впроваджено з початком повномасштабного вторгнення. Така соціальна підтримка надається переважно за місцем проживання особи, котра її потребує центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центром соціальної підтримки дітей та сімей та іншими уповноваженими суб'єктами. Також допускається кризова соціальна підтримка за участі благодійних фондів, волонтери яких можуть забезпечити кризове консультування для родин, евакуйованих із зони ведення бойових дій, для тих, котрі зазнали внутрішнього переміщення, для родин, члени яких потребують надання першої психологічної допомоги.

До потенційних отримувачів соціальної підтримки слід віднести родини, в яких є особи похилого віку, особи з інвалідністю, діти з інвалідністю, ветерани війни, внутрішньо переміщені особи. Їх соціальна підтримка насамперед полягатиме в організації призначення та надання державної соціальної допомоги (різних її видів), надання соціальних послуг, зокрема тих, які пов'язані із соціальною адаптацією та реабілітацією. В умовах дії воєнного стану до соціальної підтримки родини слід віднести організацію надання гуманітарної допомоги, надання медичної допомоги, сприяння в протезуванні та санаторно-курортному лікуванні. Окремим напрямком соціальної підтримки слід вважати влаштування особи похилого віку до стаціонарної установи надання соціальних послуг, підготовка документів для забезпечення членів родини протезно-ортопедичними виробами та технічним засобами реабілітації. Їх соціальну підтримку може забезпечувати і центр надання соціальних послуг за місцем проживання родини, створюючи умови для стаціонарного, тимчасового або денного перебування задля забезпечення і (або) підтримки життєдіяльності та соціальної активності зазначених категорій громадян. Останнім часом спостерігається тенденція зі зростання випадків насильства у різних формах. Тому важливим для територіальної громади є створення закладів, котрі забезпечать соціальну підтримку родин у яких проживають постраждалі від насильства особи (притулок, спеціалізована служба підтримки, денний центр, кризова кімната, мобільна бригада).

Суб'єктами, котрі можуть сприяти у наданні соціальної підтримки визначені уповноважені органи та установи соціальної сфери та захистку прав дитини [1], органи Національної поліції України (органи ювенальної превенції), заклади освіти, заклади охорони здоров'я, заклади соціального захисту населення.

Тому держава надалі нормативно та фінансово повинна сприяти ефективній реалізації заходів із соціальної підтримки родин, котрі проживають та планують повернутися з вимушеної міграції. Надто важливим в діяльності уповноважених за реалізацію заходів із соціальної підтримки має залишатися повне, своєчасне та об'єктивне інформування про наявні в певний період та на певній території засоби і способи отримання соціальної підтримки.

Список використаних джерел

1. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю. Постанова Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 р. № 800. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF.

Секція 2
ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ, ПСИХОЛОГІЧНОЇ І КОРЕКЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Світлана БЄСЄДІНА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Олексій КЛОЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ МЕДІАЦІЇ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ З МЕТОЮ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

У сучасному суспільстві зростає потреба в ефективних механізмах розв'язання конфліктів, що обумовлює актуальність медіації як технології соціальної допомоги. Конфлікти виникають у різних сферах – від міжособистісних і трудових спорів до сімейних та правових суперечностей. Традиційні методи їх розв'язання, зокрема судові процедури, часто є тривалими, затратними та не сприяють збереженню конструктивних відносин між сторонами. Натомість медіація пропонує гнучкий, менш конфронтаційний підхід, що базується на взаєморозумінні, діалозі та добровільності, що робить її важливим інструментом соціальної підтримки. Важливою перевагою медіації є її спрямованість на досягнення взаємовигідного рішення, що враховує інтереси всіх учасників конфлікту. На відміну від адміністративного чи судового регулювання, медіація дозволяє сторонам самостійно знайти оптимальне рішення за сприяння нейтрального посередника – медіатора. Це сприяє не лише розв'язанню конкретного спору, а й запобігає майбутнім конфліктам, оскільки зміцнює навички ефективної комунікації та співпраці. В умовах соціальної напруги та поляризації суспільства ця технологія набуває особливої значущості.

З метою об'єктивного розуміння правильної організації медіації у підлітковому середовищі як технології соціальної допомоги слід виокремити ряд важливих правил та позицій. Медіація в закладах освіти є інноваційним підходом до вирішення міжособистісних конфліктів, які виникають між учасниками освітнього процесу. Методом використання медіації є досягнення позитивної ненасильницької взаємодії в конфліктних ситуаціях. Медіація надає можливості мінімізувати проблему насильства в закладах

освіти; дати дітям почуття захищеності; дати дорослим і дітям знання та навички про конструктивну поведінку в конфліктних і проявах конфліктних ситуацій; запобігти конфліктам, правопорушенням і гострим конфліктам; навчити дітей ненасильницької взаємодії. Під час медіації вирішенню конфліктів сприяють демократичний підхід до управління; удосконалення батьківського та учнівського самоврядування; освіта, заснована на толерантності, недискримінації та правах людини; довіра між учасниками; забезпечення безпечного освітнього середовища; використання як внутрішніх, так і зовнішніх ресурсів; застосування відновних практик під час навчання [3].

Зазначимо, що медіація базується на дотримання відповідних принципів. Принцип добровільності. Участь у медіації – це добровільне рішення учасників; ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту шляхом медіації. Принцип самовизначення та рівності прав сторін медіації. Сторони, які беруть участь у медіації, самостійно обирають медіатора, медіаторку та/або суб'єкта, відповідального за проведення медіації. Перелік питань, які повинні бути обговорені під час медіації, варіанти врегулювання конфлікту (спору), зміст договору, який є результатом медіації, терміни та методи її виконання, інші питання щодо конфлікту (спору) та проведення медіації виступають сторонами медіації. Принципи неупередженості, нейтральності та незалежності медіатора та медіатори. Медіатор або медіаторка повинна бути нейтральною або нейтральною сторінкою щодо медіації та незалежним від них під час медіації. Концепція конфіденційності. Якщо інше не встановлено законом, або якщо всі сторони медіації не домовилися письмово про інше, медіатор, медіаторка та інші учасники медіації не мають права розголошувати конфіденційну інформацію [1].

Важливим залишається з'ясування умов, що роблять медіацію сприятливим способом вирішення конфлікту: орієнтація процесу медіації на інтереси та потреби сторінка; сторони залишаються власниками свого конфлікту та зберігають контроль над його рішенням під час посередництва; медіація дозволяє сторонам досягти рішень на рівнях «виграють усі»; сторони конфлікту не втрачають контролю над процесом, потім спілкуються разом, а не через своїх представників; скориставшись медіацією, сторони можуть заощадити час і гроші; люди можуть поскаржитися через медіа; здатність до переговорів формується під час процесу медіації.

З метою підвищення успішності процесу медіації медіатору/медіаторці слід пам'ятати, що: він уважно слухає та не перебиває; дуже чітко говорити про те, що він думає; поставте запитання, які перші ви отримали; будь ласка, поставтеся до кожного учасника з повагою; він залишається нейтральним і не має позиції жодної сторони; не висловлює свою точку зору і не дає пораду; не вирішує, хто винуватий, а хто правий; допомагає учасникам/учасницям процедури примирення знайти справедливе вирішення проблеми, що спричинила конфлікт чи суперечку; не приймає рішення щодо дій сторін.

Вирішуючи конфлікт за допомогою медіації, сторони мають налаштуватися на співробітництво – це і є пріоритетним завданням медіатора/медіатори.

Отже, усе вищевикладене актуалізує правила медіаційної зустрічі: говорити учасникам лише по черзі, не перебиваючи, щоб усі сторони конфлікту могли висловитися до кінця і бути почутими; уникати взаємних образ та інших слів і дій, які принижують честь та гідність іншого учасника медіації, роботи усе можливе, щоб усі відчували себе в безпеці; зберігати умови конфіденційність: не розповідати стороннім про те, що відбувалось на зустрічі. Питання про те, що саме можна і потрібно винести назовні, вирішується спільно учасниками та учасницями зустрічі; кожен з учасників/ниць може відмовитись від участі у медіації, а також припинити свою участь у зустрічі в будь-який час (бажано з поясненням причини) [1; 2].

Список використаних джерел

1. Білик Н. М. Теоретико-методичні засади медіації к соціально-педагогічної технології врегулювання шкільних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Педагогіка. Соціальна робота.* 2016. Вип. 1 (38). С. 41–44.
2. Вирішення конфліктів в освітньому середовищі із застосуванням примирних процедур в онлайн-форматі : методичний посібник. / упоряд. Андрєєнкова В. Л., Мотилюк М. О. К. 2023. 44 с.
3. Гладишко Є. Роль соціального педагога як медіатора в організації безпечного освітнього середовища (німецький досвід). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2023. №1 (9). С.11–17.

Єлизавета ГАЛЄРУ,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Олексій КЛОЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

Соціальна дійсність показує, що, на сьогодні, соціальне підприємництво в Україні стає трендом. Таке твердження пояснюємо тим, що в Україні необхідним є розв’язання соціальних проблем, проблем, що гальмують економічне зростання, а також створення системи, що прискорить соціально-економічний розвиток й забезпечить зміни у його якості. Саме тому розбудова соціального підприємництва може допомогти у вирішенні політичних, соціально-економічних проблем у суспільстві. Практика застосування соціального підприємництва у сучасних українських реаліях

потребує застосування ряду важливих функцій, а саме: інноваційної (творчої) – генерування та реалізація нової комерційної ідеї; ресурсної – мобілізація на добровільних засадах матеріальних, фінансових, трудових та інноваційних ресурсів; організаційної – реєстрація підприємств, організація виробництва, збуду, реклами тощо; стимулюючої – формування мотиваційного механізму ефективної та корисної праці [2].

Усі види діяльності, товари та послуги, що надаються соціальними підприємствами, спрямовані на досягнення соціальної мети й підтримку певних категорій людей, які потребують допомоги та підтримки. Таке підприємство має значення для забезпечення соціального захисту населення та зниження соціальної вразливості тих, хто потрапив у складну життєву ситуацію. Зазначимо, що види діяльності соціальних підприємств в Україні можна поділити на наступні категорії:

– соціальні послуги – це можуть бути послуги з догляду за літніми людьми, інвалідами, дітьми, які потребують особливої уваги, соціальні послуги та інші послуги, пов'язані зі здоров'ям та благополуччям людей;

– виробництво товарів – соціальні підприємства можуть створювати продукти, які заважають соціальним потребам клієнтів; наприклад, екологічно чисті товари, ручна робота та використання вторинних ресурсів є прикладами;

– культурно-освітня діяльність – соціальні підприємства можуть підтримувати культурні заходи, навчання та тренінги, підтримку соціальних проектів та інші заходи, спрямовані на підвищення культурного рівня та освіченості населення;

– екологічна діяльність – соціальні підприємства можуть підтримувати природні ресурси та навколишнє середовище, розвивати екологічні технології та інновації;

– соціальне підприємництво як таке – соціальні підприємства можуть надати робочі місця особам із обмеженнями в здоров'ї або соціально вразливим особам (наприклад, це можуть бути підприємства, які переробляють сировину, виробляють товари для людей з інвалідністю та так далі);

– волонтерство і благодійність – деякі соціальні підприємства можуть брати участь у волонтерській діяльності та благодійності, надавати допомогу вразливим групам або підтримувати благодійні проєкти [1; 2; 3].

У досліджені робимо спробу розгляду та аналізу успішних прикладів реалізації проєктів із соціального підприємництва як показника розвитку такої технології соціальної допомоги в Україні. Отже, проєкти соціального підприємництва реалізуються в усіх регіонах, областях України. Важливим інструментом розвитку такої технології є підтримка місцевої влади та прояв соціальних, волонтерських ініціатив з боку громадськості. Аналіз соціальної дійсності показує, що соціальні підприємства в Україні працюють у різних сферах:

– виробляють різноманітні товари та послуги, такі як меблі, текстиль, косметику, кулінарні продукти, послуги з ремонту та будівництва, соціальні послуги тощо;

– можуть займатися рекламною діяльністю, просуваючи соціальні проєкти, послуги та товари;

– можуть надавати консалтингові послуги, що допомагають іншим соціальним підприємствам розвиватися та вирішувати соціальні проблеми;

– можуть бути організаторами соціальних заходів, таких як конференції, тренінги, виставки тощо;

– займаються переробкою вторинної сировини, виготовляючи різноманітні товари, такі як сумки, гаманці, іграшки, меблі, відновлені електроприлади тощо;

– виробляють текстильні вироби, такі як постільна білизна, рушники, одяг, взуття, аксесуари тощо;

– виробляють кулінарні продукти, такі як мед, консерви, снеки, чаї тощо;

– надають різноманітні соціальні послуги, такі як реабілітація, психологічна підтримка, соціальна інтеграція тощо;

– займаються екологічними послугами, такими як відновлення лісів, збирання відходів, зелене будівництво тощо [1].

Соціальне підприємництво в Україні активно розвивається, демонструючи успішні приклади поєднання бізнесу та вирішення соціальних проблем. Схарактеризуємо кілька успішних прикладів. У сфері інклюзії та працевлаштування людей з інвалідністю працюють: кав'ярня «Yes I Can» (Київ, Україна) – заклад, у якому працюють люди з синдромом Дауна, допомагаючи їм соціалізуватися та інтегруватися в суспільство. Заклад «Good Bread from Good People» (Україна) – пекарня, що працевлаштовує людей з ментальними порушеннями. Саме ця установа спрямовує прибуток на підтримку соціальної адаптації працівників. Львівська свічкова мануфактура – підприємство, яке надає робочі місця та соціальну адаптацію людям з ментальною інвалідністю. Вони виготовляють екологічно чисті свічки, поєднуючи соціальну місію з екологічною відповідальністю. Підтримка ветеранів та їхніх сімей реалізована у закладах: «Veterano Group» (Україна) – мережа кафе та піцерій, створена ветеранами АТО, яка працевлаштовує колишніх військових та їхні родини. Зазначимо, що Pizza Veterano, відкрита Леонідом Остальцєвим у 2015 році, була першою успішною справою ветеранів і відомим всеукраїнським кейсом соціального підприємства. У свою чергу «Український ветеранський фонд» підтримує бізнеси, започатковані ветеранами, надаючи фінансування та консультації. Допомога бездомним та іншим соціально вразливим групам реалізується у «Емаус-Оселя» (Львів, Україна) – соціальне підприємство, що займається збором та продажем уживаних речей, використовуючи кошти для допомоги бездомним. Благодійний фонд «Карітас Україна» реалізує проєкти з підтримки людей, які опинилися в складних життєвих обставинах. У Львові із 2012 року функціонує пекарня «Горіхових дім» з метою утримання центру

для жінок, які постраждали від домашнього насильства та торгівлі людьми. У 2014 році відкрився громадський ресторан Urban Space 100 в Івано-Франківську. Він фінансує соціальні проєкти міста, такі як навчання, музичні фестивалі, регулярне харчування малозабезпечених людей та ремонт інвалідних візків у лікарнях. У сфері освіти та розвитку дітей із малозабезпечених сімей діють: «Prometheus» (Україна) – безкоштовні онлайн-курси, що надають доступ до якісної освіти всім охочим; «Навчай для України» – програма, що надсилає молодих учителів у сільські школи для покращення рівня освіти. У напрямі екології та сталого розвитку працюють: «Rewish» (Україна) – виробляє сумки та аксесуари з перероблених рекламних банерів; «Ozero» (Україна) – магазин безвідходного споживання, який популяризує екологічні звички серед українців. «Re:laboratory» лабораторія ресайклінгу, що займається переробкою відходів і створенням нових продуктів. Підприємство сприяє зменшенню забруднення довкілля та популяризує екологічний спосіб життя. «Zelenew» студія дизайнерських рішень з переробленого пластику. Вони займаються переробкою пластикових відходів і створенням дизайнерських предметів інтер'єру [1; 2].

Таким чином, відзначимо, що соціальні підприємства України мають велике значення для забезпечення соціального захисту населення та зниження соціальної вразливості тих, хто потрапив у складну життєву ситуацію. Розглянуті у дослідженні приклади демонструють, що соціальне підприємництво в Україні сприяє вирішенню різноманітних соціальних та екологічних проблем, створюючи стійкі та ефективні бізнес-моделі. Соціальне підприємництво в Україні покликане продемонструвати, що бізнес може не лише заробляти, а й змінювати суспільство на краще.

Список використаних джерел:

1. Байда С. Соціальне підприємництво як інструмент післявоєнної відбудови економіки України. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 58. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3281 (дата звернення: 11.02.2025.)
2. Богатир Н. Соціальне підприємництво як неоціненна необхідність для України. Vox Ukraine: аналітична платформа. 15.02.2016. URL: https://voxukraine.org/ 2016/02/15/sotsial& ne&pidpryemnytstvo &yak&neotsinenna&neobhid&nist&dlya& ukrainy&ua/ (дата звернення: 11.02.2025.)
3. Каширнікова І. О., Спірідонова К. О., Кірнос О. В. Соціальне підприємництво у сучасній Україні. *Економічний простір.* 2024. №190. С. 62–65.

Діана ДЕНИСЮК,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
Людмила ТАРАНЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри соціального забезпеченняХмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

УЧАСТЬ ВОЛОНТЕРСЬКИХ, БЛАГОДІЙНИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПІДТРИМЦІ ДІТЕЙ

У період повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України діяльність волонтерських, благодійних та міжнародних організацій стала важливою складовою системи захисту прав дітей. Ці структури істотно доповнюють функціонування державних інституцій, забезпечуючи оперативне реагування на гуманітарні виклики, що постали перед дітьми в умовах збройного конфлікту. З перших днів повномасштабного вторгнення тисячі волонтерів та сотні організацій згуртували зусилля задля порятунку дитячого населення, надаючи підтримку в різних формах: від евакуації та гуманітарної допомоги до реабілітації та захисту психічного здоров'я.

Серед провідних ініціатив слід відзначити діяльність таких організацій, як «Save Ukraine», яка з 2022 року евакуювала понад 160 тисяч осіб, серед яких 1200 дітей-сиріт із 22 інтернатів [1]. Інші активні волонтерські об'єднання, зокрема «Янголи Спасіння» [2], «In Touch Ukraine Foundation» [3], «Схід SOS» [4], «Fight for Right» [5], «ADRA Україна» [6], реалізовують програми евакуації, забезпечення житлом, надання медикаментів, продуктів харчування та психосоціальної. Особлива увага вказаних структур спрямована на допомогу вразливим категоріям: дітям із інвалідністю, сиротам, дітям із малозабезпечених та багатодітних родин, а також тим, хто втратив батьків унаслідок бойових дій.

Благодійні організації, на відміну від оперативно-мобільних волонтерських структур, зосереджуються переважно на реалізації довгострокових програм. Зокрема, фонд «Діти війни» надає фінансову, матеріальну та психологічну допомогу, а також організовує дозвілля для дітей-сиріт і здійснює моніторинг потреб дитячих закладів [7]. Благодійний фонд «Future for Ukraine» створив в Варшаві центр «Children Hub», а у Львові – «Levchyk Spectrum Hub» для дітей із розладами аутистичного спектру [8]. Фонд «Діти Героїв» забезпечує всебічну підтримку дітям, які втратили одного або обох батьків [9].

Міжнародні гуманітарні організації, такі як ЮНІСЕФ, Save the Children, УНХЦР, Міжнародна організація з міграції, Управління ООН з координації гуманітарних питань, здійснюють масштабні проєкти в Україні. Організація Save the Children забезпечує функціонування мобільних

психологічних бригад, а Товариство Червоного Хреста України займаються евакуацією, медичним супроводом, розподілом гуманітарної допомоги та просвітницькою діяльністю у сфері першої допомоги.

Попри широкомасштабність наданої допомоги, діяльність таких організацій стикається з низкою проблем. Однією з головних є фрагментарність та дублювання функцій через відсутність централізованої координації між державними структурами та недержавними ініціативами. Крім того, значна частина організацій залежить від нестабільного донорського фінансування, що унеможливлює довгострокове планування. Спостерігається також брак стандартизації процедур надання допомоги, особливо в психологічній та правовій сферах, а також недостатньо нормативної бази, яка б адекватно регулювала волонтерську діяльність в умовах воєнного стану. Значною проблемою залишається і логістика евакуацій, особливо в регіонах, де активні бойові дії ускладнюють доступ до транспорту та шляхів виїзду.

З метою підвищення ефективності гуманітарного реагування доцільно запровадити низку заходів: створити централізовану платформу координації діяльності волонтерських та благодійних організацій; розробити цифрову систему моніторингу потреб та звітності; забезпечити нормативну підтримку волонтерської діяльності; запровадити спільні програми навчання персоналу; розширити державно-громадські партнерства через механізми соціального замовлення. Усі ці заходи сприятимуть підвищенню прозорості, уникненню дублювання ресурсів і формуванню більш сталої системи захисту прав дитини в умовах надзвичайних ситуацій.

Таким чином, волонтерські, благодійні та міжнародні організації відіграють важливу роль у забезпеченні прав дітей під час війни. Вони не лише компенсують обмежені можливості держави в кризових обставинах, а й формують нову модель соціальної відповідальності в українському суспільстві. Для підвищення ефективності їх діяльності необхідним є перехід до системної співпраці з державою та запровадження комплексної гуманітарної політики, орієнтованої на довгостроковий результат.

Список використаних джерел:

1. Громадська організація «Врятуй Україну» URL: https://www.saveukraineua.org/about-us/ (дата звернення: 05.06.2025).
2. Мишенін Д. Як було створено Благодійний Фонд «Ангели спасіння»? URL: https://eng.charity-aos.com/aboutus (дата звернення: 05.06.2025).
3. Громадська організація «In Touch Ukraine Foundation» URL: https://www.intouchukraine.com/uk/ (дата звернення: 05.06.2025).
4. Благодійний фонд «Схід SOS». URL: https://east-sos.org/ (дата звернення: 05.06.2025).
5. «Fight for Right». URL: https://ffr.org.ua/en/about-us/ (дата звернення: 05.06.2025).
6. ADRA Україна. Про нас. URL: https://www.adra.ua/about-us/ (дата звернення: 05.06.2025).

7. Діти війни. Міжнародний український благодійний фонд «Діти війни». URL: https://childofwar.org.ua/ (дата звернення: 05.06.2025).
8. Благодійний фонд «Future for Ukraine». URL: https://ffu.foundation/cases (дата звернення: 05.06.2025).
9. Ми не спроможні повернути дітям батьків, але ми можемо подарувати їм щасливе дитинство. Благодійний фонд «Діти Героїв». URL: https://childrenheroes.org/ua-about-us/ (дата звернення: 05.06.2025).

Ірина ЄНГАЛИЧЕВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри освітнього менеджменту, артменеджменту і соціальної роботи Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

РОЛЬ ГРОМАДИ У МЕДІАЦІЙНОМУ СУПРОВОДІ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Актуальність теми. Сьогодні спостерігається збільшення кількості сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО), що зумовлено воєнними діями в країні, внутрішнім переміщенням, економічними труднощами, домашнім насильством та іншими факторами. Такі сім'ї потребують не лише матеріальної, а насамперед емоційної, психологічної та комунікативної підтримки. Одним із найбільш ефективних інструментів мирного подолання кризових ситуацій є медіація – як форма діалогу, що дозволяє вирішувати конфлікти ненасильницьким шляхом і відновлювати стосунки.

З урахуванням цього громада виступає активним ресурсом соціального супроводу, оскільки саме на рівні громади можуть бути створені дієві механізми раннього реагування, мережі підтримки, а також ініціативи, що сприяють соціальній згуртованості та відновленню довіри між членами сімей. Залучення громади до медіаційного процесу відкриває нові можливості для інтегрованої підтримки, де професійна допомога поєднується з участю суспільства.

Однак, аналіз наукових джерел вказує, що роль громади у медіаційному супроводі залишається недостатньо розробленою. Окремі дослідження науковців стосується розкриття змісту поняття складні життєві обставини та негативним наслідкам цього явища (І. Мамчур, В. Рудяк, С. Стельмах, О. Черниш та ін.). Роль громади у вирішенні СЖО розкрито в працях Ю. Кириченко, Н. Клєвцєвич, Н. Спасів та ін. Поняття медіації у соціальній роботі є об'єктом дослідження С. Герасимчук, О. Кармази, Т. Федоренко, Д. Позова, О. Островської, О. Фінько, Н. Шишки та ін. З урахуванням вищезазначеного вивчення даної проблематики є актуальним, своєчасним і важливим для підвищення ефективності соціальної підтримки родин у складних життєвих обставинах та формування більш безпечного і

згуртованого соціального простору. Метою наукового пошуку є дослідити потенціал громади як ресурсу у процесі медіаційного супроводу сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося сьогодні через воєнні дії, бідність, конфлікти, насильство чи втрату соціальних зв'язків кількість сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах зростає. Складні життєві обставини у дослідженнях науковців (С. Стельмах, О. Черниш, І. Мамчур, В.Рудяк та ін.) потрактовано як: певні перешкоди у здійсненні прав людини, зумовлені як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками [4; 9, с. 137]; життєві ситуації, що виникають під впливом різних чинників (економічних, соціальних, медичних, психолого-педагогічних тощо), мають раптовий характер, супроводжуються сильними емоційними реакціями, стресом, порушенням звичного ритму життя та можуть становити загрозу для здоров'я, життя або призводити до втрати майна [7, с. 202] тощо. У Законі України «Про соціальні послуги» складні життєві обставини визначено як «обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно» [6]. За таких умов завданням громади є пошук ефективних механізмів допомоги сім'ям у СЖО, серед яких важливе місце посідає медіаційний супровід – як форма ненасильницького розв'язання конфліктів та відновлення взаєморозуміння в родинах.

Медіація з точки зору науковців (С. Герасимчук, О. Кармаза, Т. Федоренко, Д. Позов, О. Островська, О. Фінько та ін.) розглядається як: процес переговорів між сторонами за участю нейтральної третьої особи, який, не втручаючись у зміст прийнятих рішень, здійснює загальну координацію процедури, сприяє налагодженню конструктивної комунікації та допомагає учасникам самостійно дійти взаємовигідних домовленостей щодо спірних питань, не маючи при цьому права ухвалювати остаточне рішення; спосіб вирішення конфліктної ситуації [1, с. 272; 2; 5].

З урахуванням цього можна стверджувати, що медіація є способом підтримки сімей, у яких назрівають або вже існують конфлікти. Вона допомагає родинам домовитись без втручання суду, зберегти довіру й захистити інтереси дитини. Особливу роль у цьому процесі відіграють фахівці соціальної сфери, які можуть виступати як посередниками (медіаторами) у наданні допомоги та громада.

Громада, згідно трактувань науковців це громадяни, об'єднані спільним постійним місцем проживання в межах певного населеного пункту, які мають статус окремих адміністративно-територіальних одиниць [3, с. 453]; інтегрована соціально-економічна система з органами місцевого самоврядування, здатна забезпечувати розвиток інфраструктури та зростання добробуту населення завдяки внутрішній взаємодії елементів [8, с. 211] тощо.

Виходячи з таких міркувань громада це не просто територія, а потенційний ресурс підтримки членів суспільства та сімей. Варто зазначити, що на рівні громади існує широкий спектр можливостей для підтримки сімей у складних життєвих обставинах. Насамперед, освітні заклади, зокрема

школи, щодня взаємодіють із дітьми та мають змогу вчасно виявляти ознаки сімейних конфліктів або насильства. Педагоги, шкільні психологи й соціальні педагоги під час врегулювання конфліктних ситуаціях можуть виступати посередниками, ініціювати діалог між батьками та дітьми або між самими батьками. Окрім того першими, хто стикається з наслідками домашнього насильства або психоемоційним виснаженням в сім'ї є медичні працівники, зокрема сімейні лікарі. Тому їхня роль у виявленні ризиків і перенаправлення сімей до фахівців з медіації є надзвичайно важливою.

Варто згадати й про громадські організації, зокрема ті, що працюють із вразливими групами населення. Адже вони можуть виступати організаторами програм з медіації, тренінгів із розвитку навичок ненасильницького спілкування, груп взаємопідтримки для батьків. Такі організації часто мають досвід, ресурси та партнерські зв'язки для комплексного реагування на кризові ситуації.

Також важливу роль можуть відігравати активісти, волонтери та інші члени громади, які перебувають поруч і здатні швидко реагувати на ознаки проблем у сім'ї. Саме завдяки їх участі формується так зване «оточення турботи», яке забезпечує емоційну підтримку, практичну допомогу (наприклад, з доглядом за дітьми, побутовими потребами) і може стати першим кроком до врегулювання ситуації.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що спільна участь громади та її залучення до медіаційного супроводу, здатні запобігти розпаду сімей, насильству чи вилученню дитини з родини. Саме учасники громади створюють середовище, де кожен відчуває себе частиною підтримувальної мережі. Звісно, що на цьому шляху існують певні виклики, зокрема брак підготовлених фахівців, недовіра до посередницьких практик, слабка поінформованість. Однак для подолання цих бар'єрів потрібні навчання, розвиток партнерств між службами, громадами й органами місцевого самоврядування.

Висновки. Отже, участь громади у здійсненні медіаційного супроводу сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах є незаперечною, оскільки на місцевому рівні є багато можливостей: участь школи, медичних закладів, громадських організацій, активістів тощо. Усі ці учасники, за належної координації та підтримки з боку фахівців соціальної сфери, можуть утворити багаторівневу систему допомоги, що не лише сприяє вирішенню конфліктів, а й створює більш стабільному і безпечному середовищу для дитини та її родини.

Список використаних джерел

1. Герасимчук С. С. Медіація як один із видів альтернативного вирішення спорів: визначення, переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. Випуск 82.* 2024. С. 270-274.

2. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Медіація як альтернативний механізм урегулювання спорів і конфліктів: проблеми в

розкритті змісту термінів, використаних у законі. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2-4. С. 73-77.

3. Кириченко Ю. М. Територіальна громада як базовий елемент системи місцевого самоврядування України: теоретичне визначення. *Форум права*. 2012. № 4. С. 451-457.

4. Мамчур І. В. Соціально-психологічний супровід дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях. *Наукові записки. Серія: Психологія*, 2023. № 1. С. 39–44.

5. Островська О. А., Фінько О. Л. Медіація як альтернативний спосіб урегулювання конфліктів та консалтингова послуга. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. 2018. № 21. С. 34-38.*

6. Про соціальні послуги. *Закон України від 17.01.2019. № 2671-VIII.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення 02.06.2025).

7. Рудяк В. О. Щодо визначення характерних ознак поняття "складні життєві обставини". *Соціальне право.* 2019. № 2. С. 201-207.

8. Спасів Н. Я. Об'єднана територіальна громада як новітній суб'єкт місцевого самоврядування: наукове пізнання. *Вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2019. № 33. С. 209-211.

9. Стельмах С. Профілактика складних життєвих обставин: концептуалізація поняття. *Social Work and Education. 2022.* Vol. 9, № 1. С. 134-144.

Руслан КАПШУКОВ,
здобувач освіти (першго) бакалаврського рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ТЕХНОЛОГІЯ «ЖИВОЇ БІБЛІОТЕКИ» ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Актуальність дослідження**.** Сучасне суспільство висуває нові вимоги до підготовки молоді, зокрема в частині формування активної громадянської позиції, лідерських якостей, соціальної відповідальності та емпатії. У шкільному середовищі зростає потреба у впровадженні ефективних освітніх технологій, які поєднують навчальні, виховні та соціальні компоненти. В умовах зростання соціальної напруги, проявів дискримінації та стигматизації, надзвичайно важливим є розвиток здатності старшокласників до конструктивної взаємодії, толерантності й діалогу. Однією з інноваційних форм, що відповідає цим запитам, є технологія «Жива бібліотека», яка інтегрує неформальну освіту та соціальний досвід, сприяючи становленню молодої особистості як активного, емпатійного й відповідального члена суспільства.

Ступінь дослідженості проблеми. Загальні аспекти розвитку лідерських якостей у школярів висвітлено у дослідженнях A. Roach (2019), J. Van Linden,

C. Fertman (2021), О. Мельник (2022), R. Klassen (2022) та ін. Використання інтерактивних технологій у навчальному процесі як засобу розвитку лідерських якостей розглянуто в працях О. Панченко (2019), Т. Шевчук (2021)

Мета дослідження – вивчення ефективності використання інтерактивних технологій, зокрема «Живої бібліотеки», у процесі розвитку лідерських якостей старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивні технології в роботі з учнівською молоддю виступають дієвим інструментом розвитку особистісного потенціалу, критичного мислення, емпатії та лідерських компетентностей. Однією з таких інноваційних форм є технологія «Жива бібліотека», яка поєднує елементи неформальної освіти, соціального діалогу та міжкультурної взаємодії.

Як зазначає Т. Семигіна [1], «Жива бібліотека» є прикладом практикоорієнтованого підходу в освіті, що сприяє подоланню стереотипів, розвитку соціальної чутливості та навичок міжкультурної комунікації. На думку M. Giesler [2], ця технологія має особливу цінність у процесі осмислення соціальних викликів завдяки безпосередній взаємодії з людьми, які пережили досвід стигматизації, дискримінації чи соціального виключення.

Формат реалізації цієї технології полягає в організації відкритого діалогу між учнями («читачами») та «живими книгами» — запрошеними особами, які мають цінний досвід самореалізації, громадської активності або подолання життєвих труднощів. Це можуть бути, зокрема, випускники школи, представники молодіжних рад або фахівці з різних галузей [3].

У межах освітнього середовища «Жива бібліотека» виконує дві основні функції:

1. Інформаційну – забезпечує учнів важливою інформацією щодо можливостей самореалізації, соціальних ліфтів, що мотивує до розвитку лідерського потенціалу та активної громадянської позиції.
2. Профілактичну – завдяки безпосередній взаємодії з особами, які стикалися з дискримінацією чи соціальним виключенням (наприклад, людьми, які подолали залежність або складні життєві обставини), учні отримують глибше розуміння соціальних проблем [4].

На думку дослідників [5; 6], «Жива бібліотека» як форма неформальної освіти розширює межі традиційного педагогічного процесу, сприяє формуванню відкритості, поваги до іншого, діалогічного мислення та відповідального ставлення до соціального оточення.

Таким чином, дана технологія виступає ефективним засобом соціально-педагогічної роботи, що гармонійно поєднує навчальні та виховні аспекти. Її застосування в освітньому середовищі сприяє створенню згуртованої учнівської спільноти, яка демонструє здатність до співпраці, ініціативності та лідерства. Технологія «Жива бібліотека» сприяє формуванню лідерських якостей через:

- розвиток емпатії, активного слухання і поваги до різноманіття;
- відкритість до нових досвідів і світоглядів;
- усвідомлення актуальних соціальних проблем і готовність до дій;
- підвищення емоційної чутливості та відповідальності;
- мотивацію до громадської участі й захисту інших;
- формування навичок конструктивного діалогу в емоційно складних ситуаціях.

Застосування технології «Жива бібліотека» в освітньому процесі є ефективним інструментом соціалізації старшокласників, розвитку їхнього особистісного потенціалу та формування лідерських якостей. Через безпосередню взаємодію з людьми, які мають унікальний життєвий досвід, учні вчаться емпатії, діалогу, відповідальності та активного громадянства. «Жива бібліотека» виконує не лише інформаційну та виховну функції, а й створює умови для розвитку емоційного інтелекту, критичного мислення та здатності до дій у складних соціальних ситуаціях. Така форма роботи сприяє формуванню згуртованої учнівської спільноти, в якій лідерство базується на взаємоповазі, підтримці та орієнтації на цінності відкритого суспільства.

Список використаних джерел

1. Семигіна Т. Сучасні теорії соціальної роботи: антологія / Т. Семигіна. Київ : Професіонал, 2021. – 400 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/350327030

2. Giesler M. A. Humanizing Oppression: The Value of the Human Library Experience in Social Work Education // Journal of Social Work Education. 2021. Vol. 57, Issue 2. P. 301–312. DOI: https://doi.org/10.1080/10437797.2021.1885541

3. Епель О., Лях Т., Сілантьєва І. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Київський ун-т ім. Бориса Грінченка, 2023. 146 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47338/1/O_%20Epel_T_Liakh_I_Silantieva_APSR_FPSRSO_KSPSR.pdf.pdf

4. Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми : навч. посіб. / МБО «Партнерство кожній дитині». – Київ, 2017. – 80 с. URL: https://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1513689511.pdf

5. Соціальна робота: реалії та виклики часу : навч.-метод. посіб. / за ред. Л. М. Омельченко. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. – 192 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34954/Sotsialna%20Robota%20Realii%20Ta%20Vyklyky%20Chasu.pdf

6. Вступ до соціальної роботи : навч. посіб. / За ред. І. М. Трубавіної. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2019. – 256 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/401967.pdf

Анастасія КАРПЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Ірина ІОНОВА,
доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ПРОФІЛАКТИКИ КОНФЛІКТІВ У ПІДЛІТКІВ

Розвиток комунікативних навичок є важливим елементом соціальної адаптації підлітків, а соціально-педагогічний тренінг виступає ефективним інструментом цього процесу. Він створює сприятливе середовище для відпрацювання різних стратегій спілкування, сприяє підвищенню рівня соціальної компетентності та формує навички конструктивного вирішення конфліктів. Тренінгові заняття допомагають підліткам розвивати навички активного слухання, вдосконалювати вміння аргументовано висловлювати власну думку та коректно реагувати на точку зору інших людей. Інтерактивні методи, такі як рольові ігри, симуляції конфліктних ситуацій, моделювання діалогів, сприяють кращому усвідомленню різних стилів комунікації та їх ефективності. Вправи на розпізнавання невербальних сигналів допомагають учасникам навчитися «читати» емоції інших людей та адаптувати свою поведінку відповідно до ситуації. Це, у свою чергу, сприяє розвитку емпатії, що є однією з основних передумов запобігання конфліктам у міжособистісних стосунках.

Важливим аспектом соціально-педагогічного тренінгу є розвиток саморегуляції та рефлексії. Підлітки вчяться аналізувати власні реакції, контролювати емоції та знаходити баланс між особистими бажаннями та інтересами інших людей. Це особливо важливо у вирішенні конфліктних ситуацій, оскільки саме імпульсивність та емоційна неврівноваженість часто стають причиною суперечок. Завдяки тренінгам учасники отримують змогу розглянути конфлікт як процес, що має свої етапи розвитку та різні варіанти завершення, від руйнівного до конструктивного [1].

Конфлікти, які виникають у підлітковому середовищі, можуть бути викликані низкою чинників: від боротьби за статус у колективі до неправильного тлумачення слів чи вчинків. Тому ефективні тренінгові програми не лише навчають молодь конструктивних методів виходу з конфліктних ситуацій, а й допомагають формувати більш стійке емоційне тло [1].

Значну увагу в рамках соціально-педагогічного тренінгу приділяють також розвитку асертивності – вміння відстоювати власну думку без агресії та приниження опонента. Це особливо актуально для підлітків, які нерідко опиняються у ситуаціях соціального тиску з боку однолітків. Навички

асертивної поведінки дозволяють їм ефективніше встановлювати особистісні межі, уникати маніпуляцій та займати впевнену позицію у спілкуванні. Тренінги сприяють покращенню стосунків у колективі, формуванню атмосфери взаємопідтримки та довіри. Командні вправи, спрямовані на вирішення спільних завдань, допомагають підліткам навчитися працювати разом, чути один одного та приймати компромісні рішення. Це позитивно впливає на мікроклімат у групах, зменшує рівень ворожості та сприяє створенню здорового соціального середовища. Завдяки соціально-педагогічному тренінгу учасники не лише засвоюють нові стратегії поведінки, а й отримують практичний досвід їх застосування. Це дозволяє закріпити отримані знання та ефективно використовувати їх у повсякденному житті. Практичне значення тренінгових програм полягає в тому, що вони дають змогу відпрацьовувати складні комунікативні навички у контрольованому середовищі, що значно підвищує їхню ефективність у реальних ситуаціях [1].

Окрім безпосереднього навчання навичкам комунікації, соціально-педагогічні тренінги відіграють важливу роль у соціалізації підлітків. Завдяки тренінговим програмам молодь отримує можливість краще пізнати себе, навчитися взаємодіяти з однолітками та розвинути впевненість у собі. Тренінгові заняття сприяють розвитку толерантності, формуванню позитивного ставлення до оточення та здатності будувати здорові міжособистісні стосунки. Вони допомагають уникати ізоляції, поліпшують адаптацію підлітків у соціальних групах та сприяють зниженню рівня агресії та тривожності [3].

Важливою частиною тренінгових програм є формування культури ненасильницького спілкування. Підлітки вчяться розпізнавати власні емоції, розуміти почуття інших та використовувати техніки емоційної саморегуляції. Це зменшує ризик агресивної поведінки та сприяє гармонізації взаємин у колективах. Учасники, які пройшли такі тренінги, демонструють вищий рівень стресостійкості, краще справляються зі складними соціальними ситуаціями та рідше стають учасниками конфліктів [2].

Отже, соціально-педагогічний тренінг є потужним інструментом розвитку комунікативних навичок і профілактики конфліктів у підлітковому віці. Він сприяє розвитку навичок активного слухання, вміння висловлювати думки та розуміти позицію інших людей, що позитивно впливає на соціалізацію молоді. Використання інтерактивних методів, рольових ігор та ситуаційного моделювання дозволяє учасникам тренінгів отримати практичний досвід розв’язання конфліктів та формувати конструктивні форми комунікації. Тому впровадження тренінгових програм у систему виховної роботи з підлітками є важливим кроком у забезпеченні їхнього гармонійного розвитку та адаптації в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Коломієць І. Соціально-педагогічна профілактика конфліктів серед підлітків у шкільному середовищі. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/19246 (дата звернення: 28.05.2025).

2. Мафтин Л., Запотічна Х. Ненасильницьке спілкування як педагогічний феномен. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/ 10883 (дата звернення: 27.05.2025).
3. Мельник А. К. Особливості навчання дітей, педагогів та батьків стратегії ефективної поведінки у конфлікті. *Вісник українсько-туркменського культурно-освітнього центру*, 2019. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ ukr-turkmen_visnuk/2019_1/41.pdf (дата звернення: 27.05.2025).

Яна КЛІМБОВСЬКА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Олексій ЗНОБЕЙ,
викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОЛОДИХ СІМЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогодні, у зв’язку з перебуванням нашої країни у воєнному стані, молода сім'я опиняється в складних економічних, політичних, культурних, демографічних, екологічних та психологічних умовах. Втрата роботи, зростання цін, вимушене переселення та нестабільність соціальних виплат призводять до фінансової нестійкості. Це негативно впливає на здатність родини виконувати базові функції – матеріальну, емоційну, захисну та виховну. Постійний стрес і тривога послаблюють психологічну підтримку між членами сім’ї, особливо між батьками і дітьми, у яких зростає відчуття небезпеки, що може мати довготривалі наслідки для розвитку. Зниження добробуту підриває функціональну цілісність молодої сім’ї та вимагає уваги з боку держави.

Особливої гостроти через обмеження безпеки, евакуацію, руйнування інфраструктури та загальний стресовий фон набирає проблема організації сімейного дозвілля. Багато звичних форм відпочинку стають недоступними або небезпечними. Молоді батьки часто не мають часу і ресурсів для повноцінного спільного дозвілля, оскільки зосереджені на вирішенні базових життєвих потреб – пошуку житла, роботи, забезпеченні дітей необхідним. Відсутність якісного дозвілля посилює емоційну ізоляцію, напругу у стосунках, цифрову залежність дітей та втрату навичок живого спілкування. Це обмежує можливості психологічного відновлення та соціалізації, тому організація сімейного дозвілля перетворюється на соціальну проблему, що потребує підтримки громади, держави та гуманітарних організацій. Створення безпечних просторів для дозвілля, онлайн-ініціатив і культурно-

освітніх заходів допоможе зберегти єдність і внутрішню рівновагу в умовах тривалої нестабільності [4].

Психологічний тиск, який посилюється через втрату роботи, брак ресурсів, переселення та невизначеність майбутнього, провокує збільшення кількості сімейних конфліктів. Хронічний стрес порушує емоційну рівновагу, загострює труднощі у спілкуванні, знижує взаєморозуміння, призводить до сварок і психологічного відчуження. Брак підтримки руйнує довіру, а діти, ставши свідками конфліктів, зазнають додаткової травматизації. Така ситуація вимагає системної психологічної підтримки та програм зміцнення родинних стосунків [5].

Спостерігається також помітна зміна чисельності та структури молодих сімей із тенденцією до скорочення складу до двох-трьох осіб. Це викликано втратами від бойових дій, мобілізацією, евакуацією, еміграцією або смертю членів родини. Часто чоловіки служать у Збройних Силах, тоді як жінки з дітьми переїжджають у безпечніші регіони або за кордон. В результаті родини функціонують у скороченому складі, що ускладнює виконання виховних і соціальних функцій. Зростає навантаження на одного з батьків, посилюється почуття самотності, тривоги і відповідальності. Діти, які залишаються без одного з батьків, переживають емоційний вакуум і втрату захищеності. Ця демографічна зміна є не лише статистичним фактом, а й викликом для функціонування сім'ї як соціального інституту, що потребує державної підтримки в питаннях психологічної допомоги, соціального захисту та адаптації до нових умов життя [1, с. 128].

Нестабільність життєвих планів стає характерною ознакою сьогодення молодих сімей. Війна унеможливлює прогнозування майбутнього, порушує плани щодо народження дітей, кар'єри, придбання житла чи розвитку родини. Постійна загроза, втрати та вимушені переїзди спричиняють тривожність і невизначеність, послаблюючи мотивацію до довгострокового планування та підриваючи стабільність, необхідну для розвитку сімейних стосунків [6].

Все більш поширеним через бойові дії, мобілізацію та міграцію стає явище дистантної сім'ї. Один з батьків залишається в Україні, а інший – з дітьми евакуюється в безпечні регіони або за кордон. Такий розподіл спричиняє глибокі трансформації у родинних стосунках, ускладнює виконання базових функцій – емоційної підтримки, участі у вихованні, прийнятті рішень. Відсутність фізичної присутності послаблює почуття єдності, підвищує навантаження на другого з батьків, а діти зазнають емоційного розриву, що негативно впливає на їхній психоемоційний розвиток. Віртуальне спілкування не завжди компенсує брак живого контакту, що збільшує ризик самотності, непорозумінь і конфліктів. У довгостроковій перспективі це може призвести до ослаблення сімейних зв'язків або їх розпаду. Феномен дистантної сім'ї, спричинений війною, є серйозною соціальною проблемою, що вимагає комплексної підтримки держави та суспільства – через психологічну допомогу, збереження родинних

зв’язків на відстані та створення умов для якнайшвидшого возз’єднання сімей [3, с. 77].

Особливо тривожних масштабів набуває проблема сімейної жорстокості та насильства серед молодих сімей у воєнний стан. Війна породжує інтенсивний психологічний тиск, хронічний стрес, нестачу ресурсів і соціальну невизначеність, що створює сприятливі умови для зростання агресії в родинах. Часто насильство стає механізмом виходу накопиченої тривоги, безпорадності та розчарування, що особливо небезпечно у сім’ях із дітьми. Жінки та діти стають найбільш уразливими жертвами домашнього насильства, яке часто залишається прихованим через страх, сором або відсутність доступу до допомоги. Відсутність підтримки, а також обмежені можливості звернення до спеціалізованих служб через воєнні обставини, значно ускладнюють подолання цієї проблеми. Наслідки сімейного насильства мають довготривалі соціальні, психологічні та фізичні наслідки, руйнуючи основу родинних стосунків і загрожуючи здоров’ю та безпеці найвразливіших її членів [2].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що воєнний стан суттєво ускладнює умови життя молодих сімей, ставлячи під загрозу їхній матеріальний добробут, психологічну стабільність та соціальну цілісність. Фінансова нестабільність, обмеження сімейного дозвілля, зростання конфліктності, зміни у структурі родини, нестабільність життєвих планів і феномен дистантних сімей створюють комплексні виклики, які не можуть бути подолані без системної підтримки з боку держави, громади та гуманітарних організацій. Лише комплексний підхід, що включає соціальну, психологічну та матеріальну допомогу, сприятиме збереженню цілісності молодих сімей, їхній адаптації та розвитку навіть в умовах тривалої воєнної нестабільності.

Список використаних джерел

1. Антонюк О. Право на батьківство. Право України. 2013. №10. С. 126–143.

2. Змисла М. Домашнє насильство крізь призму війни. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2022/11/29/251536/ (дата звернення: 15.04.2025).

3. Коробка Л. М. Соціально-психологічна адаптація спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2015. № 4. С. 76–82.

4. Лапіан Т. Роль сім’ї у формуванні активного ставлення дітей та молоді до вільного часу. *Збірник наукових праць* 2019. № 31. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2019_31_4 (дата звернення: 15.04.2025).

5. Молода сім’я в Україні: проблеми становлення і розвитку: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2010 року. К. : Державний інститут проблем сім’ї та молоді, 2010. 140 с.

6. Ясточкіна І. А. Проблеми українських сімей в період війни. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : [збірник]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 39. С. 96–98.

Світлана КОВАЛЕНКО,
викладач соціально-педагогічних дисциплін, КЗ СОР «Лебединський педагогічний фаховий коледж»

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ У РОБОТІ З ДІТЬМИ ТА СІМ'ЯМИ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ТРАВМАТИЧНІ ПОДІЇ ВІЙНИ

Воєнні дії залишають глибокий слід у психіці як дорослих, так і дітей. Особливо вразливими є діти та сім'ї, які безпосередньо зазнали втрат, руйнування житла, вимушеного переселення чи свідкували насильству. У таких умовах виникає потреба у впровадженні ефективних психосоціальних інтервенцій, які дозволяють пом'якшити наслідки травми, підтримати процеси адаптації та стабілізації психоемоційного стану.

Психосоціальні інтервенції — це комплекс заходів, що спрямовані на підтримку психічного здоров'я та соціального функціонування особистості. Вони поєднують елементи психологічної допомоги та соціальної підтримки, базуються на принципах безпеки, стабільності, емоційного контакту, прийняття й відновлення контролю над життям.

Основними формами психосоціальних інтервенцій у роботі з дітьми та сім'ями є:

– індивідуальне консультування (встановлення довірливих стосунків, робота з травматичними спогадами, формування відчуття безпеки);

– групова терапія та підтримувальні групи (створення простору для спільного проживання емоцій, формування соціальної підтримки);

– арттерапевтичні методи (малюнок, ліплення, музика як спосіб вираження й опрацювання травматичних емоцій);

– тілесно-орієнтовані техніки (дихальні вправи, техніки розслаблення);

– психоосвітні програми для батьків (підвищення обізнаності щодо реакцій дітей на травму та шляхів підтримки).

Психосоціальна допомога дітям та сім'ям, які пережили травматичні події, повинна включати комплекс методів, спрямованих на зниження рівня психоемоційної напруги, формування стійкості до стресу та активізацію внутрішніх ресурсів особистості. Особливо ефективними у роботі з клієнтами є психокорекційні та арттерапевтичні методи, адаптовані до вікових та емоційних особливостей постраждалих.

Психокорекційні методи – це спеціально організовані психологічні впливи, спрямовані на виправлення або пом'якшення небажаних психоемоційних станів, поведінкових реакцій та міжособистісних труднощів**.** У контексті роботи з дітьми, які пережили травматичні події війни, ці методи є основою для стабілізації емоційного стану, зниження тривожності, агресії, ізоляції.

Психокорекційні методи, адаптовані до вікових та індивідуальних особливостей дитини, дозволяють:

– знизити рівень емоційного напруження та тривожності;

– допомогти у вираженні складних почуттів (горя, гніву, провини);

– підтримати процес формування нової життєвої орієнтації;

– сприяти відновленню почуття безпеки та довіри до оточення [4].

Арттерапія – це напрям психотерапії та психокорекції, що використовує мистецьку діяльність як інструмент для вивільнення емоцій, самоусвідомлення та зцілення. У контексті роботи з дітьми, які пережили травматичні події, арттерапевтичні методи є надзвичайно ефективними, оскільки дозволяють безпечним, непрямим шляхом опрацювати травматичний досвід, навіть коли дитина ще не здатна вербалізувати свої почуття.

Застосування арттерапевтичних технік сприяє:

- розвитку рефлексії у дітей та дорослих;
- гармонізації емоційного стану учасників процесу;
- виявленню та вирішенню внутрішніх конфліктів;
- розвитку емоційно-почуттєвої сфери у дітей та їхніх батьків;
- підвищенню рівня емоційного інтелекту;
- розкриттю творчого та особистісного потенціалу як дітей, так і дорослих [3].

Казкотерапія — це напрям арттерапії, що ґрунтується на використанні казкових сюжетів, образів і метафор з метою м’якої психокорекції та психологічної підтримки. Особливо дієвою вона є у роботі з дітьми, які зазнали травматичного досвіду, зокрема втрати одного або обох батьків.

Казка — це природна для дитини форма сприйняття світу. Завдяки їй дитина може проєктувати свої почуття, страхи та бажання на героїв, тим самим переживати складні ситуації у безпечному символічному просторі. Через казковий сюжет вона отримує новий досвід, вчиться долати труднощі, шукати рішення та знаходити підтримку.

Для індивідуального консультування добре підходить методика кольорової суб’єктивізації, що базується на відтворенні засобами кольору почуттів та вільних асоціацій дитини. Ця методика найкраще підходить для роботи з дітьми молодшого шкільного віку та з підлітками. В основі базового підходу є психоаналітичний прийом – метод вільних асоціацій, який дозволяє виявити як проблематику актуального психологічного стану дитини, так і її особистісні глибинні конфлікти [2].

У театралізованій арттерапії основний наголос ставиться на особистісній активності та вільному самовираженні дитини. Велика роль у цьому процесі відводиться імпровізації, спонтанності. Театралізована арттерапія може стати для дитини експериментальним майданчиком для отримання досвіду взаємодії із зовнішнім світом у всіх його проявах. В умовах подолання травматичного досвіду, використання засобів

театралізованої арттерапії, допоможе перетворити процес засвоєння базових цінностей у внутрішнє становлення маленької особистості та творче розкриття її власних уявлень, відчуттів та поглядів.

Бібліотерапія – це психотерапевтичний підхід засобами слова та книжки спрямований на оздоровлення людини за допомогою системи підібраних (у відповідності до проблематики) окремих творів чи книжок.

Відеокорекція – програвання учасниками групи ситуацій в умовах відеозапису з подальшим її переглядом і аналізом. Метод відеокорекції дозволяє фіксувати ті чи інші події, що відбуваються під час заняття, спостерігати і аналізувати поведінку членів групи. Учасникам заздалегідь повідомляється про те, що робота буде записуватись. Вказується, що запис не буде показаний нікому, поки учасники не дозволять. Фрагменти для перегляду вибирає або сам психолог, або психолог спільно з учасниками [3].

Імаготерапія – це напрям психокорекційної роботи, заснований на використанні уявних образів, які викликаються, моделюються або трансформуються у свідомості дитини з метою опрацювання емоцій, конфліктів і травматичних переживань.

Особливо актуальною імаготерапія є у роботі з дітьми, що пережили втрату одного або обох батьків, оскільки дає змогу:

- безпечно взаємодіяти з болючими спогадами чи відсутніми постатями;
- моделювати підтримувальні уявлення (образ «опори», «ангела-охоронця»);
- розвивати механізми внутрішньої стабілізації, самозаспокоєння;
- активізувати фантазію, ресурсну уяву та символічне мислення [4,с. 40].

Імаготерапія є м’яким, але потужним інструментом психокорекції, що допомагає дитині не тільки доторкнутися до складних переживань, але й знайти власні ресурси для їхнього подолання. Її ефективність полягає у поєднанні безпечного простору уяви, емпатійної підтримки спеціаліста та символічного опрацювання втрати через внутрішні образи.

Психосоціальні інтервенції є ключовим інструментом у роботі з дітьми та сім’ями, що зазнали впливу війни. Їх системне впровадження сприяє зниженню негативних психоемоційних наслідків, відновленню внутрішніх ресурсів та стабілізації життєдіяльності постраждалих. Необхідною умовою є постійна підготовка фахівців, адаптація програм до українського контексту та міжгалузева співпраця.

Список використаних джерел

1. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім’ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / авт. кол. ; заг. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. – Київ : Ніка-Центр, 2020. – 122 с.
2. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім’ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій /

авт. кол. ; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. – Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. – 15 с.
3. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посіб. : у 2 т. Т. 2. Розд. 5. – Київ, 2018. – 208 с.
4. Томчук М. І., Яцюк М. В. Соціально-психологічна підтримка дітей, які переживають батьківську втрату : навч.-метод. посіб. – Вінниця : КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти», 2016. – 58 с.
5. Шевченко І. Соціальна підтримка дітей у кризових ситуаціях [Електронний ресурс] // Psychology Today. – 2022. – Режим доступу: https://www.psychologytoday.com – Назва з екрана.

Олександра КОНОНЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди
Наталя КАБУСЬ,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені. Г.С. Сковороди

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ДІТЬМИ В УКРАЇНІ

Проблема попередження торгівлі людьми, зокрема дітьми, є надзвичайно актуальною для сучасного українського суспільства, особливо в умовах воєнного стану, економічної нестабільності та масової міграції. Зростання кількості дітей, які залишилися без нагляду дорослих або опинилися в складних життєвих обставинах, створює сприятливе підґрунтя для поширення ризиків потрапляння в ситуацію експлуатації. Соціальні педагоги відіграють важливу роль в системі протидії торгівлі людьми, здійснюючи профілактичну діяльність, виявляючи загрози і надаючи допомогу постраждалим.

Аналіз наукових джерел [1-4] засвідчує, що ефективна профілактика потребує системної роботи, що базується на підвищенні правової обізнаності, навчанні навичок безпечної поведінки та розуміння механізмів захисту у всього населення, а також проведення цілеспрямованої просвітницької роботи з представниками вразливих груп населення та груп ризику для виявлення і попередження ризиків, зокрема, з дітьми, позбавленими батьківського піклування, вихованцями інтернатних закладів, дітьми з неблагополучних родин, підлітками та молоддю з узалежненою поведінкою, зокрема, залежністю від психоактивних речовин чи ігровою залежністю та іншими видами ризикованої поведінки, особами та сім’ями у складних життєвих обставинах.

Системність профілактичної роботи забезпечується її здійсненням на всіх рівнях – державному, місцевому та рівнях діяльності державних і неурядових організацій. В Україні активно впроваджуються національні програми і неурядові ініціативи для запобігання торгівлі людьми, зокрема проводяться освітні кампанії StopTrafficking, тренінги для різних груп населення в закладах освіти, центрах соціальних служб, центрах зайнятості, громадських організаціях . Діяльність Міжнародної організації з міграції (МОМ) та численних громадських організацій спрямована на інформування громадян про небезпеки торгівлі людьми та механізми захисту. Створені мобільні додатки та онлайн-курси безпеки для підвищення обізнаності серед населення, працюють гарячі лінії, консультаційні центри, проводиться активна робота в медіа-просторі з метою інформування про проблему й надання допомоги постраждалим, онлайн-консультації з юристами, психологами, фахівцями з соціальної роботи.

Провідну роль у профілактичній роботи відіграють заклади освіти, які мають можливості організації системної просвітницько-профілактичної діяльності з дітьми та молоддю. Провідними суб'єктами профілактичної роботи є соціальні педагоги закладів освіти, які мають проводити просвітницьку та превентивну роботу з учнівською молоддю, формувати в учнів стійкість до маніпуляцій та психологічного тиску, вміння розпізнавати загрози та ефективно на них реагувати. Проведення профілактичних тренінгів, інтерактивних презентацій, лекцій та рольових ігор сприятиме засвоєнню учнями базових правил безпеки, формуванню здатності розпізнавати ознаки торгівлі людьми та вчасно реагувати на ситуації, які можуть призвести до експлуатації Підвищення рівня правової грамотності серед учнів дозволить запобігти багатьом випадкам насильства, експлуатації та злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Також важливим є залучення працівників центрів соціальних служб й громадських організацій до активної співпраці із закладами освіти для проведення тренінгів та курсів безпеки, поширення інформаційних буклетів та листівок.

Зокрема, досвід діяльності Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Чугуївської міської ради в контексті профілактики торгівлі людьми засвідчує використання інтерактивних освітніх технологій для формування у населення територіальної громади навичок безпечної поведінки у кризових ситуаціях. Співробітники центру організовують тренінги за тематикою «Безпечне працевлаштування», «Як не потрапити в пастку торгівців людьми», «Правова допомога постраждалим». За підтримки громадської організацій «Ла Страда–Україна» впроваджуються адаптовані тренінгові модулі для внутрішньо переміщених осіб та підлітків з вразливих груп. У процесі навчання використовуються рольові ігри, аналіз ситуацій з реального життя, моделювання варіантів поведінки, обговорюються приклади небезпечних ситуацій, пов'язаних з евакуацією, втратою документів, пошуком роботи за кордоном, адже саме за таких обставин громадяни найчастіше стають мішенню вербувальників. Проєктна діяльність центру спрямована на

формування активної громадянської позиції молоді, організацію волонтерських кампаній у громадах. Працівники центру спільно з молодіжними ініціативами реалізують міні-проєкти, наприклад, конкурс інформаційних постерів «Стоп рабству», створення відеоісторій із протидії торгівлі людьми,. Такі проєкти не лише формують компетентності з безпеки, а й сприяють самореалізації молоді в умовах соціальної нестабільності. Участь у проєктній діяльності підвищує рівень правової свідомості, розвиває відповідальне ставлення до життя громади та зменшує ризик втягнення у злочинні схеми через неусвідомленість або довірливість.

Технологія соціального супроводу реалізується у тісній співпраці з іншими установами міста: закладами освіти, лікарнями, центрами зайнятості, поліцією. Соціальні працівники індивідуально працюють із внутрішньо переміщеними особами, зокрема жінками та дітьми, які прибули з територій активних бойових дій. Вони допомагають відновити документи, зареєструватися для отримання допомоги, налагодити доступ до медичних та освітніх послуг, за потреби складаються індивідуальні плани соціального захисту, що включають рекомендації щодо безпечного працевлаштування, психологічну підтримку та навчання. Комплексний підхід у здійсненні профілактичної роботи забезпечує сталість соціального захисту і сприяє попередженню торгівлі людьми серед особливо вразливих категоріях населення.

Список використаних джерел

1. Бєлоліпцева О.В. Профілактика торгівлі людьми в умовах військового часу: виклики та перспективи розв’язання. *Вісник науки та освіти*, 2023. №. 9 (15). С. 300-309.
2. Котова В. В. Кримінологічна характеристика торгівлі людьми в умовах воєнного стану. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*, 2024. №. 1. С. 37-44.
3. Мокрицька Н. П. Про систему закладів надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право,* 2023. Т. 1. №. 77. С. 213-218.
4. Прібиткова Н. О. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану у розрізі міжнародної співпраці. *Modern Problems of Science, Education and Society: Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference (Kyiv, Ukraine; 19-21 June 2023).* Kyiv, 2023.С. 1217-1222.

Олександра МАЙСТРЕНКО
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Тетяна ГОРДЄЄВА
кандидат педагогічних наук, старший викладач Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ЕКСТРЕНЕ КРИЗОВЕ ВТРУЧАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПОСЛУГА ЖІНКАМ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Актуальність: Екстрене кризове втручання як соціальна послуга для жінок, що постраждали від домашнього насильства, є надзвичайно важливим з огляду на масштаби проблеми та її наслідки. Насильство порушує права людини, погіршує фізичне і психічне здоров'я, дестабілізує родини й суспільство. У час війни та соціально-економічної нестабільності ризики зростають, а доступ до допомоги ускладнюється через страх, стигматизацію та економічну залежність. Жінки часто не мають достатньої підтримки, а в деяких культурах насильство вважається нормою. Особливо вразливими є соціально незахищені жінки, мігрантки та представниці малозабезпечених груп. За словами соціолога Левандовського Є., ефективна боротьба з насильством потребує співпраці держави й громадських організацій [2]. Необхідна комплексна система допомоги — кризові центри, психологічна та правова підтримка. Подолання цієї проблеми можливе лише через довготривалі, узгоджені дії на всіх рівнях.

Мета дослідження: Ознайомитися з основними характеристиками екстреного кризового втручання. Методи дослідження: Аналіз наукових джерел з теми дослідження, формування висновків на основі аналізу та проведення опитування жінок щодо випадків домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу**:** Кризове втручання передбачає стабілізацію емоційного стану, забезпечення фізичної безпеки та розробку плану дій. Основні принципи — конфіденційність, оперативність, доступність, індивідуалізований підхід. Важливим є створення безпечного середовища для відновлення контролю над ситуацією. Восени проводилось опитування в якому взяло 45 респондентів: 44% віком 25–34 роки, 28,9% — 18–24 роки, 17,8% — 35–44, та 8,9% — 45+. Серед них 46,7% — заміжні або мають сім'ю, 53,3% — у стосунках. Конфлікти у стосунках іноді виникають у 53,3% опитаних, дуже рідко — у 17,8%, майже ніколи — у 11,1%, дуже часто — у 17,8%. У 35,6% випадків ініціатором сварок є чоловік, у 31,1% — обоє, 13,3% — жінка, і 20% майже не сваряться.

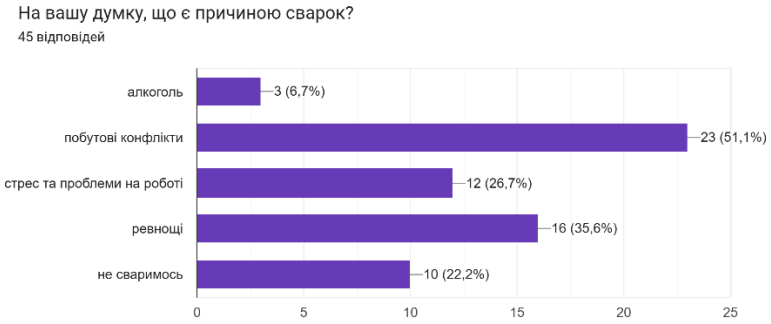

Основні причини сварок: побутові дрібниці (51,1%), ревнощі (35,6%), стрес та проблеми на роботі (26,7%), алкоголь і шкідливі звички (6,7%). 22,2% зазначили, що не сваряться. На питання про досвід насильства 60% відповіли «ні», 40% — «так».

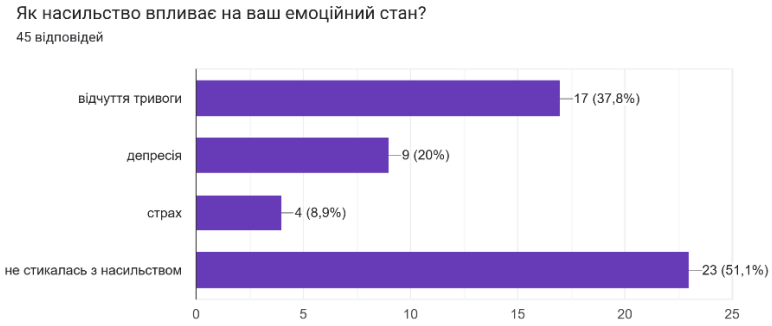

Серед видів насильства: психічне — 48,9%, фізичне — 20%, економічне — 15,6%, сексуальне — 4,4%; 42,2% зазначили, що не зазнавали насильства.

Екстрене кризове втручання є важливим елементом реагування на домашнє насильство, спрямованим на негайну підтримку постраждалих і мінімізацію негативних наслідків для їхнього фізичного, психічного та соціального стану. Воно базується на мультидисциплінарному підході, що поєднує соціальну, психологічну, юридичну та медичну допомогу [4]. Концепція сформувалась на основі досліджень Каплана Д. та Ліндеманна Е. щодо впливу травматичних подій і методів їх подолання.

Постраждалі часто переживають тривожність, депресію, ізоляцію, що ускладнює звернення по допомогу. Тому важливими є техніки активного слухання, емпатії та емоційної підтримки. Одне з головних завдань — відновити довіру жінки до себе та оточення. Ефективність втручання залежить від кваліфікації фахівців — соціальних працівників, психологів, медиків і юристів, які мають розуміння динаміки насильства та проходять відповідне навчання [2]. Кризова допомога має спиратися на наявну інфраструктуру: кризові центри, гарячі лінії, тимчасові притулки, мобільні бригади. Центри надають тимчасове житло, консультації, юридичну підтримку, план безпеки. Гарячі лінії забезпечують цілодобову підтримку. Притулки — безпечний простір для жінок у небезпеці [1].

Подальші дослідження в сфері екстреного кризового втручання для жінок, які постраждали від домашнього насильства, мають зосереджуватись

на оцінці ефективності існуючих моделей допомоги в умовах воєнного стану, вивченні досвіду жінок, які звертались по підтримку, ролі цифрових технологій у кризовому реагуванні, потребах вразливих груп (жінки з інвалідністю, ЛГБТК+, літні, мігрантки), розробці освітніх програм для фахівців із врахуванням інтерсекційного підходу, а також на аналізі міжсекторальної взаємодії поліції, медичних закладів, соцслужб і НУО.

Висновок: Екстрене кризове втручання є ключовим інструментом реагування на домашнє насильство, особливо в умовах воєнного конфлікту, коли зростають ризики та ускладнюється доступ до допомоги. Дані опитування вказують на поширеність психічного насильства та потребу в розширенні й доступності кризових послуг. Ефективна підтримка має базуватись на мультидисциплінарному підході, що охоплює притулок, психосоціальну й правову допомогу, з акцентом на оперативність, конфіденційність та індивідуальний підхід. Розв'язання проблеми можливе лише за умов системної співпраці, стійкої державної політики й активної участі громади.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. Статистичний звіт щодо випадків домашнього насильства за 2022 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua.

2. Левандовський Є. Соціальна робота: теорія і практика. Варшава: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2019. – 312 с.

3. Про затвердження Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству на період до 2025 року: постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 145 // Офіційний вісник України. – 2021. – № 19. – Ст. 789

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 5. – Ст. 35.

Леся МАРТІРОСЯН
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка
Людмила ГУСАК
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей
Волинського національного університету імені Лесі Українки

СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Розвиток соціальної роботи як науки та професійної діяльності обумовив потребу широкого використання поняття «соціально-педагогічна підтримка сім'ї». Багато науковців (О. Безпалько, Ю. Жданович, І. Звєрєва, А. Капська, М. Козирєв, Т. Семигіна та ін.) вважають, що його розвиток як

наукової категорії пов’язаний із становленням соціальної педагогіки. Сьогодні поняття «соціально-педагогічна підтримка» є міждисциплінарним. На думку Ю. Ждановича, воно розглядається з позицій різних наукових підходів: системного, процесуального, культурологічного, гуманістичного, середовищного, соціального, особистісно орієнтованого та діяльнісного. Не існує і загальноприйнятого визначення поняття «соціально-педагогічна підтримка». Його зміст залежить від аспекту, який акцентують дослідники. Науковці звертають увагу на особливості структури самого поняття. Наприклад, В. Дереш виділяє два компоненти соціально-педагогічної підтримки – це педагогічний, пов’язаний з освітою, вихованням і створенням оптимальних умов у процесі соціалізації, і соціальний, пов’язаний із соціокультурними умовами, у яких перебуває людина [2]. Ю. Жданович також виділяє два аспекти вказаного поняття: педагогічний, як взаємодія педагога і вихованця, пов’язана із наданням превентивної та оперативної допомоги, зорієнтованої на вирішення проблем у навчанні, вихованні, самореалізації, самовизначенні; соціальний, як створення відповідних умов або надання допомоги з метою вирішення певної проблеми, які стосуються особистості, що перебуває у складних життєвих обставинах або переживає певні труднощі [3].

У контексті соціальної роботи, як наукова категорія, соціально-педагогічна підтримка сім’ї зосереджується на вирішенні внутрішніх і зовнішніх проблем сім’ї, пов’язаних з фізичним та психічним здоров’ям, спілкуванням, участю у різних видах діяльності, успішною соціалізацією і самовизначенням; а також на педагогічних можливостях середовища, його впливах на процеси соціалізації та адаптації. Пристосування особистості до соціального середовища є одним з над-важливих завдань соціальної роботи сьогодні, особливо в умовах воєнного стану, коли значна кількість сімей є дезадаптованими і потребують допомоги. Завданням соціально-педагогічної підтримки полягає у створення особистісно орієнтованих умов для суб’єкта, який прагне вирішити свої проблеми усвідомлено і самостійно або стихійно, нецілеспрямовано, на межі відчаю через їх складність і неспроможність. Такі умови, за висловом К. Роджерса, є «допомагаючими стосунками». Вони передбачають широкий спектр стосунків, що ґрунтуються на філософії гуманізму і сприяють розвитку суб’єкта [**Error! Reference source not found.**, с.81-100]. Гуманістичний підхід дозволяє не порушувати суверенітет особи, зберігаючи її свободу у виборі діяльності та проєктуванні шляхів досягнення запланованого. У цьому контексті «допомагаючі стосунки» сприяють особистісному росту, розвитку зрілості, самостійності, відповідальності, умінні контактувати з іншими людьми. Соціально-педагогічна підтримка сім’ї вибудовується на взаємодії соціального працівника і сім’ї і пов’язана із наданням превентивної та оперативної допомоги, зорієнтованої на вирішення проблем у самореалізації та самовизначенні кожного члена сім’ї.

Суть поняття соціально-педагогічна підтримка сім’ї розкриває і саме тлумачення слова «підтримка», що означає те, що підтримує когось, служить

йому опорою, зберігає чию-небудь життєздатність, підкріплює, зміцнює кого-небудь, вселяє впевненість, підбадьорює [1].

Іншими словами, це дії, що не дають припинитися, порушитися тому, що знаходиться в динаміці розвитку. Вони мають визначені соціальні смисли: допомогти щось здобути (впевненість, професію, уміння переборювати труднощі); утриматись від того, що заважає розвитку, тощо. Тобто, підтримується те, що є позитивним і сприяє саморозвитку. Суть соціально-педагогічної підтримки сім'ї у тому, щоб допомогти їй перебороти щось негативне в її житті: труднощі, горе, втрату, орієнтуючись на реальні і потенційні можливості і ресурси членів сім'ї, одночасно розвиваючи потребу в їхніх успішних самостійних діях. Сенс такої підтримки полягає не тільки в тому, щоб сприяти усуненню наявних обставин, що почали усвідомлюватися як небажані, що заважають нормальному життю та самопочуттю, а й у тому, щоб допомогти оволодіти способами самостійного бачення, виявлення та розв'язання власних проблем. Вчасно отримана підтримка звільняє сім'ю, неблагополучну або таку, що переживає кризу, від багатьох невирішених і невирішуваних проблем, які, накопичуючись, переплітаються, ускладняються, не дають змоги знайти підходи до їх вирішення. Вони, як вогнище напруги, стають домінуючими, відволікають увагу на себе, не дозволяють жити повноцінним життям.

Зміст соціально-педагогічної підтримки сім'ї можна висловити такими ключовими словами-маркерами: 1) проблема, криза, конфлікт; 2) допомога, підтримка, захист, посередництво, супровід, піклування; 3) співпраця, взаємодія; 4) самостійність. Вони відображають суть гуманістичної філософії соціальної підтримки сім'ї у соціальній роботі. Проблема, криза, конфлікт – це індивідуальні характеристики ситуації, в якій опинилася сім'я. Підтримка передбачає використання системи заходів, що забезпечують фізичну, психологічну, моральну безпеку сім'ї, відстоювання її інтересів, прав на благополучний кращий розвиток подій і нормальне самопочуття.

Слід зазначити, що підтримка і допомога в цьому контексті не є синонімами. Допомога означає дію, підтримка - діяльність. Іншими словами, допомога виступає як одиниця і компонента діяльності з підтримки клієнта, являючи собою довільну, навмисну і опосередковану активність, спрямовану на досягнення певних «підтримувальних» цілей.

Співпраця, взаємодія, супровід полягають у сумісній з сім'єю діяльності соціальної служби з метою формування у сім'ї та її членів (усіх або деяких) самостійності у вирішенні своїх проблем. Самостійність у цьому випадку відображає результат співпраці з соціальною службою і проявляється у здатності без постійної сторонньої допомоги та контролю справлятися з життєвими труднощами.

Отже, у соціальній роботі використання поняття «соціально-педагогічна підтримка» підкреслює науково-практичний і особистісно орієнтований характер організації підтримки сім'ї. Вона виступає як засіб захисту від несприятливих чинників, спосіб захисту прав і свобод, адже потреба людини у захисті і підтримці є базовою потребою її життя.

Соціально-педагогічна підтримка також є особливим видом соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється по відношенню до дитини та сім'ї.

Список використаних джерел

1. Підтримка. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. URL: https://surl.li/znofmz (дата звернення: 16.05.2025).
2. Дереш В. С. Соціально-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2023. Вип. 53. С. 171-179. URL: https://pedalmanac.site/index.php/main/article/view/454/357 (дата звернення: 16.05.2025).
3. Жданович Ю. М. Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців як наукова проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* Київ, 2015. Вип. 19(1). С. 204-213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19%281%29__21 (дата звернення: 16.05.2025).
4. Роджерс К. Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию. Москва : Эксмо-Пресс, 2001. 416 с.

Ірина МІРОШНИЧЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди
Наталя КАБУСЬ,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені. Г.С. Сковороди

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІДУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Розповсюдження ВІЛ/СНІДу в сучасному суспільстві залишається глобальною проблемою. За даними ВООЗ, Україна посідає друге місце в Європейському регіоні за кількістю випадків ВІЛ-інфекції. За роки незалежності СНІД забрав життя більше 50 тисяч українців, щодня діагноз ВІЛ отримують біля 60 українців, від СНІДУ помирає 7 людей. Означене зумовлює необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності профілактичної роботи в закладах освіти, оскільки саме в період навчання формується система цінностей та переконань зростаючої особистості. Проблема профілактики ВІЛ/СНІДу в підлітковому і молодіжному середовищі набуває особливої значущості, адже підлітки та молодь знаходяться в групі ризику щодо інфікування ВІЛ з різних причин, зокрема, через недостатню поінформованість та рівень усвідомлення масштабності проблеми, вплив молодіжної субкультури, схильність до ризикованої поведінки, зокрема, вживання психоактивних речовин, що підвищує ймовірність інфікування.

Профілактика ВІЛ/СНІДу є системою соціально-педагогічних, медичних та психологічних заходів, спрямованих на попередження інфікування через підвищення обізнаності учнівської молоді, формування безпечної поведінки та відповідального ставлення до здоров'я, подолання соціальних стереотипів, стигматизації та дискримінації людей, які живуть з ВІЛ, розвиток навичок критичного мислення для протидії міфам про ВІЛ. Заклади освіти мають унікальну можливість надавати об'єктивну науково обґрунтовану інформацію про інфікування ВІЛ, методи захисту та переваги здорового способу життя й мають бути ключовим ланкою профілактики, бо охоплюють максимальну кількість підлітків, мають можливість впроваджувати систему роботи з формування практичних навичок збереження і зміцнення здоров'я як визначальної цінності.

Метою нашого дослідження є розробка та апробація технологій соціально-педагогічної роботи з профілактики ВІЛ/СНІДу в підлітковому середовищі в закладах загальної середньої освіти як комплексу засобів, що реалізуються на діагностично-організаційному, просвітницько-діяльнісному та контрольно-аналітичному етапах і забезпечують стійку спрямованість поведінки підлітків на збереження здоров'я, попередження інфікування ВІЛ й практикування безпечної поведінки. Перший, діагностично-організаційний етап технології спрямовано на виявлення рівня поінформованості підлітків, поширених міфів, ставлення до проблеми, а також розробку інструментів і методичних матеріалів для профілактичної роботи.

На просвітницько-діяльнісному етапі технології, передбачено проведення інформаційних кампаній «Освіта заради життя: профілактика ВІЛ/СНІДу для майбутнього», «Знання про ВІЛ – шлях до безпеки», «СТОП СНІД», інтерактивного заняття «Міфи та реальність про ВІЛ» з використанням Kahoot! , VR-сесії «Життя з ВІЛ очима підлітка», тренінгу «Як сказати "Ні"?» з розвитку навичок безпечної поведінки, квест-гри «Безпечний вибір», марафонів «Здорова молодь – сильна нація», «Разом проти СНІДу», «Моє здоров'я – мій вибір», «Профілактика ВІЛ: знання рятують життя», «Молодь обирає здоров'я», конкурсу соціальної реклами «Будь свідомим – обирай здоров'я!», онлайн-челенджу під хештегом #StopСНІД, що передбачає публікацію творчих робіт (малюнків, віршів) у соціальних мережах та ін. Залучення учнів до активної проєктної діяльності, зокрема, створення інформаційних кампаній, розробки соціальної реклами, проведення онлайн-опитувань та соціальних акцій у закладах освіти сприяє розвитку ініціативності, відповідальності, комунікативних навичок учнівської молоді. Важливим інструментом профілактики виступає також співпраця з представниками громадських організацій та медичних закладів, що забезпечує комплексний підхід до роботи з підлітками та молоддю.

На контрольно-аналітичному етапі технології з метою оцінки ефективності проведеної роботи, отримання зворотного зв'язку, й за необхідності, корекції передбачене повторне анкетування учнів з метою порівняльного аналізу рівня знань до і після занять; проведення фокус-групової рефлексії «Що змінилося в моєму ставленні?», а також аналіз

активності підлітків, їх залучення до заходів, запропонованих на просвітницько-діяльнісному етапі, оцінювання ступеню здоров'язбережувальної активності, в тому числі відмови від вживання психоактивних речовин та інших проявів ризикованої поведінки.

Визначено, що критерієм ефективності профілактичної роботи є рівень сформованості безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, показниками якого є: 1) знання про сутність ВІЛ-інфекції та ризики інфікування, правила та норми дотримання безпечної поведінки, можливості отримання допомоги у відповідних установах та організаціях; 2) визнання цінності здоров'я як основоположної для успішної життєдіяльності; 3) практикування безпечної поведінки, розуміння власної відповідальності щодо запобігання ВІЛ-інфікування себе та оточуючих; 4) сформованість вмінь розуміти ситуації ризику та уникати їх, чинити опір негативному впливу соціального середовища.

Впровадження елементів розробленої технології на базі Харківського ліцею №4 засвідчило зростання рівня обізнаності підлітків із проблематики ВІЛ/СНІДу та підвищення рівня особистої відповідальності за здоров'я. У процесі дослідження визначено, що ефективність превентивної роботи базується на поєднанні інформаційного, поведінкового, соціального та ризик-орієнтованого підходів, що дозволяє розширити знання про ВІЛ, сформувати в учнів навички безпечної поведінки, впливати на ціннісні орієнтації та середовище підлітків, а також працювати з підлітками та молоддю груп ризику.

Оксана РАЧОК,
методист кафедри педагогіки та психології,
Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА БАТЬКІВ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ ПСИХОТРАВМ У ДІТЕЙ

У сучасних умовах, які формуються під впливом воєнних дій, вимушеного переселення, утрати звичного соціального середовища й загальної нестабільності, значна частина родин із дітьми стикається з постійним психологічним навантаженням. Особливо чутливими до впливу стресогенних чинників є діти, психіка яких перебуває у стані формування. Пережиті ними події можуть залишити глибокий емоційний слід. У подоланні таких наслідків визначальну роль відіграють батьки, адже саме вони створюють перше емоційне середовище, у якому дитина шукає захисту. Надання цілеспрямованої психологічної підтримки дорослим членам родини стає важливим чинником у процесі відновлення дитини після психотравматичних подій.

Природа психотравм у дітей: основні чинники та реакції. Психологічна травма в дитячому віці — це не лише наслідок одиничної екстремальної події, але й результат тривалого перебування у психоемоційно виснажливих

умовах. Це може бути втрата близьких, розлука з батьками, досвід евакуації, перебування в небезпечних умовах, насильство, соціальна ізоляція. За результатами досліджень, як зазначається в наукових і практичних джерелах, дитина, яка пережила психотравму, може демонструвати симптоми тривожності, страху, соматичних розладів, регресивної поведінки, порушень сну, зниження навчальної мотивації, тощо.

Особливістю дитячої психіки є її залежність від емоційного стану найближчого дорослого — здебільшого матері або іншого значущого члена родини. Відтак, психоемоційна стійкість і готовність батьків до конструктивної взаємодії з дитиною є не лише фоном, а інструментом психологічного відновлення дитини. [2, с. 22].

Значення батьківської підтримки у подоланні травматичних наслідків. У період після психотравматичної події дитина найчастіше орієнтується на реакції батьків. Їхня здатність до емоційної підтримки, створення стабільного щоденного розпорядку, прийняття дитячих переживань без осуду — усе це має велике значення для процесу відновлення. Наявність довірливого контакту, спільне проживання емоцій, навіть без слів — ключовий ресурс зцілення.

Однак важливо враховувати, що батьки самі можуть перебувати у стані виснаження або переживати наслідки травматизації. У такому разі їм необхідна професійна допомога — як для стабілізації власного стану, так і для формування здатності підтримувати дитину в умовах психологічної напруги.

Форми психологічної підтримки батьків.

1. Психоінформаційна підтримка. Надання батькам знань про механізми дитячої травматизації, вікові особливості реакцій, можливі форми поведінки після пережитого досвіду. Це допомагає дорослим краще розуміти стан дитини, уникати зайвих тривог і коригувати власні очікування. [1, с. 2].

2. Групова взаємодія. Організація зустрічей та тренінгів для батьків, які пережили подібні труднощі. Взаємопідтримка у таких групах сприяє зниженню відчуття ізольованості, формує спільноту довіри, де можна поділитися досвідом і отримати фахові поради.

3. Особисте консультування. Індивідуальна робота з психологом дозволяє батькам глибше усвідомити власні переживання, пропрацювати почуття провини чи безсилля, а також здобути інструменти для підтримки дитини в її унікальному темпі відновлення.

4. Розвиток навичок саморегуляції. Використання практик усвідомленої присутності (майндфулнес), дихальних вправ, технік тілесної релаксації сприяє зниженню рівня тривоги у батьків, підвищує їхню здатність реагувати спокійно та впевнено. Дитина, яка бачить перед собою емоційно врівноваженого дорослого, легше повертається до відчуття безпеки.

Рекомендації для фахівців щодо роботи з батьками.

1. Регулярно підтримувати комунікацію з батьками дітей, що зазнали травмувального досвіду, з акцентом на підтримку, а не контроль.

2. Розробляти індивідуалізовані програми психологічної допомоги, орієнтуючись на ресурси та потреби кожної окремої родини.
3. Використовувати мову, вільну від осуду чи оцінок, демонструючи емпатійне ставлення до труднощів батьків.
4. Пояснювати, що емоційні реакції дитини після травми є типовими і не означають патології.
5. Мотивувати батьків звертатися по фахову допомогу на ранніх етапах, запобігаючи хронізації стресових станів.

Особливої уваги потребує підвищення психологічної обізнаності батьків щодо власних реакцій на стрес і формування навичок емоційного самоспостереження. Часто дорослі схильні ігнорувати власні почуття, зосереджуючись лише на благополуччі дитини. Проте емоційне виснаження батьків може стати джерелом додаткової напруги в родинній системі. У зв'язку з цим доцільно включати до програм підтримки спеціальні заняття або інформаційні зустрічі, що сприяють розвитку емоційного інтелекту, вміння розпізнавати й приймати власні переживання, а також обирати конструктивні способи їх проживання.

Не менш важливим є формування партнерських взаємин між фахівцями та батьками. Ефективна допомога можлива тоді, коли батьки не відчувають тиску або нав'язування певних моделей поведінки, а натомість — отримують підтримку у власному шляху прийняття рішень. Завдання спеціалістів полягає в тому, щоб посилити відчуття батьківської компетентності, сприяти усвідомленню, що саме вони залишаються ключовими фігурами в житті дитини. Такий підхід створює простір довіри, де зцілення дитини відбувається на основі стабільного й ресурсного дорослого оточення.

Ефективне подолання психологічних травм у дітей є нерозривно пов'язаним із тим, наскільки стабільною і ресурсною є родина, в якій вони зростають. Батьки, які мають доступ до психологічної підтримки та практичних інструментів, здатні не лише допомогти дитині пройти складний період, але й відновити внутрішню гармонію у всій родині. Системний підхід до роботи з дорослими у громадах, освітніх і соціальних інституціях повинен стати важливим напрямом у побудові сучасної моделі психологічної допомоги, що орієнтована на цілісне психоемоційне відновлення дитини.

Список використаних джерел:

1. Сухіна І. Психоедукація батьків дітей з особливими освітніми потребами в умовах війни як напрям роботи психолога / І. Сухіна // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2023. – № 3 (111). – С. 7–31. URL: https://ojs.csnukr.in.ua/index.php/Exceptional_child/article/view/144/117 (дата звернення: 16.05.2025).

2. Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. В. Пророк, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк [та ін.] ; за ред. Н. В. Пророк. – Київ, 2022. – 155 с. – URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733084/1/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96

%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%281%29_2022.pdf?utm_sourc (дата звернення: 16.05.2025).

3. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події : навчально-методичний посібник / Н. Вааранен-Валконен, Н. Заварова; за заг. ред. О. Калашник. – Київ, 2022. – URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0054602.pdf (дата звернення: 13.05.2025).

4. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (з досвіду роботи) / авт. кол.: В. В. Байдик, Ю. С. Бондарук, Ю. П. Гопкало [та ін.] ; за наук. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. – Київ : Ніка-Центр, 2021. – 118 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729191/1/tehnologii3.pdf?utm_source (дата звернення: 12.05.2025).

Алла СВИНАРЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Інна РОМАНОВА,
доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Сучасні міграційні процеси як всередині України, так і за її кордони збільшують ризики потрапляння в ситуації торгівлі людьми. За даними Національної соціальної сервісної служби відбувається збільшення кількості людей, які отримали офіційний статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

Особливу групу ризику складають підлітки, які досить часто проявляють схильність до ризикованої поведінки. За таких умов необхідно проводити системну профілактичну роботу аби врятувати життя і здоров'я дітей від небезпечних пасток.

Необхідно відзначити, що в Україні запроваджена Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 № 496-р. Окрім цього, у регіонах впроваджуються цільові соціальні програми з профілактики торгівлі людьми, які залучають департаменти освіти і науки, соціального захисту населення, служби у справах дітей, управління Національної поліції. Реалізуються інформаційні кампанії «Придивись» до європейського дня протидії торгівлі людьми», «Всеукраїнська акція «16 днів без насильства»: прості та посильні дії, що

здатні розв'язати проблему домашнього насильства», розповсюджується соціальна реклама серед населення до Всесвітнього дня протидії торгівлі людьми, до Міжнародного дня боротьби за скасування рабства.

Аналіз практики соціально-педагогічної діяльності за останній 20242025 н.р. з профілактики торгівлі людьми у закладах загальної середньої освіти дозволив визначити, що найпоширенішими формами роботи з дітьми є: бесіди, лекції, відео лекторії, години спілкувань, виховні години, інформаційно-пізнавальні години, тренінги, квести, виставки плакатів, які забезпечують підвищення обізнаності підлітків та упередження їх від потрапляння у пастку торгівлі людьми. На офіційних вебсайтах закладів освіти розміщено інформацію з питань протидії торгівлі людьми: контакти телефонів довіри; алгоритми дій з питань протидії торгівлі людьми та протидії насиллю. Досить часто на сайтах закладів освіти публікуються відео та пам'ятки з цього питання.

Окрім соціального педагога, класних керівників, психолога, профілактичні заходи проводять фахівці служби у справах дітей, міграційної поліції, інспектори ювенальної превенції, фахівці громадських організацій. У процесі проведення соціально-педагогічних заходів основна робота зосереджена на інформуванні підлітків, на формуванні соціальної відповідальності, критичного мислення, вмінь приймати рішення та керувати власною поведінкою.

Так, для профілактики та підвищення обізнаності підлітків з цієї теми у Черкаській гімназії №31 профілактичні бесіди проводили представники міграційної поліції та працівники служби в справах дітей. Серед питань, які обговорювались було: роз'яснення про основні види й форми торгівлі людьми, які використовують злочинці в умовах війни, наскільки небезпечно контактувати з незнайомцями, погоджуватися на їхні сумнівні пропозиції та без відома батьків шукати «легкого» підробітку; шляхи протидії та запобігання торгівлі людьми.

У Хотинській спеціальній школі № 1 серед старших підлітків проводилися заходи за програмою «Кричи! Біжи! Розкажи!» від міжнародної благодійної організації «Служба порятунку дітей». Вони мають на меті навчити дітей правилам захисту від сексуального насильства. За допомогою перегляду та обговорення анімаційних відео, діти вчаться розпізнавати небезпечні дотики та дізнаються правила поводження з незнайомцями.

У Немирівському ліцеї з різними класами проводилися такі заходи, як: бесіда «Ні жорстокому поводженню з дітьми та запобігання торгівлі людьми», перегляд фільмів «Станція призначення життя» та «Небезпечна гра», анкетування на визначення проблеми «Торгівля людьми», година спілкування «Як не стати жертвою работоргівлі», відеолекторій з теми «Торгівля людьми, насильство в сім'ї злочин проти людини», оформлення тематичного стенда «Моє життя свобода».

У Дубовицькій гімназії Кролевецької міської ради до Європейського дня протидії торгівлі людьми було проведено тематичний тиждень з квест-іграми «Ми проти рабства», «Людина не товар».

В уманських школах до Європейського дня боротьби з торгівлею людьми було проведено: загальношкільні лінійки «Торгівля людьми – страшний злочин проти людства»; тренінгові заняття «Торгівля людьми – сучасний прояв рабства», «Визначення проблеми торгівлі людьми»; бесіди з учнями «Люди не товар», «Безпечне працевлаштування», «Туристична подорож за кордон», «Рабство. Чи існує воно сьогодні?», «Що таке торгівля людьми і чому вона продовжує існувати?»; тематичні години спілкування «Правила безпечної поведінки», «Торгівля людьми. Міф чи реальність?», «Запобігання торгівлі людьми»; перегляд фільмів «Станція призначення – життя», «Небезпечна гра», «Правда про торгівлю людьми»; квест – гра «Світ без рабства». Також було організовано виставку плакатів та малюнків «Ні – торгівлі людьми», «Моє життя – свобода!», виготовлення учнями буклетів «Будь обережний! Жертвою торгівлі людьми може стати кожен» та конкурс соціальної реклами «Протидія торгівлі людьми».

У Кумарівській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів організовували проведення тижня протидії торгівлі людьми з переглядом навчальних відеофільмів «Станція призначення – ЖИТТЯ!», «Небезпечна гра», «Дві маленькі дівчинки», проведенням просвітницьких тренінгів, вхідного та вихідного анкетування щодо обізнаності учнів 9-11 класів з питань протидії торгівлі людьми. Залучали шкільне учнівське самоврядування до створення медіа-проектів, спрямованих на підвищення рівня інформованості громадян щодо запобігання і протидії торгівлі людьми. Організовували зустрічі з представниками правоохоронних органів та громадських організацій з питань протидії торгівлі людьми.

У закладах освіти Запорізької області впроваджено дві програми з попередження торгівлі людьми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» та «Живи Вільно» шляхом внесення змін до освітньої дисципліни «Основи здоров'я» та інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут». Та багато інших прикладів.

Міжнародна організація «А21 Україна», громадська організація «Ла-Страда Україна», Всеукраїнська благодійна організація «Український фонд «Благополуччя дітей», Карітас Україна та інші реалізуються заходи для дітей, педагогічних працівників і батьків з питань попередження торгівлі людьми. Також, в Україні діє Всеукраїнська коаліція громадських організацій з протидії торгівлі людьми. Це об'єднання недержавних організацій, що працюють у сфері боротьби з торгівлею людьми. Наразі до Коаліції входять 29 громадських організацій.

Таким чином, можна визначити, що на сьогодні створена система комплексної профілактичної роботи з проблеми торгівлі людьми як на рівні держави, так і на рівні окремих регіонів. Проте невтішна статистика свідчить, що закладам освіти, зокрема, необхідно продовжувати соціально-педагогічну діяльність у цьому напрямі, підходити системно і комплексно: впроваджувати заходи як для дітей, так і для батьків і педагогічних працівників; залучати партнерів і фахівців з громадських організацій, соціальних служб, міграційної поліції, ювенальної превенції.

Дар'я СТОЧНА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Харківський національний педагогічний університет імені. Г.С. Сковороди
Наталя КАБУСЬ,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені. Г.С. Сковороди

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Стрімке зростання кількості неповних та дистантних сімей в нашій країні, внаслідок розлучень, через війну і пов'язані з нею втрати, міграцію населення внаслідок бойових дій, потребує створення ефективної системи соціально-педагогічної підтримки неповних сімей, спрямованої на компенсування негативного впливу змін у сімейному середовищі на розвиток та соціалізацію дітей і родини в цілому. За даними соціологічних досліджень, в Україні близько 30% дітей виховуються в неповних сім'ях, що потребує особливої уваги до проблем їх соціального становлення та розвитку. Якою б не була причина, через яку сім'я є неповною: втрата одного з батьків, розлучення, створення сім'ї поза шлюбом чи всиновлення дитини одинокою жінкою або чоловіком, означений факт є серйозним стресовим чинником для дитини, матері чи батька, які її виховують, що зумовлює важливість комплексної підтримки, психологічного відновлення й соціальної реабілітації дитини та її сім'ї, особливо це стосується сімей, де один із батьків загинув внаслідок війни.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що переживання відсутності одного з батьків є травмувальним чинником для дитини й спричиняє зростання психологічної та соціальної тривожності, емоційної вразливості, зниження самооцінки, заниження або завищення рівня домагань, схильність до надмірного емоційного реагування. Дітям з неповних сімей бракує упевненості в собі й рішучості в діях і вчинках; здатності легко встановлювати контакти й тривало їх підтримувати; гнучкості й невимушеності в стосунках, вони відчувають утруднення у взаємодії з однолітками, а також при створенні власної сім'ї» [1, с. 56]. Батьки в неповних сім'ях теж потребують консультативної, соціальної підтримки та захисту через наявність матеріальних, соціально-психологічних, виховних труднощів, пов'язаних з недостатністю матеріального забезпечення, порушенням традиційного розподілу сімейних ролей, виховання дітей та функціонування сім'ї у цілому [2, с. 93].

Уважаємо, що соціально-педагогічна діяльність з соціалізації підлітків з неповних сімей для їх позитивної соціалізації є системою заходів індивідуальної, групової й колективної взаємодії, спрямованої на компенсацію порушеної сімейної структури, формування в підлітків

адекватної самооцінки, впевненості, соціальної компетентності й активної життєвої позиції, створення умов для самореалізації й самоствердження у різних видах діяльності [3, с.199]. Провідними напрямами соціально-педагогічної роботи з підлітками з неповних сімей є соціально-виховний, корекційно-реабілітаційний і розвивальний, спрямовані на подолання кризової ситуації внаслідок деформації сімейної структури, внутрішньоособистісних конфліктів, розвиток навичок конструктивної комунікації, здатності стверджувати й обстоювати власну позицію в колективі однолітків, формування лідерських якостей підлітків, здатності долати труднощі й досягати життєвого успіху.

У нашому дослідженні розроблено програму соціально-педагогічної діяльності з соціалізації підлітків з неповних сімей, що передбачає комплекс заходів, що реалізуються соціальним педагогом, практичним психологом, педагогічним колективом закладу освіти на мотиваційному, пізнавально-розвивальному та діяльнісному етапах. Так, зокрема, на *мотиваційно-ціннісному етапі* реалізації програми з метою формування у підлітків впевненості в собі, активної життєвої позиції, позивної мотивації до вдосконалення значущих особистісних якостей, ціннісного ставлення до батьків доцільним є проведення таких заходів: бесіди «Відкрий свої сильні сторони», інтерактивної взаємодії «Чому важливо мати мрію», презентації «10 правил здійснення мрій», години спілкування «Цінності мого життя», ресурсної вправи «Скринька внутрішньої сили», мотиваційних тренінгів «Моє місце сили», «Віра в себе – твоя суперсила», роботи з біографіями «Видатні люди, що виросли без батька/матері і досягли значного успіху» та інших.

На *пізнавально-розвивальному етапі* доцільним є залучення підлітків до діяльності різних творчих студій – театральних, музичних, танцювальних, спортивних, технічних, психологічних, арт-терапевтичних, ораторського мистецтва, клубів спілкування для підлітків, їх долучення до різноманітних тренінгів – комунікативних, розвитку стресостійкості, впевненості в собі, асертивної поведінки, організація командних ігор на згуртування колективу, що сприятиме розвитку важливих умінь та особистісних якостей учнів, їхньому психологічному відновленню й реабілітації, опануванню конструктивних копінг-стратегій та способів вирішення конфліктів, набуттю здатності приймати рішення, відстоювати власну позицію й долати труднощі а шляху до мети. На цьому етапі важливою також є індивідуальна робота з підлітками, проведення індивідуальних консультацій з психологом закладу освіти, надання професійної психологічної допомоги дітям для подолання травматичних переживань, пов’язаних з втратою, розлученням чи іншим травмівним досвідом.

Діяльнісний етап реалізації програми спрямовано на удосконалення навичок конструктивної взаємодії, формування лідерської позиції підлітків з неповних сімей, їхньої життєвої і соціальної активності, активне залучення до різних видів активностей у закладі освіти, що передбачає долучення учнів до організації волонтерських акцій, тематичних свят і тижнів, виставки

творчих робіт «Світ очима добра», «Мрії, що ведуть до мети», «Прямуй своїм шляхом – йди до мети!», реалізації театральних проєктів, діяльності дискусійного клубу «Точка зору», дебатів «Цінності, що формують особистість», пізнавальних квестів, організацію спільних заходів для батьків та підлітків «Родинне коло», залучення молодіжних тренерів для організації мотивуючих зустрічей та майстер-класів.

Робота з батьками передбачає організацію консультативних та просвітницьких заходів, правового та інформаційного супроводу, інформування батьків про державні програми підтримки, роз'яснення можливостей отримання пільг, матеріальної допомоги та інших форм державної підтримки; організацію тренінгових занять для батьків щодо розуміння психологічних проблем і потреб дітей, шляхів їх задоволення, особливостей виховання дітей у неповних сім'ях, розвитку їх життєвих навичок, навчання батьків ефективним методам виховання, подолання конфліктних ситуацій та налагодженню гармонійної взаємодії з дітьми. Доцільними є організація діяльності батьківського клубу, груп взаємопідтримки для батьків, які самі виховують дітей з метою обміну досвідом, взаємної підтримки та обговорення спільних проблем; проведення батьківських зборів з елементами тренінгу «Партнерство батьків і школи», тренінгу батьківської компетентності, обговорення «Як допомогти дитині стати самостійною», батьківського лекторію «Виховання підлітка в неповній сім'ї», що спрятиме розумінню батьками особливостей підліткового віку, формуванню вмінь будувати конструктивні взаємини з підлітками. Така діяльність сприятиме соціально-психологічному відновленню, гармонійному розвитку й соціалізації підлітків, а також підтримці їхніх батьків, що особливо важливо в складних умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. Зарицька В.В., Козаченко Д.С. Вплив неповної сім'ї на психологічний розвиток сучасних підлітків. *Journal of Psychology Research*, 2024. № 30(13), 51-59. https://doi.org/10.15421/103004
2. Клімкіна Н.В. Соціалізація підлітків у неповних сім'ях: проблеми і напрями підтримки. *Педагогіка і психологія*, 2020. №2 (107). С. 91–95.
3. Сточна Д.О., Кабусь Н.Д. Соціально-психологічні особливості виховання та розвитку підлітків з неповних сімей. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти, 15 травня 2025 року. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2025. С. 194-199.

Альона ТРОФИМЕНКО
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
Олена ГОНЧАРЕНКО
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИКИ І КОРЕКЦІЇ У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ГУВЕРНЕРА З ТРИВОЖНИМИ ДІТЬМИ

Міжособистісні відносини в родині, їхній вплив на формування особистості й поведінку дітей залежать від стабільності сімейного середовища, яке є одним із визначних факторів формування емоційно врівноваженої і психічно здорової дитини. Дослідження показують, що приблизно 20% дітей можуть страждати від різних форм тривоги і тривожності, що потребує уваги з боку батьків і фахівців. У питанні профілактики і корекції дитячої тривожності допоможе соціальний гувернер, діяльність якого забезпечує індивідуальний підхід до дитини на основі розуміння його психологічних особливостей, своєчасному виявленні порушень в психічному розвитку і поведінці дитини, і наданні їй необхідної соціально-педагогічної і психологічної допомоги [1].

Аналіз функцій соціального гувернера [5] свідчить, що з-поміж інших (виховна, соціалізуюча, освітня, організаторська, консультативна та ін.), виконання соціальним гувернером корекційно-реабілітаційної функції (полягає у здійсненні корекції виховних впливів на дитину з боку батьків, соціального середовища, зміну і вдосконалення її особистісних якостей, особливостей життєдіяльності) та соціально-терапевтичної функції (полягає у своєчасному подоланні кризових ситуацій та проблем дитини, пошук шляхів і засобів для вирішення й подолання труднощів, розвиток у дитини і стимулювання впевненості у собі) спрямоване на профілактику і корекцію тривожності у вихованця/-ки. Зважаючи на те, що тривожність у дітей молодшого віку може виникати з різних причин і проявлятися у вигляді невпевненості, нервозності, страхів, неспокою або навіть фізичних симптомів, налагодження нормальних стосунків з такою дитиною є основною умовою для ефективної соціально-виховної роботи соціального гувернера. Соціальному гувернерові, який також виконує у своїй професійній діяльності діагностичну функцію (спрямована на вивчення, аналіз та оцінювання індивідуальних особливостей, стану фізичного і психічного здоров'я) у роботі з тривожною дитиною, за допомогою діагностичного інструментарію (наприклад, оцінювання рівня тривожності і схильності дитини до неврозу за О. Захаровим, визначення рівня тривожності

дошкільника за Г. Лаврентьєвою та Т. Титаренко) необхідно своєчасно виявити ці ознаки, щоб забезпечити належну підтримку.

Автори психологічних блогів з проблеми дитячої тривожності, зауважують, що саме розуміння причин страхів дитини або стресової ситуації, що спричиняють появу або підвищення тривожності дитини, стає ключовим етапом у процесі вирішення даної проблеми. Фактори, які детермінують дитячу тривожність, можуть включати зміни в житті дитини, сімейні конфлікти, авторитаризм з боку батьків щодо дитини. Більшість тривог виникає у дитини через несформованість у такому ранньому віці навичок емоційної саморегуляції. Тому перед соціальним гувернером постає завдання навчити дитину розпізнавати свої емоції (як позитивні, так і негативні, в т. ч. й тривожність), виражати їх, говорити про них з дорослими, зокрема з батьками [6].

Сьогодні гувернерство є соціально-педагогічною системою, відзначається особливою ефективністю та багатством форм роботи, має характерні ознаки наставницької, патронажної професійної діяльності. Методи роботи соціального гувернера з тривожною дитиною можуть бути різноманітними: від практик самоусвідомлення причин тривожності до спеціалізованих психокорекційних або арт-терапевтичних вправ та ігор, які допоможуть сформувати і розвинути соціальні навички, навички емоційної саморегуляції тощо. Важливо лише враховувати вік та індивідуальні особливості вихованця/-ки.

Серед методів, які стануть у нагоді в роботі соціального гувернера з тривожною дитиною, варто назвати метод ігротерапії. Загалом, на думку вчених, соціальних педагогів і практичних психологів, гра та ігрова діяльність ефективно сприяють вирішенню та розв’язанню багатьох дитячих проблем і питань. Це засіб, за допомогою якого діти розвивають свої фізичні, інтелектуальні, емоційні, соціальні та моральні здібності. Гра є творчою формою виховання, навчання й розвитку вихованців. Авторка Н. Пихтіна зауважує, що особливого значення гра набуває в житті дітей дошкільного віку, адже цей період – є віком гри, а ігрова діяльність є провідною діяльністю дошкільнят, що задовольняє основні потреби дитини, здійснює її психічний розвиток, в її надрах зароджуються інші види діяльності. Гра є життєво необхідною для дитини цього віку, оскільки в ігровій діяльності відбувається процес засвоєння соціального досвіду [7, с. 6].

У роботі з тривожною дитиною гру можна використовувати як ефективний засіб, що допоможе фахівцеві встановити контакт і довірливі стосунки з вихованцем/-кою, зрозуміти особливості його/її мислення, побачити наявні або потенційні проблеми (в т. ч. й тривожність). Для впровадження соціальним гувернером на практиці особистісно орієнтованого підходу до виховання і навчання дитини важливо створювати ігрові ситуації, які допоможуть виявити і врахувати в подальшій роботі індивідуальні особливості дитини. Спостереження за поведінкою дитини у процесі гри надасть фахівцю необхідний діагностичний матеріал для того, щоб в подальшому «запропонувати дитині таку гру і таку роль в ній, що допоможе

їй усвідомити негативні аспекти своєї поведінки чи формувати ті навички соціальної взаємодії, які є відсутніми або недостатньо розвинутими у дитини» [2].

Сьогодні усе більшої популярності набуває арт-терапія, методи якої також можна використовувати у роботі соціального гувернера для профілактики і корекції тривожних психоемоційних станів у дітей. Як зауважують Ю. Бойчук та О. Казачінер, сутність арт-терапевтичних методів полягає в залученні дитини до різних видів діяльності, які впливають на «морально-етичні, естетичні і комунікативно-рефлексивні основи особистості, сприяє формуванню навичок соціальної поведінки за допомогою мистецтва» [3]. Графічні методи та терапія мистецтвом дають дітям змогу виразити свої почуття та емоції через малюнки, живопис або скульптуру. Це сприяє розслабленню та самовираженню, а також допомагає знайти нові способи розуміння та розв'язання проблем.

Метод казкотерапії педагоги і психологи називають універсальним у роботі з тривожними дітьми. Соціальний гувернер може використовувати його для активізації внутрішніх ресурсів і потенціалу маленької особистості. Як зауважують Ю. Бойчук, Г. Гедз, Т. Яновська та ін., під час казкотерапії відбувається терапія середовищем, казковою атмосферою. У казці завжди з`являється відчуття захищеності, знімаються тривоги, невпевненість, зникають страхи від пережитого. Будучи результатом роботи людської свідомості та підсвідомості, казка допомагає дітям через інтуїцію і фантазію відкривати в собі творчий початок, відчувати атмосферу таємничості та загадковості, наділяти звичайні речі казковими і чарівними властивостями, починати створювати нові пригоди та події, ставати справжніми Чарівниками-творцями власного життя [8].

Працюючи з тривожними дітьми, треба пам'ятати, що стан тривоги супроводжується напруженням різних груп м'язів. Методи саморегуляції, релаксаційні і дихальні вправи таким дітям просто необхідні, для зменшення психофізичного напруження дітям. Соціальний гувернер у роботі з тривожною дитиною можуть використовувати прості вправи, такі як повільне вдихання через ніс на рахунок до чотирьох, затримка дихання на рахунок до чотирьох, а потім видихання через рот на рахунок до шести. Цей процес активізує парасимпатичну нервову систему, сприяючи розслабленню. Включення регулярних фізичних активностей у щоденний графік також забезпечить не лише фізичне, а й психоемоційне благополуччя. Прогулянки на свіжому повітрі, заняття спортом чи танці допоможуть виплеснути накопичений стрес і поліпшити настрій. Діти повинні відчувати радість від руху, адже це позитивно впливає на їхнє самопочуття.

Таким чином, можемо підсумувати, що для зняття тривожності і полегшення психоемоційного стану дітей соціальним гувернерам варто використовувати психокорекційні форми й методи роботи. Індивідуалізований гувернерський підхід до виховання дає змогу досягти позитивних результатів за умови використання у соціально-педагогічній практиці знань, які на сучасному етапі розвитку науки є галузями вікової і

педагогічної психології, соціальної педагогіки, арт-педагогіки і арт-терапії тощо.

Список використаних джерел

1. Безима А. О., Шевцова О. М. Особливості особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку та її профілактика. *Наукові здобутки студентів Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти :* електр. зб-к наук. праць студентів / Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка. 2015. №2(4).
2. Безпалько О. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Бойчук Ю. Д., Казачінер О. С. Основні педагогічні прийоми, які застосовуються в казкотерапії. *Інноваційна педагогіка.* 2020. Вип. 26. С. 79–85.
4. Васильченко О. Ігрова терапія як метод соціальної роботи з дітьми шкільного віку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2013. Випуск 3 (19). С. 90–94.
5. Верхоляк М. Р. Теоретико-методичні засади навчально-виховної діяльності соціального гувернера: навч.-метод. посіб. Львів, 2018. 188 с.
6. Дитяча тривожність – причини та способи подолання. URL: https://psyhologist.com.ua/dityacha-trivozhnist-prichini-ta-sposobi-podolannya/
7. Пихтіна Н. П. Педагогіка гри: лекції : навчальний посібник. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 209 с.
8. Яновська Т. А. Казкотерапія як метод корекційної роботи психолога. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології:* м-ли міжнар. наук.-практ. конф, м. Запоріжжя, 14–15 квітня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 169–172.

Ірина ШЕПЛЯКОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Влада МАСЛОВА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ВИКОРИСТАННЯ СТОРІТЕЛІНГУ В СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Останнім часом поширення в найрізноманітніших сферах людської діяльності набуває такий метод, як сторітелінг, метою якого є через розповідь історії ефективно донести «інформацію до аудиторії, мотивувати людину на вчинок, досягти найвищих результатів діяльності» [7, с. 146]. У визначеному контексті актуальним вбачається дослідження теоретико-методичних

аспектів застосування цього методу в практиці соціально-виховної роботі, зокрема з учнівською молоддю в закладах професійно-технічної освіти (надалі – ЗПТО), задля підвищення її ефективності та результативності.

На основі проведеного аналізу джерельної бази з'ясовано, що окремі аспекти використання методу сторітелінгу розкрито в наукових студіях закордонних (С. Аннет, Д. Армстронг, К. Іган, Дж. Готтман, Д. Герман, Р. Маккі, Д. Пінк, М. Россітер, Дж. Трубі, Д. Хатченс та ін.) та вітчизняних (Г. Гич, А. Житницька, М. Лівін, Ю. Маковецька-Гудзь, Л. Кайдалова, Н. Калюжка, І. Побідаш, О. П'ятецька, Н. Самойленко, І. Шеплякова, М. Шморгун та ін.) учених. При цьому установлено, що сторітелінг (калька з англійської мови (Storytelling), у дослівному перекладі – «story» – історія; «telling» – розповідати) почали активно застосовувати в різних суспільних сферах (бізнесі, ЗМІ, освіті тощо) у 90-х рр. XX ст. в Америці завдяки Д. Армстронгу (генеральному директору та президенту Armstrong Global Holdings), який у книзі «Managing by Storying Around: A New Method of Leadership» презентував власний позитивний досвід застосування технології сторітелінгу в компаніях для наснаження, мотивування працівників, ефективного формування в них нових способів мислення тощо. Започаткування за кордоном практики впровадження сторітелінгу в освітні галузі найчастіше пов'язують з виходом у світ книги К. Ігана «Teaching as Story Telling: An Alternative Approach to Teaching and Curriculum in the Elementary School», у якій цей метод презентовано як альтернативний підхід до організації навчання, зокрема в закладах початкової освіти. Можливості використання методу сторітелінгу в освіті дорослих (зокрема й студентів закладів вищої освіти) розкрито в працях Дж. Е. Біррена, М. Россітер, Е. Робертсон, Г. Франценбурга. Також з'ясовано, що для вітчизняної освітянської галузі сторітелінг є відносно новим поняттям, дискусія щодо потенціалу використання якого пожвавилася останніми роками. Так, сторітелінг розглядається в контексті дошкільної освіти (К. Крутій, Л. Зданевич, І. Черешнюк); як метод навчання в закладах початкової освіти (І. Большакова, Н. Калюжка, Н. Самойленко, М. Шморгун); у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців (А. Житницька, Л. Кайдалова, М. Лівін, Ю. Маковецька-Гудзь, С. Немченко О. П'ятецька); у контексті вивчення окремих навчальних дисциплін (Г. Гич, К. Симоненко); як освітня технологія (зокрема, неформального навчання (Н. Гущина); освіти дорослих (Л. Панченко) тощо). Водночас констатовано, що проблему використання сторітелінгу в соціально-виховній роботі з учнівською молоддю у ЗПТО проаналізовано лише частково.

На основі проведеного аналізу джерельної бази установлено, що під сторітелінгом розуміють «спосіб передачі інформації через розповідання історій» [3, с. 92]; «спосіб впливу на людину через вміле розповідання історій» [1, с. 189]; «прийом, сутність якого полягає у вибудовуванні промовцем перед аудиторією сюжетної оповіді» [1, с. 189]; «уміння впливати на людину шляхом умілого розповідання історій; трансляцію сюжетної історії» [1, с. 189]; «метод, який дозволяє організувати взаємодію між

оповідачем та слухачами» [2, с. 93]. Очевидним є той факт, що (попри певні змістові, стилістичні відмінності наведених авторських визначень аналізованого поняття) в основі кожного з них – розповідь історії. Але не просто історії, а, як зазначає Г. Гич, «історії зі «змістом»» (тобто «сюжетно пов'язаної розповіді, що є виразом думки людини щодо подій цієї історії» [1, с. 189]). Безумовно, розповідь є поширеним інструментом, зокрема й соціально-виховної роботи з учнівською молоддю у ЗПТО. Але сторітелінг від звичного (традиційного) викладу фактів вирізняє наявність у його структурі таких обов'язкових елементів історії, як «персонаж, інтрига та сюжет» [4, с. 95]. При цьому вкрай важливим є те, що, по-перше, персонаж має бути близьким до аудиторії, яка могла б співпереживати йому й легше уявити себе на його місці (це допомагає реалізувати одне із провідних завдань сторітелінгу – зробити слухача активним учасником історії); по-друге, інтрига повинна утримувати увагу аудиторії, змушуючи слухати історію до кінця (водночас не бути занадто затягнутою); по-третє, обов'язково має бути класично побудований сюжет (зав'язка, розвиток, кульмінація, розв'язка). Суттєвою перевагою методу сторітелінгу є його універсальність, що полягає в можливості його застосування як в процесі навчання, так і у виховній роботі.

На основі узагальнення результатів проведеного аналізу джерельної бази та з урахуванням власного досвіду вважаємо, що сторітелінг є ефективним методом соціально-виховної роботи з учнівською молоддю у ЗПТО. Адже використання цього методу дозволяє створити сприятливу атмосферу для спілкування та взаємодії, стимулює творчість, розвиток емпатії та соціальних навичок учнівської молоді. Через розповіді можна формувати обізнаність щодо важливих соціальних питань, ціннісно спрямовувати, проводити рефлексію. При цьому урізноманітнення інструментарію соціально-виховної роботи в ЗПТО методом сторітелінгу, на нашу думку, сприятиме:

– підвищенню мотивації учнівської молоді до навчання, її самооцінки, формуванню в учнів критичного мислення, здатності до аналізу та синтезу інформації, розвитку їхньої особистості. Адже, як зазначалося, в основі методу –розповідь історій, які є відображенням реальних життєвих ситуацій. Це допомагає учням краще зрозуміти світ навколо себе, розвиває їхній емоційний та соціальний інтелект. Також перевагою сторітелінгу є можливість залучення учнів до активної участі в процесі, що сприяє їхньому особистісному зростанню;

– покращенню комунікативних навичок учнівської молоді, розвитку їхнього уміння слухати та висловлювати свої думки. Цей метод дозволяє створити спільні історії, які об'єднують учасників групи, сприяючи побудові довіри та співпраці;

– розвитку творчого мислення учнів через створення стимулюючого соціально-виховного середовища, у якому учні можуть вільно виражати свої ідеї та думки, розвивати свою уяву та креативність;

– формуванню в учнів навичок взаємодії, співпраці та вирішення проблем у групі, що є важливим для їхнього подальшого успіху як в процесі здобуття освіти, так і в майбутньому житті. Метод може бути використаний для вирішення конфліктних ситуацій, покращення взаємин між учнями.

Також на основі аналізу практики використання сторітелінгу в освітньому процесі нами виокремлено певні теоретико-методичні аспекти, урахування яких сприятиме досягненню максимальної результативності соціально-педагогічної роботи з соціалізації учнівської молоді у ЗПТО. Отже, *по-перше,* необхідною є індивідуалізація підходу до кожного здобувача. Адже різні особистості мають різні потреби, здібності та темпи розвитку, тому важливо адаптації сторітелінгових програм до конкретних особливостей кожного здобувача, що, своєю чергою, передбачає необхідність використання різноманітних методів індивідуальної взаємодії та виконання індивідуальних завдань (зокрема, у процесі створення історії). *По-друге,* створення сприятливого емоційного середовища, у якому здобувачі відчуватимуть підтримку, розуміння та почуватимуться захищеними. Для цього в процесі соціально-педагогічної роботи фахівцям важливо використовувати позитивне підкріплення, аффективні комунікаційні стратегії, створювати можливості для взаємодії та співпраці. *По-третє*, необхідність використання в процесі сторітелінгової сесії інтерактивних методів. Адже ефективність соціально-педагогічної роботи значно підвищується, якщо здобувачі активно залучені до форм, у межах яких вона реалізується (у аналізованому випадку – до участі в сторітелінгових програмах). Це може включати використання ігрових елементів, групову роботу, дискусії та проєкти, які стимулюють здобувачів до активного участі та взаємодії.

Порівняння різних підходів до використання сторітелінгу в освітній галузі відображає різноманітність методів і стратегій, які застосовуються для досягнення педагогічних (і соціально-педагогічних) цілей через розповіді історій. Це може включати як класичний підхід до оповідання казок та міфів, так і новаторські методи, що використовують історії для навчання та розвитку різних навичок. Один з підходів – це використання під час сторітелінгових сесій традиційних наративних форматів (казки, легенди та міфи). Цей підхід може бути особливо ефективним для розвитку уяви та критичного мислення здобувачів, а також для виховання моральних цінностей та етичних принципів через моральний підтекст оповідань. Інший підхід полягає у застосуванні інтерактивних технік та засобів, що дозволяють здобувачам активно взаємодіяти з історіями. Це може бути використання рольових ігор, театралізованих вистав, створення власних історій або інтерактивних вправ, що сприяють обговоренню та аналізу змісту оповідей. Третій підхід – це застосування технологій та мультимедіа для створення й розповіді історій. За допомогою відео, аудіозаписів, комп’ютерних програм та інтерактивних вебресурсів можна створити захопливі та ефективні навчальні матеріали, які утримують увагу здобувачів та сприяють їхньому соціальному розвитку.

Отже, сторітеллінг є ефективним не тільки в формі усного мовлення («оповідач-слухачі»), але й театралізованого дійства (play-back театр), рольових ігор, тренінгів. Окрім того, для підвищення інтересу здобувачів (особливо в умовах дистанційного формату проведення соціально-виховних заходів) можна використовувати цифровий сторітелінг – цифрові історії (котрі містять графіку, аудіо- або відеозаписи тощо), створюючи їх за допомогою інструментів різноманітних програм та платформ (зокрема ZooBurst; Narrable; Storify; PowToon; Moovly; GoAnimate та інших). Також учнівській молоді можна запропонувати обрати, створити та презентувати власну цифрову історію, що (серед іншого) сприятиме й розвитку в них навичок використання Інтернет-сервісів та інструментів.

Таким чином, сторітелінг є актуальним інструментом донесення інформації та досягнення результативності діяльності. Саме тому необхідним є поширення практики використання цього методу в соціально-виховної роботі з учнівською молоддю в ЗПТО задля підвищення її ефективності, розробка відповідних методичних рекомендацій. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в теоретичному аналізі можливості технологізації соціально-виховної роботи з соціалізації учнівської молоді засобами сторітелінгу в ЗПТО.

Список використаних джерел

1. Гич Г. М. Сторітелінг як інноваційна методика формування мовної компетентності учнів ЗНЗ. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки. 2015. № 4 (51). С. 188-191.

2. Житницька А. А. Сторітелінг як метод формування гнучких навичок комунікації майбутніх учителів іноземних мов. *Теорія та методика навчання та виховання.* 2022. Вип. 52. С. 85-94.

3. Кайдалова Л. Г. Педагогічний сторітелінг у підготовці майбутніх фахівців охорони здоров'я. *Інноваційна педагогіка.* 2020. Вип. 29. Т. 1. С. 136-139.

4. Калюжка Н., Самойленко Н. Сторітеллінг як один із методів підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах інклюзивного класу. *Педагогічна освіта: теорія і практика:* зб. наук. пр. Вип. 26 (1-2019). Ч. 1. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 92-98.

5. Шморгун М. Storitelling (сторітеллінг) як ефективний метод формування комунікативної компетентності молодших школярів: навч. посіб. Борщів: [б. в.], 2021. 28 с. URL: http://surl.li/sytif (дата звернення: 25.05.2025).

Віта ЧМЕЛЕНКО,
начальник відділу підвищення
професійних компетенцій працівників
надавачів соціальних послуг
Сумського обласного центру соціальних служб

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПОСЛУГИ З ФОРМУВАННЯ ЖІТТЄСТІЙКОСТІ

Життєстійкість – це здатність людини адаптуватися до змін, долати труднощі та зберігати емоційну рівновагу в умовах невизначеності. Формування життєстійкості має вирішальне значення для психологічного благополуччя окремих людей та загальної соціальної стабільності. Комплексна послуга з формування життєстійкості передбачає інтегрований підхід, що охоплює психологічну підтримку, соціальне навчання та методики кризового реагування.

Життєстійкість не є вродженою якістю, а формується під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Основні її компоненти включають: емоційну регуляцію – здатність керувати стресом, страхом та негативними емоціями; соціальну підтримку – наявність стабільних міжособистісних зв’язків, які забезпечують відчуття безпеки; когнітивну гнучкість – вміння адаптувати мислення до змін та нових обставин; практичні навички кризового реагування – здатність швидко приймати рішення в складних умовах.

В умовах швидких соціальних змін, військових дій та численних викликів, питання формування життєстійкості набуває особливої актуальності.

Як зазначає О.Кокун, життєстійкість – це не лише здатність долати труднощі, а й активно адаптуватися, відновлюватися та розвиватися після пережитих криз. Це ресурс, який дозволяє сім'ям та дітям ефективно функціонувати у будь-яких обставинах. У таких умовах часто спостерігаються існуючі фрагментовані форми підтримки. Сім'ї можуть отримувати психологічну допомогу в одному місці, соціальні послуги в іншому, а освітні програми – в третьому. Такий підхід створює додаткові бар'єри та не дозволяє досягти синергетичного ефекту. Саме тому говоримо про комплексну послугу, яка об'єднує різні види підтримки в єдину, цілісну систему.

Комплексна послуга з формування життєстійкості передбачає: психосоціальну підтримку – індивідуальні та групові консультації, психологічна допомога у подоланні травматичного досвіду, розвиток навичок саморегуляції та стресостійкості; освітні компоненти - тренінги та майстер-класи для батьків та дітей з розвитку емоційного інтелекту, вирішення конфліктів, ефективної комунікації. Це також може включати програми з підвищення батьківської компетентності; соціально-економічну адаптацію - допомога у доступі до ресурсів, працевлаштування, формування фінансової грамотності, що є важливим фактором стабільності сім'ї; розвиток громади -

залучення громадських організацій, волонтерів, створення мереж взаємопідтримки та ресурсних центрів на базі громади. Життєстійкість формується не лише на індивідуальному рівні, а й через підтримку спільноти.

Впровадження такої послуги має свої особливості, що вимагають уважного підходу: індивідуалізація підходу - ожна сім'я та дитина є унікальною. Послуга має бути гнучкою, щоб відповідати індивідуальним потребам та запитам, а не бути універсальним шаблоном. Це означає проведення ретельної первинної оцінки потреб та постійний моніторинг прогресу; міждисциплінарна співпраця – для успішного впровадження комплексної послуги необхідна тісна взаємодія фахівців з різних галузей: психологів, соціальних працівників, педагогів, юристів, медичних працівників. Важливо створити єдину команду з чітким розподілом ролей та ефективною комунікацією; залучення громади – створення сприятливого соціокультурного середовища є ключовим. Це включає інформування населення, залучення активних членів громади, створення просторів для взаємодії та підтримки. Громада повинна стати активним учасником, а не просто спостерігачем; стійкість та масштабованість – розроблена модель послуги має бути стійкою та мати потенціал для масштабування на інші громади. Це вимагає розробки чітких методологій, стандартів якості та програм підготовки фахівців. Важливо також думати про фінансову стійкість і залучення різних джерел фінансування; оцінка ефективності – важливо не тільки впроваджувати послугу, а й постійно оцінювати її ефективність. Це дозволить вчасно коригувати підхід, покращувати якість надання послуг та демонструвати їхню цінність. Ми повинні використовувати чіткі індикатори та метрики для оцінки змін.

Впровадження комплексної послуги з формування життєстійкості стикається з низкою викликів. Це і брак кваліфікованих кадрів, і недостатнє фінансування, і певна інертність системи. Однак, подолання цих викликів є спільним завданням громади. Створення таких послуг дозволить мешканцям громади не тільки реагувати на кризи, а й запобігати їхнім наслідкам, вибудовувати стійке, здорове та успішне суспільство.

Список використаних джерел

1. Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: теорія, дослідження, практика : монографія / О. М. Кокун. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 214 с.

Анастасія ЮРЧЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького;
Олена КОЛОМІЄЦЬ,
доктор філософських наук, доцент кафедри соціальної роботи
та соціальної педагогіки Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького;

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З МІНІМІЗАЦІЇ ПРОЯВІВ БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Постанова проблеми. Підлітковий вік характеризується переходом від дитинства до дорослості, гормональним всплеском. В цьому віці підліток прагне самостійності та незалежності, бажає самоствердження та визнання. І саме в цей період незадоволення потреб у самореалізації проявляється через агресивну поведінку та гнів, булінг однолітків. За даними правоохоронних органів в 2023 році було зафіксовано 96 справ щодо вчинення булінгу в освітніх закладах. Більшість булерів це школярі/школярки віком від 14 до 16 років. За даними ЮНІСЕФ в Україні 67% підлітків у віці від 11 до 17 років стикалися з цією проблемою. Отже булінг в підлітковому середовищі залишається актуальною соціальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості прояву булінгу в освітньому середовищі проаналізовано в працях Ю. Ковбаси, А. Карпенко (2024), Г. Корчавої, А. Бородіна (2023), М. Приходько (2022) та ін. Прояви булінгу в підлітковому середовищі досліджено А. Брухлей (2023), А. Троїцьким (2023), М. Хараджи, В. Пархомович (2022), В. Тесляк, О. Куль (2022) та ін. Психологічні особливості шкільного булінгу висвітлено С. Хоружий, О. Піонтківською (2021), Т. Руденко (2023), О. Разумовою, В. Марчевською (2023), О. Мазурик, О. Стрельченко (2024) та ін. Діяльність педагогічного колективу закладів загальної середньої освіти щодо запобігання булінгу розкрито О. Павленко (2024), Л. Гончар (2024). Психологічні інструменти превенції булінгу в учнівському середовищі охарактеризовано К. Сахаровою; психологічні особливості поведінки булера та постраждалого - І. Барановим (2023). Не дивлячись на достатньо велику кількість досліджень проблема булінгу в підлітковому середовищі залишається актуальною.

Виклад основного матеріалу**.** Булінг - це повторювальні негативні дії, тиск, що є тривалими в часі, метою яких є нанесення шкоди однієї дитини або групи дітей іншій дитині. З метою виявлення рівня булінгу в підлітковому середовищі у вересні - жовтні 2024 року нами було проведено опитування “Я та булінг” підлітків закладів загальної середньої освіти міста Черкаси. В опитуванні взяли участь 100 осіб, із них 57,0% дівчат,43,0 % хлопців. За віком респонденти розподілились таким чином: 30,0% це особи

14 років, 32,0% - 15 років, 38,0% - 16 років. А отже, опитування є репрезентативним за статтю та віком респондентів.

В науковій літературі визначено 3 елементи соціальної структури булінгу: булер (переслідувач), постраждалий/ла, спостерігач.

Агресивна поведінка справляє деструктивний вплив як на особу, що зазнає насильства, так і на того, хто його чинить. У постраждалого можуть формуватися стійкі прояви заниженої самооцінки, відчуття власної неповноцінності, що нерідко супроводжується латентною агресією та схильністю до помсти. Натомість у кривдника (булера) закріплюється відчуття безкарності та соціальної вседозволеності, що підсилює мотивацію до повторення агресивної поведінки в майбутньому [3].

У ході дослідження було встановлено, що респонденти стикалися з різними формами принижень, які мають як вербальний, так і фізичний характер. Найпоширенішими проявами були глузування (46%) та образи (41%), що свідчить про домінування психологічного тиску у підлітковому середовищі. Значна частка опитаних також вказала на вживання принизливих прізвиськ (36%) як інструмент соціального виключення. Крім того, 38% респондентів зазнавали фізичного насильства у вигляді штовхань (27%) побиттів (14%), або ляпасів (9%). Особливу занепокоєність викликає той факт, що 22% опитаних повідомили про натяки сексуального характеру, що може свідчити про наявність сексуалізованих форм булінгу серед підлітків. Отримані дані підкреслюють багатовимірність принижень, з якими стикаються жертви, та необхідність системного підходу до запобігання таким проявам.

Дослідження емоційних переживань осіб, які зазнали булінгу, є критично важливим, оскільки психологічні наслідки можуть мати довготривалий і травматичний характер [1; 3; 4], так 4% респондентів зазначили, що в них були суциїдальні думки.

У процесі дослідження було виявлено, що булінг найчастіше здійснюється групою осіб. Зокрема, за результатами опитування, понад 60% постраждалих вказали, що знущання мали груповий характер, а не були індивідуальним проявом насильства. Такий феномен пояснюється дією так званого «соціального інстинкту групового домінування», або «інстинкту стада», який активізується у ситуаціях, коли відповідальність за насильницькі дії розподіляється між декількома особами, що знижує відчуття провини кожного окремого учасника. Груповий булінг часто має вищий рівень жорстокості та психологічного тиску, ніж індивідуальний. Саме в груповій динаміці булери частіше діють рішуче, відчуваючи захист чисельної переваги та зменшення ймовірності індивідуального покарання [1].

Отже, групова форма булінгу є не лише більш поширеною, але й складнішою для протидії, оскільки вимагає комплексного впливу не тільки на лідера, а й на всю структуру групових взаємодій.

Вище зазначене дає можливість акцентувати увагу на необхідності активізації профілактичної роботи в закладах загальної середньої освіти. Отже, ключовими напрямами соціальної роботи щодо мінімізації булінгу,

зокрема його групових форм є: робота з груповою динамікою у дитячому та підлітковому середовищі, виявлення неформальних лідерів у групах та формування здорових моделей групової взаємодії**.** Це передбачає стимулювання емпатії, взаємоповаги та ненасильницького лідерства, формування культури нульової толерантності до насильства.

Соціальна робота має бути спрямована на активізацію потенціалу пасивних свідків**,** навчання їх алгоритмам безпечного втручання та повідомлення про насильство.Особливу увагу варто приділяти розвитку навичок асертивної поведінки й умінню відмовлятися від групової участі в агресії [2; 5].

Ефективна протидія можлива лише у разі скоординованої роботи закладу освіти, соціальних служб, психологів, поліції (якщо йдеться про адміністративні порушення). Важливо створити алгоритми реагування на груповий булінг із чіткими зонами відповідальності та механізмами фіксації випадків.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що булінг у підлітковому середовищі є складним і багатовимірним соціально-психологічним явищем, що включає як вербальні, так і фізичні та сексуалізовані форми принижень. Особливу тривогу викликає факт, що частіше булінг має груповий характер, що значно ускладнює виявлення, запобігання та реагування на випадки. Мінімізація булінгу серед підлітків можлива лише за умови системної профілактичної роботи, що поєднує індивідуальні, групові та міжвідомчі підходи до створення безпечного освітнього середовища.

Список використаних джерел

1. Андрєєнкова В. Л., Мельничук В. О., Калашник О. А. *Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід: методичний посібник*. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
2. Булінг. Ситуація в Україні / Дитячий фонд ООН (UNICEF), 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/reports/bullying-in-ukraine
3. Ожийова О. М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми // *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*. Харків: НУА, 2009. С. 158–163.
4. Луценко О. Л., Ткачук К. Є. «Булінг по-дорослому»: психологічні особливості жертв цькування у педагогічному середовищі // *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 11. С. 43–49.
5. Данько Г. Як боротися з мобінгом і булінгом // *Охорона праці*. 2016. № 4. С. 18–20.

Секція 3
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СІМ'Ї ТА ДИТИНІ

Євгеній ЛЕВЧЕНКО,
здобувач освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 028 Менеджмент соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Наталія МАКСИМОВСЬКА,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ГРОМАДИ

У контексті тривалого військового конфлікту в Україні потреба в ефективній соціальній роботі з учасниками бойових дій суттєво зросла. Громада, як осередок соціального й культурного життя, має потенціал стати середовищем адаптації та підтримки. Про це свідчать дослідження таких вчених, як І. Звєрєва (питання соціальної роботи), Н. Побірченко (освітній потенціал громади), а також Т. Семигіна, яка акцентує на важливості інтегративних підходів у роботі з ветеранами.

Після повернення до мирного життя військові потребують не лише правового чи матеріального забезпечення, але й глибокої емоційної та культурної підтримки. Інституції на місцях – бібліотеки, культурні центри, громадські організації – можуть виступати платформою для реабілітації. Дослідники В. Полтавець та О. Безрукова відзначають значення культурної складової у процесі ресоціалізації ветеранів.

Ефективна допомога неможлива без скоординованої роботи органів влади, соціальних служб, волонтерських ініціатив та культурних установ. На цьому аспекті наголошують такі фахівці, як Л. Міщик та І. Ковальова, які вивчають механізми соціального партнерства у громадах. Серед основних проблем: упереджене ставлення до ветеранів (особливо в сільській місцевості), нестача фахівців, які мають досвід роботи з військовими, а також невідповідність послуг реальним потребам. На це звертає увагу І. Баланюк у своїх працях про соціальну адаптацію демобілізованих.

Центр надання послуг учасникам бойових дій у Львові – приклад комплексного підходу: поєднання психологічної, юридичної, освітньої та культурної допомоги. Аналогічні проєкти діють у Києві, Харкові, Тернополі. Їх діяльність вивчалась у звітах ГО «Побратими України» та Фонду ветеранів

«Повернись живим».

На основі дослідження теорії і практики соціальної підтримки учасників бойових дій в соціокультурному просторі громади можна виробити певні рекомендації: розробити програми підвищення кваліфікації соціальних працівників з акцентом на роботу з ветеранами засобами соціокультурних технологій; створити у громадах відкриті простори психологічної підтримки та культурної взаємодії; розвивати освітні ініціативи, що сприяють формуванню позитивного образу ветеранів; посилювати партнерство між державними та громадськими структурами з метою соціального супроводу учасників бойових дій в локальному просторі засобами культури.

Таким чином, соціальна робота з ветеранами має бути міждисциплінарною, гуманістичною та чутливою до культурного контексту. Громада – це не лише територія, а простір співпереживання, довіри й підтримки.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII : станом на 2 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII : станом на 5 жовт. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text
4. Звєрєва І. Д. Соціальна робота: теорія і практика. — Київ : Центр учбової літератури, 2010.
5. Семигіна Т. В. Соціальна політика і соціальна робота: сучасний стан і перспективи розвитку. — Київ: Академвидав, 2006.
6. Побірченко Н. С. Громадянське суспільство як соціокультурний простір освіти. — Умань, 2013.
7. Полтавець В. Громада як ресурс соціальної реабілітації: аналітичні матеріали. — Київ, 2020.
8. Безрукова О. В. Соціокультурні аспекти адаптації ветеранів: методичні рекомендації. — Харків, 2019.
9. Баланюк І. С. Психосоціальна адаптація учасників бойових дій в умовах громади. — Чернівці, 2021.
10. Звіти ГО «Побратими України» та Фонду «Повернись живим» про роботу з ветеранами. — 2022–2023 рр.

Олена МУХОПАД,
здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти, спеціальності 231 соціальна робота,
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка,
Анжела ПОЛЯНИЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

СОЦІОКУЛЬТУРНА ПІДТРИМКА ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Виклики воєнного часу руйнують звичне життя людей, трансформують їх потреби та засоби виживання, однак єднання та одухотворення в сучасних умовах не втрачає актуальності навіть якщо йдеться про проблемні категорії населення. Серед тих, хто потребує соціокультурної підтримки – люди похилого віку, які потерпають не тільки від проблем віку, але й від травми війни. За таких умов інтеграція вищої освіти (підготовка фахівців, участь майбутніх соціальних працівників у супроводі старшого покоління) та соціальної сфери і засобів культури є ефективною оскільки забезпечує необхідний рівень участі та творчої самореалізації різних категорій населення.

Соціокультурна діяльність досліджена Н. Кочубей, О. Тадлею та ін., менеджмент культури став предметом розгляду О. Копієвської, Н. Максимовської та ін., соціальну роботу з людьми похилого віку вивчають І. Іванова, Т. Семигіна та ін. Однак, залишаються невизначеними особливості соціокультурної підтримки людей похилого віку в умовах воєнного стану, зокрема участь майбутніх соціальних працівників в процесі супроводу людей похилого віку.

Культура як ціннісна основа буття людства та підґрунтя для активізації спільнот та громад, стає наразі захисним механізмом для виживання та духовного єднання різних груп. Також вона має особливе значення під час підтримки людей похилого віку в громаді. Вихід на новий рівень потреб зумовлений необхідністю прямої участі у соціокультурних процесах, оздоровлення соціального клімату, профілактики соціального відчуження, що важливо під час воєнного стану. Майбутні фахівці соціальної сфери під час навчання засвоюють зокрема дисципліну «Соціальна робота з різними групами населення» або «Соціальна робота з людьми похилого віку», водночас ними засвоюється освітній компонент, метою якого є організація соціокультурної роботи з населенням, що дозволяє зауважити про необхідне поєднання компетентностей майбутнього професіонала, який зможе здійснювати соціокультурний супровід старших людей. Для людей похилого віку визначені напрями соціокультурної підтримки під час воєнного стану, зокрема це збереження ментального здоров’я, формування життєстійкості та соціальне згуртування. Це можна забезпечити соціокультурними засобами

(мистецтво, фольклор, гра, музейна, бібліотечна, туристична активності та інформаційно-комунікативна діяльність).

Вказані завдання можна об'єднати в програму соціальної роботи з людьми похилого віку в територіальній громаді. Серед суб'єктів реалізації програми серед фахівців будуть майбутні соціальні працівники, які навчаються за освітньою програмою «Соціальна робота». Це надає можливості отримувати відповідні навички вже під час навчання. Зокрема ментальне здоров'я підтримується шляхом організації тренінгів та консультацій з фахівцями, арт-терапевтичних занять, доступної туристичної активності. Життєстійкість забезпечується через реалізацію бібліотерапії, форум-театру, підвищення інформаційної компетентності та гігієни під час спеціальних занять. Згуртування реалізується шляхом створення спільних соціальних роликів та онлайн-квестів, тренінгів із залучення до громадянської активності, безпекові заходи засобами ігрових технологій відповідно віку. Таким чином, соціокультурна підтримка людей похилого віку в умовах воєнного стану є невід'ємною складовою їх соціального супроводу і, водночас, здобуття необхідних компетентностей майбутніми фахівцями соціальної сфери вже під час здобуття вищої освіти.

Інна НОВАК,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди,
Валентина КОСТІНА,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ТЕАТР ЯК ПРОСТІР ЕМОЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У РОБОТІ З СІМ'ЄЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

У непрості часи соціальних трансформацій, нестабільності та зростаючого емоційного напруження, що посилюються внаслідок повномасштабної війни в Україні, особливої актуальності набуває питання підтримки родин, у яких виховуються підлітки. Війна змінює не лише соціальні умови, але й глибоко впливає на психологічний та соціальний стан дітей, батьків і суспільства загалом. Втрата стабільності, вимушене переміщення, тривожність і невизначеність – усе це створює нові виклики для сім'ї як базової соціальної інституції соціально-виховного впливу та знижує її виховну та стабілізуючу спроможність.

Особливих складнощів в умовах війни зазнають сім'ї, що виховують дітей підліткового віку. Саме в підлітковому віці відбувається інтенсивний пошук ідентичності, посилюється потреба в емоційній підтримці. Проте водночас загострюються й конфлікти між поколіннями, що в умовах загального стресу може призводити до відчуження, непорозумінь і втрати контакту. Війна додала складних ситуацій, до вирішення яких, батьки

виявилися не в повній мірі готовими, як-от: проведення соціально-підтримуючої діяльності з дітьми, що переживають втрату; здійснення першої психологічно допомоги в умовах кризових чрезвичайних ситуацій та подій; готовність до емоційної підтримки в умовах дії довготривалого стресу тощо. Тому актуальним завданням теорії та практики соціального виховання є пошук нових підходів до роботи з родиною, які б враховували як вікові особливості підлітків, так і виклики часу.

Аналіз Закону України «Про позашкільну освіту» дозволяє стверджувати, що театральна діяльність є важливим і рекомендованим напрямом розвитку творчого потенціалу молоді, а також формування соціальних компетентностей в умовах нестабільності [5]. Отже, одним із інноваційних засобів соціально-виховного впливу є використання театралізації, що є не лише формою мистецької діяльності, а й інструментом розвитку у підлітків комунікації, рефлексії та спільного проживання досвіду. Театр надає змогу безпечно артикулювати почуття, моделювати складні життєві ситуації, знаходити спільну мову в межах родини. Участь у театральних практиках дозволяє підліткам і їхнім батькам переосмислити власні ролі, навчитися слухати одне одного, будувати діалог на основі довіри.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що дослідники акцентують увагу на необхідності використання театралізації як засобу соціального виховання дітей та молоді (О. Безпалько[1], Возна Ю. [2], А. Капська [3] та ін.), а також пропонують застосовувати театралізовану діяльність у роботі з батьками (О. Кирилюк та О. Питель [4]). Спираючись на результати досліджень науковців та власну практику соціально-виховного впливу з використанням засобів театралізації, можемо стверджувати, що театральні методики в соціальному вихованні — це не просто форма організації якісного дозвілля, а й потужний інструмент, що забезпечує глибоке занурення підлітків у рефлексію власного досвіду, опрацювання травматичних переживань, формування емпатії та соціальної відповідальності.

Аналіз теорії та практики соціального виховання свідчить про високу ефективність різновидів театралізації, зокрема: форум-театру**,** драма-терапії**,** плейбек-театру та інтерактивного театру [2,6]. У межах нашого дослідження розроблено пропозицією з впровадження 12-тижневої програми соціального виховання підлітків засобами театралізації «Живі історії», орієнтовану передусім на молодь, яка постраждала внаслідок воєнних дій. Програма поєднує методики драматерапії, форум-театру та плейбек-театру, створюючи безпечний і підтримувальний простір для осмислення травматичного досвіду, розвитку емоційного інтелекту, формування навичок ненасильницької комунікації та громадянської активності. Заняття мають проходити у формі щотижневих двогодинних зустрічей у міні-групах (10–15 учасників), які включають тренінги, імпровізації, роботу з особистими історіями, створення міні-вистав, публічні покази та сесії рефлексії. У процесі роботи театральної студії передбачено участь керівника театральної студії, соціального педагога закладу освіти і психолога або арт-терапевта, що забезпечуватимуть

психологічну підтримку та етичну безпеку. Учасники мають навчитися екологічно висловлювати емоції, переосмислювати власний травматичний досвід, шукати конструктивні рішення та підтримувати інших. Результатом завершення навчання за програмою є публічний показ підлітками спільної театральної постановки на яку запрошуються батьки, педагоги та всі бажаючі, а також створення спільного символічного підсумку роботи в студії («Книга історій») та сертифікація учасників. Запропонований формат не лише забезпечить підтримку та емоційне відновлення підлітків, а й сприятиме формуванню згуртованої, чутливої до інших молодіжної спільноти у громаді.

Отже, у контексті складних викликів воєнного часу, театралізація є потужним засобом соціального виховання підлітків і підтримки їхніх родин, а запропонована розроблена 12-тижнева програма роботи театральної студії «Живі історії» інтегрує використання елементів драматерапії, форум-театру і плейбек-театру задля створення безпечного простору для емоційного зцілення та розвитку соціальних навичок у підлітків та підтримки їхніх родин у процесі соціального виховання підлітків в умовах війни. Вона сприяє переосмисленню підлітками власного травматичного досвіду, формуванню навичок діалогу, емпатії та розвитку громадянської активності. Участь у такому форматі допомагає підліткам і їхнім родинам подолати кризові явища, зміцнюючи міжособистісні зв’язки та суспільну згуртованість.

Список використаних джерел:

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія. Київ : Науковий світ, 2006. 363 с.
2. Возна Ю. Елементи форум-театру як інтерактивні форми засвоєння соціальних вмінь майбутніх фахівців соціальної сфери. *Молодь і ринок*. 2016. № 11–12 (142–143). с. 60–64.
3. Капська А.Й. Технологія соціально-педагогічної діяльності, що спрямована на творчий розвиток особистості. Технології соціально-педагогічної роботи: навчальний посібник. Київ. 2000. С. 297-370.
4. Кирилюк О. Питель О. Театралізована діяльність дітей і батьків «Театр своїми руками». *Педагогічний вісник Поділля*. 2021. № 4. С. 18–20.
5. Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000р. №1841-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text (дата звернення: 03.06.25).
6. Степаненко В.І. Театральні технології у профілактиці поведінкових девіацій обдарованих учнів. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 11. Т. 2. 2019. С. 149-152.

Валерія СМІРНОВА,
здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти Спеціальності 028 менеджмент
соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
***Наталія* МАКСИМОВСЬКА,**
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний
педагогічний університет імені А.С.Макаренка

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ З РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна радикально змінює підліткове середовище: втрата дому, розлука з рідними, страх – усе це формує глибоку тривожність і нестабільність. Окрім емоційних і психологічних наслідків, страждає також соціальний розвиток підлітків. Порушується процес соціалізації, знижується рівень соціальної активності, виникає соціальна дезорієнтація. Дослідження UNICEF (2023) підтверджує, що саме залучення до колективної творчості допомагає підліткам впоратись із тривогою, зберегти контакт із собою та суспільством [1]. Подібні висновки подає і НАПН України, підкреслюючи роль позашкільної освіти у стабілізації емоційного стану [2]. Отже, війна створює глибокі психологічні й соціальні ризики, але також відкриває можливості для зростання за умови наявності підтримки та залучення до змістовної соціокультурної діяльності (далі СКД).

Розвиток творчого потенціалу підлітків, соціокультурну діяльність з ними досліджують А. Гура, Н. Кочубей, В. Моляко, Л. Смола, М. Шопіна, Ю.Чорножук та ін. Однак, вплив соціокультурної діяльності на виявлення креативності в підлітковому віці, зокрема в кризових воєнних умовах, досліджений недостатньо. Тому метою публікації є характеристика творчого потенціалу підлітків в процесі соціокультурної діяльності в умовах війни.

Розгляд соціокультурної діяльності з підлітками під час війни передбачає розмежування з поняттям організації дозвілля з цією віковою групою. В прикладній культурології дозвілля вбачається як одна зі складових загального соціокультурного процесу. Традиційно дозвілля як складова соціокультурної діяльності виступало важливим простором для розвитку творчого потенціалу підлітків, саме у вільний від формального навчання час молодь мала змогу проявляти ініціативу, креативність, експериментувати з формами самовираження. Проте, в умовах війни ця діяльнісь набула нової, значно глибшої ролі – стала інструментом психологічного захисту, засобом адаптації до реальності, що постійно змінюється, і способом зберегти особистісну цілісність у ситуації стресу та невизначеності.

Як демонструє дослідження Save the Children (2023), участь у творчих програмах підвищує стресостійкість і сприяє соціальній включеності підлітків [3]. Л. Смола підкреслює, що зокрема арт-практики створюють

безпечний простір для самовираження, що є критично важливим у період нестабільності [4]. Отже, розвиток творчості – це не другорядна потреба, а життєво необхідний ресурс для збереження психічного здоров'я, особистісного зростання та повноцінної соціалізації підлітків в умовах війни.

У науковій літературі (Н. Кочубей) соціокультурна діяльність визначається як цілеспрямована діяльність, що сприяє розвитку особистості через залучення до цінностей культури, мистецтва, творчості, комунікації та соціальної взаємодії. У воєнний час СКД виконує не просто просвітницьку чи виховну функцію, а стає потужним інструментом підтримки психологічної стійкості, формування ідентичності та активізації творчого потенціалу. Особливо важливо, що СКД допомагає зберігати соціальні зв'язки та національну ідентичність – два фактори, які сильно страждають у стані тривалої нестабільності. Таким чином, соціокультурна діяльність є важливим ресурсом не лише для підтримки психоемоційного стану, а й для розвитку активної, згуртованої молоді, здатної творчо переосмислювати дійсність і формувати ресурс соціальної загартованості в несприятливих умовах.

Творчий потенціал підлітків – це сукупність когнітивних, емоційних і соціальних здібностей, що дозволяють створювати нове, самовиражатись і адаптуватись до змін [5]. У сучасних умовах особливої ролі набуває соціокультурна діяльність, яка створює простір для виявлення й розвитку цього потенціалу через участь у мистецьких, комунікативних та громадських ініціативах. Науковці [6] виокремлюють основні компоненти творчого потенціалу: когнітивний; емоційно-мотиваційний; комунікативний; вольовий. Етапи розвитку включають: зацікавлення та мотивація до творчості, накопичення ідей, набуття досвіду та навичок, самоствердження через власну творчість. Соціокультурна діяльність як форма взаємодії з культурним простором і спільнотою є ключовим середовищем, у якому ці етапи можуть реалізуватись.

Культура та мистецтво відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні особистості підлітка, оскільки саме в цьому віці відбувається активне самопізнання, становлення світогляду, емоційне заглиблення та соціальна інтеграція. Мистецтво як форма символічного мислення дозволяє підліткам безпечно виражати складні емоції, осмислювати особисті переживання та рефлексувати над суспільними подіями. Особливо значущою є роль мистецтва в умовах війни, коли емоційна напруга та соціальна дезорієнтація можуть блокувати розвиток. Культура в цьому випадку виступає як ресурс стійкості, надії та відновлення. За словами І.Д. Беха, саме цінності культури здатні "запустити глибинні механізми саморозвитку особистості" [3]. Мистецтво розвиває не лише емоції, а й моральну свідомість, що є ключовим у підлітковому віці.

Розвиток креативності підлітків є одним із ключових напрямів сучасної психології та педагогіки. Вперше науково цю здатність описав Дж. Гільфорд, виокремивши дивергентне мислення як основу творчості. Е. Торранс продовжив цю лінію, створивши тести оцінювання креативності, що й досі

вважаються еталонними. В українському контексті важливими є дослідження В. Моляка, який підкреслював роль емоційно-вольових і мотиваційних компонентів у розвитку творчого потенціалу [6].

У педагогіці ефективними вважаються підходи, що стимулюють творчу ініціативу: проєктне навчання, мистецько-терапевтичні практики, нестандартні завдання, а також створення атмосфери психологічної безпеки та підтримки. Для підвищення ефективності розвитку креативності доцільно інтегрувати завдання на творче мислення в освітні програми позашкільних закладів, а також активніше застосовувати мистецькі методики не лише як засіб самовираження, а й як інструмент емоційної підтримки. Важливою залишається також підготовка педагогів, здатних створювати сприятливе середовище для креативного зростання підлітків.

Отже, в умовах воєнного стану соціокультурна діяльність, організація дозвілля з підлітками, дозволяють створити умови їх творчого розвитку, забезпечують психологічну стабільність, позитивну соціалізацію, згуртованість, залученість до спільної справи. Перспективами подальшого дослідження є розробка програми соціокультурної діяльності з підлітками, її реалізація та оцінка ефективності.

Список використаних джерел

1. Save the Children. (2023). *Creative Support Programs for Youth in Conflict*.
2. UNICEF Ukraine. (2023). *Voices of Youth: Mental Health during War*.
3. Бех І.Д. (2018). *Особистісно зорієнтоване виховання: теоретико-методологічні засади*.
4. Кочубей Н. Соціокультурна діяльність: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2015. 122 с.
5. Кудрявцева Н.С. (2020). *Розвиток творчого потенціалу особистості в підлітковому віці*.
6. Моляко В.О. (2012). *Психологія творчих здібностей школярів*.
7. НАПН України. (2023). *Психологічна підтримка підлітків в умовах війни*.
8. Смола Л. (2022). *Психологічна безпека дітей у воєнний час: роль арт-практик*.
9. Паршина А. П.Соціокультурна діяльність в житті сучасної України / А.П. Паршина, О. Б. Петінова // Соціально-гуманітарні виміри правової держави: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Дніпро, 30 квітн. 2021). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 209–211.

Альона ХИМИЧ
практичний психолог відділу підвищення професійних компетенцій працівників надавачів соціальних послуг Сумського обласного центру соціальних служб

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД РОБОТИ З ЕМОЦІЯМИ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У лютому 2022 року українці прокинулись у новій реальності – повномасштабній війні з Росією. Суспільство було змушене миттєво адаптуватися, вчитися виживати та діяти без жодного попереднього досвіду. Наразі понад 14 мільйонів українців стали вимушеними переселенцями, знайшовши притулок у безпечніших регіонах України чи за кордоном. Однак чимало людей, включаючи дітей, досі залишаються в зонах активних бойових дій або на окупованих територіях, не маючи змоги виїхати через загрозу життю чи зруйновану інфраструктуру.

У часи війни діти стають найвразливішою категорією населення. Психологи постійно наголошують: навіть передача травмуючої інформації про страждання та смерть дітям вимагає надзвичайної обережності, ретельного аналізу фактів та врахування їхнього віку. На жаль, зараз десятки тисяч дітей в Україні живуть у нелюдських фізичних умовах, переносять недитячі психологічні випробування, передчасно дорослішають, отримують глибокі психічні травми та стають жертвами жахливих злочинів проти людяності. До таких злочинів належать вбивства, зґвалтування, катування, взяття в рабство та насильницьке переселення мирних жителів. Вже виявлено сотні фактів цих та інших злочинів, вчинених російськими окупантами проти мирних українців, зокрема дітей.

На жаль, ми спостерігаємо, як дедалі більше дітей розвивають емоційні проблеми. Вони перебувають у стані постійного внутрішнього напруження, зумовленого відчуттям безпорадності, відсутністю належної підтримки від близьких та впливом агресивного зовнішнього середовища. Сукупність цих факторів стає причиною серйозних психологічних травм.

Психологічною травмою (психотравмою) називають переживання невідповідності між загрозливими факторами ситуації та індивідуальними можливостями їх подолання, яке супроводжується інтенсивним страхом, гострим відчуттям безпорадності та втрати контролю когнітивними змінами та змінами у способах регуляції афектів, що спричиняє іноді тривалі фізичні, психічні та особистісні розлади [4, с. 7]. Травматичний досвід, отриманий в дитинстві, впливає на загальний розвиток дитини. Психологічна травма руйнує уявлення дитини про життя, його цінності. В результаті травми в особистості змінюється звична картина світу, зникає довіра до нього (втрата відчуття що світ безпечний та справедливий), деформується система відносин з оточуючими людьми, зникає довіра до дорослих, втрачається позитивна перспектива на майбутнє [4, с. 4].

Психотравма найчастіше проявляється через низку симптомів, які включають: нав'язливі спогади, порушення сну та апетиту, зниження когнітивних функцій (пам'яті, уваги), нав'язливі думки, втрату життєвих перспектив, а також підвищену дратівливість, депресію, загальну тривожність і страхи. Також можуть спостерігатися труднощі у спілкуванні, емоційні сплески, пригніченість, істерики, панічні атаки, загострення вже існуючих емоційних чи поведінкових порушень, регресія та труднощі із сепарацією.

Варто зазначити, що діти одного віку по-різному реагують на ту саму травматичну ситуацію, оскільки вплив травми залежить від їхніх індивідуальних фізичних, соціальних та психологічних особливостей. Відповідно, психологічна допомога також повинна бути адаптована до конкретних потреб кожної дитини.

Війна приносить із собою не лише фізичні загрози, але й емоційні потрясіння, які особливо сильно відображаються на дітях. У ці важкі часи арт-терапія стає важливим інструментом для допомоги дітям розслабитися, переключитися на щось позитивне і відчути себе у відносній безпеці. Це не просто малювання чи ліплення, а процес, що дозволяє дітям висловлювати свої емоції, позбавлятися стресу і знайти внутрішній баланс [1].

Як арт-терапія допомагає дітям під час війни?

Висловлення емоцій через творчість. Діти не завжди можуть словами пояснити свої страхи, тривоги чи переживання. За допомогою малюнків, аплікацій або ліплення вони можуть виразити те, що відчувають всередині. Це дозволяє їм «вивільнити» свої емоції, не тримаючи їх у собі.

Перемикання уваги на позитив. Під час творчого процесу діти можуть відволіктися від тривожних подій навколо. Вони концентруються на тому, що роблять своїми руками, чи це малювання природи, створення фігурок із глини чи вирізання паперових виробів. Це допомагає їм зосередитися на позитивних емоціях і знизити рівень стресу.

Відчуття контролю та безпеки. У процесі творчості діти мають можливість створювати щось власне, що дає їм відчуття контролю над своїм оточенням. У часи війни, коли контроль над подіями зовні майже відсутній, це дуже важливо для формування відчуття безпеки.

Розвиток навичок самоусвідомлення. Арт-терапія допомагає дітям краще усвідомлювати свої емоції та навчитися з ними працювати. Діти починають розуміти, що можна не лише боятися чи хвилюватися, але й створювати щось прекрасне навіть у складні моменти.

Створення спільного простору для спілкування. Групові арт-терапевтичні заняття сприяють комунікації між дітьми. Вони можуть обмінюватися ідеями, обговорювати свої роботи, підтримувати одне одного. Це формує відчуття спільноти, що є важливим під час стресових періодів [1].

У сучасній психологічній практиці арт-терапія являється одним з дієвих методів у подоланні психотравмуючих симптомів. Під арт-терапією, в широкому сенсі, розуміють використання всіх видів мистецтв з лікувальною, корекційною та розвиваючою метою.

До основних напрямків арт-терапії відносять: ізотерапію, ігротерапію, піскову терапію, глинотерапію та тістотерапію, казкотерапію, мандалотерапію, колажування, маскотерапію, метафоричні асоціативні карти, драматерапію, музикотерапію, мультитерапію. Це найбільш розроблений напрямок із величезною кількістю технік, прийомів, методик. Н. Калька, З. Ковальчук пропонують арт-терапевтичні техніки роботи з емоціями та почуттями, техніки роботи з Я-концепцією, роботи з картиною світу та ціннісно-смисловою сферою, мотиваційною сферою, також техніки роботи з жіночністю та сексуальністю, зі стосунками (дитячо-батьківськими, сімейними, парними), техніки групової арт-терапії [3]. Більшість батьків самі є жертвами військових дій і потребують кваліфікованої психологічної допомоги. Творчість спонукає не тільки до відбиття у свідомості людини навколишньої дійсності, але і надає можливості її трансформації. Арт-терапія є потужним напрямом психологічної допомоги особистості, це невербальна форма роботи, яка не має обмежень у використанні.

Н. В. Маркова вказує на те, що невербальні засоби часто є єдино можливими для вираження і прояснення травмуючого емоційного стану. А лікувально-корекційні ефекти арт-терапії можуть проявлятися завдяки образотворчої діяльності навіть при відсутності подальшої вербалізації переживань, що пов’язано з дією цілого ряду терапевтичних чинників і механізмів (релаксація, катарсис, розвиток навичок самоорганізації та прийняття рішень, переживання інсайту і ін.) [2, с. 111].

Таким чином, арт-терапія є ефективним засобом для тих, хто пережив травматичні події або перебуває в стані невизначеності та напруги. Особливо для дітей, арт-терапевтична робота стає природним способом корекції емоційного стану, що м'яко зцілює дитячу психіку, допомагаючи налагодити зв'язок із собою та світом.

Список використаних джерел

1. Арт-терапія для дітей під час війни. URL: https://veseli-elfi.dp.ua/art-terapiya-dlya-ditej-pid-chas-vijni/

2. Маркова Н. В. Можливості арт-терапії у системі комплексної допомоги дітям, які постраждали від локального військового конфлікту // Підтримка та реабілітація учасників АТО в Україні: досвід та перспективи: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький, 2016. С. 110-112.

3. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с

4. Психологічна допомога дитині у психотравмуючій ситуації: методичний посібник. / уклад. Г.Б.Растроста. Суми. НВВ КЗ СОІППО, 2018. 64с.

Секція 4
ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ПИТАННЯХ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ І СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ

Олена ГОНЧАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

МІЖНАРОДНІ І НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЩОДО ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У Статуті ВООЗ право людини на здоров'я та володіння найвищим досяжним його рівнем визнано основним і таким, що не залежить «від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак». Сьогодні «право на здоров'я набуло характеру одного з найважливіших політичних, соціальних і економічних положень у сучасному світі. Реалізація цього права і досягнення можливо ще вищого рівня здоров'я становить найважливішу соціальну задачу, для виконання якої необхідні зусилля не тільки системи охорони здоров'я, але й інших соціальних та економічних секторів суспільства» [3, с. 263].

Разом з цим, ще одним важливим чинником досягнення сталого розвитку в сучасному суспільстві виступає гендерна рівність, яка полягає в рівних для чоловіків і жінок можливостях для вибору, самореалізації і розвитку здібностей, рівних гарантіях щодо дотримання прав і свобод, спільній відповідальності в процесі життєдіяльності. Звернення до наукової літератури дозволяє нам сформулювати зміст поняття «гендерна рівність у сфері охорони здоров'я», яке тлумачать як «рівні можливості громадян різної статі на реалізацію своїх прав на охорону здоров'я, закріплені в законодавстві». Натомість «нерівність щодо здоров'я» варто розуміти як «відмінності у стані здоров'я або у розподілі ресурсів на охорону здоров'я між різними групами населення, які виникають у зв'язку із соціальними умовами, в яких люди народжуються, ростуть, живуть, працюють і старіють» (за визначенням ВООЗ) [1, с. 5].

Гендерна рівність передбачає, що представники кожної статі повинні мати рівні можливості в досягненні здоров'я та його збереженні, а відмінності, що стосуються здоров'я чоловіків і жінок, повинні бути зведені до мінімуму. Однак для досягнення найвищого можливого рівня здоров'я у політиці охорони здоров'я повинен визнаватися той факт, що різні потреби чоловіків й жінок в контексті збереження здоров'я зумовлені не тільки біологічними розбіжностями, а й гендерним ролями, які іноді стають на

заваді до якісного медичного обслуговування. Тому сучасний підхід до гендерної рівності базується на постулаті, що чоловіки та жінки мають рівні права щодо реалізації права на здоров’я, але безпосередньо для досягнення найвищого можливого рівня здоров'я необхідно враховувати гендерні особливості та потреби при здійсненні даного права [4, с. 151].

Основним джерелом дотримання і забезпечення прав людини у сфері охорони здоров’я, зокрема щодо гендерної рівності між чоловіками й жінками, виступає законодавство – міжнародне й національне. Аналіз міжнародного правового поля з досліджуваного питання свідчить про закріплення досягнутого світовою спільнотою прогресу в напрямку забезпечення рівних прав, свобод, можливостей, відповідальності для чоловіків та жінок у всіх сферах суспільства. Протягом другої половини XX – першої третини XXI ст. ст. була прийнята низка основних міжнародних договорів у сфері гендерної рівності. Серед них варто назвати такі, як: Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Пекінська декларація та Платформа дій, ухвалена на четвертій Всесвітній конференції ООН зі становища жінок; Міжнародна ініціатива «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (або Стамбульська Конвенція) та ін.

У зазначених міжнародних договорах визнаються важливість рівноправ’я і права всіх жінок та чоловіків жити в умовах відсутності дискримінації у всіх сферах, в тому числі щодо доступу до медичної допомоги. Також у «Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» увага акцентується на «сприянні гендерній рівності та розширенню прав і можливостей жінок як ефективному засобі боротьби з бідністю, голодом і хворобами та стимулювання розвитку, що носить істинно стійкий характер» [4, с. 152].

Україна, яка визначила гендерну рівність одним із пріоритетів у процесі формування національної гендерної політики, приєдналася до зазначених документів, ратифікувавши їх, і відповідно до міжнародного поля з питання гендерної рівності, в нашій державі також було прийнято багато законодавчих документів (зокрема, законів, стратегій, програм, планів дій тощо), які мають на меті подолання гендерної нерівності в українському суспільстві. Вивчення національної правової бази дозволяє нам назвати основні документи, серед яких: Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (2005); Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012); Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017); Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та операційний план з її реалізації на 2022-2024 роки; Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року; Концепція комунікації у сфері гендерної рівності та план заходів з її реалізації; Державна соціальна

програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року [1, с. 7].

Проте, зауважують експерти/-ки з Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, незважаючи на значний прогрес у сфері дотримання гендерної рівності, який був досягнутий у попередні роки, в Україні все ще спостерігаються різні проблеми у площині дотримання гендерної рівності і ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок. Так, аналіз української гендерної політики, на думку авторів, демонструє її фрагментарність і хибне розуміння гендерної проблематики (вважається, що гендерна тематика стосується виключно жінок). Питання щодо дискримінації чоловіків, які хоч і менше за жінок, але також потребують захисту своїх прав, не включаються до публічного гендерного дискурсу. Щодо сфери охорони здоров'я, то, за висновками експертів/-ок, проблема гендерної нерівності «залишається поза увагою, а питання вимірювання гендерної нерівності у сфері охорони здоров'я практично не порушуються. Накопичений рядом країн, а також міжнародними організаціями досвід з інтеграції комплексного гендерного підходу в реформування системи охорони здоров'я залишається незатребуваним» [2, с. 6].

Гендерна рівність у сфері охорони здоров'я чоловіків і жінок включає в себе наступні компоненти: рівний доступ чоловіків і жінок до допомоги, яка передбачена конкретною системою охорони здоров'я; однакове використання медичних послуг у відповідності до реальних потреб чоловіків і жінок; однакова якість медичних послуг для всіх чоловіків і жінок [3, с. 151]. Проте, під час вибору, розробки та організації послуг часто не враховуються гендерні норми, ролі і співвідношення прав і можливостей, що створює перешкоди для оптимального задоволення потреб жінок і чоловіків у послугах охорони здоров'я. У країнах, що розвиваються, доступність та якість системи охорони здоров'я знижується внаслідок погіршення як її загального стану, так і її приватизації без відповідної гарантії доступності системи охорони здоров'я для широких верств населення. Така ситуація не лише впливає на здоров'я жінок, але й покладає непропорційні обов'язки на них.

Задля систематизації існуючих знань про можливі шляхи скорочення соціальних нерівностей щодо здоров'я ВООЗ було засновано Комісію із соціальних детермінантів здоров'я (КСДЗ). Одним з результатів її роботи стало визначення трьох головних принципів, що впливають на соціальні детермінанти стану здоров'я чоловіків і жінок, зокрема: покращення умов повсякденного життя – умов, в яких чоловіки й жінки народжуються, зростають, проживають і старіють; подолання несправедливості розподілу влади, грошей та ресурсів – структурних рушійних сил цих умов повсякденного життя на глобальному, національному та місцевому рівнях; зміна масштабу проблеми оцінки дій, розширення інформаційної бази, розвиток кадрових ресурсів, які готуються з питань соціальних детермінантів здоров'я, та підвищення рівня інформованості суспільства відносно соціальних детермінантів здоров'я [2, с. 11].

Для досягнення більш високого рівня здоров’я чоловіків і жінок та поліпшення можливостей для них у сфері медицини, ВООЗ прийняла Стратегію включення гендерного аналізу в діяльність організації та рекомендовано врахування гендерних аспектів під час планування та розробки програм і заходів у сфері охорони здоров’я. Комплексна рамкова політика у сфері охорони здоров'я та благополуччя в Європейському регіоні ВООЗ розглядає гендерну складову як одну із детермінантів здоров'я поряд з іншими соціальними та екологічними факторами і охоплює облік гендерної проблематики як механізм досягнення гендерного рівності.

Отже, важливість реалізації права людини на здоров’я становить сьогодні найважливіше соціальне завдання сфери охорони здоров’я. Необхідною умовою реалізації права на здоров’я виступає дотримання принципів гендерної рівності у сфері охорони здоров’я, що полягає у рівних можливостях громадян різних статей, закріплених в законодавстві.

Список використаних джерел

1. Гендерна компетентність фахівців/-чинь із соціальної роботи та захисту прав дитини: посібник / ГО «Центр гендерної культури» за підтримки ЮНІСЕФ та за фінансової підтримки уряду Іспанії. 2024. 38 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/43796/file/genderna-kompetentnist-soczialnyh-praczivnykiv_cz.pdf.pdf

2. Гендерна перспектива сфери охорони здоров’я в Україні / Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2022, травень. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/07/15/we_act_medical_ukr_report.pdf

3. Гончаренко О. В., Іонова І. М., Поляничко А. О. Правові основи медико-соціальної роботи. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Педагогічні науки.* №1(37), частина І. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2021. С. 260–265.

4. Сажієнко Н. В. Гендерна рівність як основа реалізації права на здоров’я в міжнародному правопорядку.
URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/46_2012/22.pdf

Катерина ДРІБОНОГ
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
Олена ГОНЧАРЕНКО
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ СФЕРИ ЗАЙНЯТОСТІ

У сучасному світі, де жінки стали повноправними членкинями суспільства й з кожним роком все більше проявляють свою економічну

активність, де жваво обговорюється тема соціальної справедливості і рівності, все гучніше звучить проблема гендерної рівності / нерівності між статями.

Як зауважують В. Васильченко з авторами, «ідеал гендерної рівності означає, що жінки й чоловіки повинні мати однаковий суспільний статус, однакові умови для реалізації всіх прав людини, однакові можливості робити внесок у національний політичний, економічний, соціальний розвиток та користуватися його результатами» [3]. Принцип гендерної рівності чоловіків і жінок в усіх сферах життєдіяльності закріплений в Конституції України (зокрема, ст. ст. 3, 21, 23, 24). У ст. 17 Закону України «Про забезпечення прав та можливостей жінок та чоловіків» наголошено, що «жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці» [8]. Проте, гендерна нерівність у сфері зайнятості залишається гострою проблемою, що гальмує економічний розвиток країни та поглиблює соціальну нерівність.

Загалом, зауважують Т. Бурейчак, К. Возьний, Т. Марценюк та ін., гендерна нерівність – це явище соціальне, зумовлене не біологічними відмінностями між жінками та чоловіками, а насамперед тим, що економічні, політичні та соціальні ресурси розподілені нерівномірно. Гендерна нерівність виступає сьогодні одним з проявів соціально-економічної диференціації населення, що зумовлює різні можливості самореалізації жінок і чоловіків у суспільстві [4; 5]. Як відзначають О. Чуйко і Н. Куравська, гендерну нерівність у сфері зайнятості варто розглядати не як «виключно економічний, а скоріше соціально сконструйований феномен, в основі якого лежать соціальні стереотипи, засновані на уявленнях про існуюче становище чоловіків і жінок, норми їхньої поведінки, мотиви та потреби». Зокрема, гендерні стереотипи (стійкі суспільні уявлення, що втілюють моделі поведінки і набір особистісних характеристик, зумовлених статтю) демонструють, що означає бути чоловіком чи жінкою у суспільстві, і про те, чим вони повинні займатися, де працювати і скільки заробляти відповідно до своєї статі [9, с. 135].

Тому, незважаючи на законодавчі гарантії, жінки продовжують більше за чоловіків відчувати проблеми, пов’язані з професійною діяльністю. Стереотипні уявлення про жіночу роль як основної опікунки сім’ї обмежують кар’єрні і професійні амбіції жінок, змушуючи їх обирати менш оплачувані й престижні професії. Кількість пропозицій робочих місць для жінок менше за професійним асортиментом. До того ж ризики жінки втратити роботу завжди вищі, ніж для чоловіків. Усе це призводить до зниження соціального статусу жінок, актуалізуючи проблему зайнятості на ринку праці, безробіття та репродуктивної праці жінок [2].

Найбільшою перешкодою на шляху до рівних можливостей жінок і чоловіків все ще залишаються гендерні стереотипи, які створюють підґрунтя для існування гендерної нерівності у сфері зайнятості: ділять професії на «чоловічі» (престижні, творчі, високо оплачувані, з перспективами кар’єрного зростання) і «жіночі» (непрестижні, монотонні, з меншими

перспективами кар'єрного зростання, обслуговуючого характеру, низко оплачувані), впливають на соціально-економічну цінність «продуктивної» і «репродуктивної» роботи, впливають на визначення розмірів зарплат і пенсій чоловіків і жінок, рівень безробіття тощо. Наразі в суспільній свідомості досить поширеними є гендерні стереотипи, з якими стикаються як жінки, так і чоловіки, зокрема:

- чоловік має забезпечувати родину (бо традиційно чоловік вважається «годувальником»), тому він повинен отримувати більшу, ніж жінка, заробітну плату за однакову роботу (з іншого боку, на чоловіків покладається більша відповідальність за забезпечення родини);
- чоловік за своєю природою є значно кращим керівником / лідером, ніж жінка (традиційно чоловікові приписуються такі стереотипні якості, як раціональність, компетентність);
- жінки за природою менш орієнтовані на професійну діяльність, оскільки більше орієнтовані на сім'ю, дітей (традиційно вважається, що головне призначення жінки – бути гарною дружиною, матір'ю, домогосподаркою; кар'єрні прагнення притаманні лише самотнім жінкам, які через свою «жіночу нереалізованість» намагаються проявити себе максимально у професійній діяльності);
- жінки менш активні у пошуку роботи (традиційно вважається, що жінку має забезпечувати чоловік; тому жінки менш активно проявляють себе у професійній діяльності, сподіваючись на «вдале» заміжжя);
- професії поділяються на «чоловічі» і «жіночі», жіночі професії є більш легкими, тому заробітна плата за ними є нижчою;
- жінкам важче конкурувати з чоловіками на ринку праці, тому що вони менш кваліфіковані, мають нижчий рівень професійної освіти [2].

Гендерні проблеми у сфері зайнятості визначаються також дисбалансом щодо можливостей доступу жінок і чоловіків до гідної праці. Часто жінки з високим освітньо-професійним рівнем змушені реалізовувати свою трудову активність на менш престижних посадах, що потребують нижчої кваліфікації, менше оплачуються та дають обмежені можливості кар'єрного просування.

Менш сприятливе становище жінок у сфері зайнятості зумовлене не лише дією ринкового конкурентного механізму та наявністю прямих бар'єрів для зайнятості (вужчий професійний вибір, відсутність необхідних для них робочих місць або необхідної кваліфікації), а й істотно пов'язане з репродуктивною діяльністю. Жінки, особливо молоді, не приваблюють роботодавців через їхню високу захищеність як працівників в період вагітності та перші три роки материнства, а також у зв'язку зі зростанням виплат по пологам. Внаслідок цього жіноча робоча сила цінується менше, і жінки наражаються на непрямі перешкоди, породжені гендерними стереотипами [4].

Війна в Україні ще більше посилила гендерну нерівність у сфері зайнятості, оскільки жінки частіше втрачають роботу і беруть на себе

додаткові сімейні обов'язки. Разом з цим, результати дослідження IMPACT Initiatives та Центру сталого миру та демократичного розвитку «Оцінка впливу війни на людей» показують, що через війну працевлаштування жінок у різних сферах тепер стало необхідністю для повноцінного функціонування економіки. Наразі у Службі зайнятості діють програми перекваліфікації та «ваучери» на навчання для опанування нових спеціальностей, зокрема раніше майже «недоступних» для жінок професій трактористки, електромонтерки чи саперки [7].

Отже, нові реалії змушують українців та українок жити по-новому, але це не означає, що завдяки тому, що жінок беруть на роботу як водійок, охоронниць і вантажниць, гендерний розрив різко зміниться. Дійсно, призначення жінок на «традиційно чоловічі» посади може бути кроком до розширення їхніх можливостей, але це лише частина вирішення проблеми (приміром, політичні посади все одно здебільшого залишаються за чоловіками: у парламенті лише 21% жінок, натомість в уряді – 24%) [6].

І все ж таки, можемо підсумувати, що для суспільства жіноча праця, як і чоловіча, є важливим резервом, необхідним для ефективного розвитку економіки. І саме тому, гендерна нерівність у сфері зайнятості виступає комплексною проблемою, яка потребує системних рішень. Для зміни гендерних стереотипів, досягнення справедливого розподілу можливостей і подолання гендерної нерівності необхідні широкомасштабні соціокультурні і політичні зміни, які будуть включати зміну законодавства, підвищення обізнаності суспільства, підтримку жіночого підприємництва, створення сприятливих умов для суміщення роботи й сімейних обов'язків тощо.

Список використаних джерел

1. Возьний К. Гендерні аспекти зайнятості: українські реалії і світовий досвід. *Вісник ТНЕУ*. 2009. №1. С. 69–80. URL: https://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/86/96
2. Гендерна нерівність на ринку праці в Україні: виклики та шляхи вирішення / Південно-Східне міжрегіональне управління Державної служби з питань праці. 2024, 16 серпня. URL: https://dp.dsp.gov.ua/novyny/henderna-nerivnist-na-rynku-pratsi-v-ukraini-vyklyky-ta-shliakhy-vyrishennia/
3. Гендерна нерівність у розвитку і використанні людського потенціалу. *Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. Управління трудовим потенціалом: навч. посіб.* Київ: КНЕУ, 2005. 403 с. URL: https://buklib.net/books/31409/
4. Гендерні особливості зайнятості та безробіття на ринку праці України / Центр гендерних досліджень ННІ історії і філософії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. URL: https://gender-ck.inf.ua/articles/genderni-osoblivosti-zajnyatosti-ta-bezrobittya-na-rinku-praci-ukrayini
5. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.

6. Марцінко М. Гендерний розрив в оплаті праці: досвід України (частина друга). *ЮрФем.ua: Асоціація жінок-юристок України.* 2024, 26 квітня. URL: https://jurfem.com.ua/gender-gap-p2/

7. Оцінка впливу війни на людей / дослідження IMPACT Initiatives та Центру сталого миру та демократичного розвитку. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/otsinka-vplyvu-viyny-na-lyudey

8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України № 2866-IV від 08 вересня 2005 р. (у новій редакції від 07 січня 2018 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15

9. Чуйко О. М., Куравська Н. В. Гендер і кар'єра: навчальний посібник / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2019, 372 с.

Олена ЛУЦЕНКО
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАТЕРИНСТВА І ДИТИНСТВА В США

Соціальний захист – це „система юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів держави щодо захисту населення від соціальних ризиків" [2, с. 828]. Повноцінно функціонуюча державна система соціального захисту включає законодавче забезпечення її існування, систему органів різних рівнів від Президента до органів місцевої влади, контроль за їх діяльністю, державне фінансування визначених програм, залучення громадськості до участі у системі соціального захисту, фонди, неурядові і міжнародні фонди.

Звернення до американського досвіду, який має сформовані традиції в галузі інтеграції всіх соціально-правових сил суспільства, зокрема сімейної підтримки, дають можливість виявити недоліки в організації вітчизняного соціального захисту, обґрунтувати шляхи його вдосконалення.

Огляд науково-методичної літератури засвідчив зростання інтересу багатьох науковців до питання соціальної політики підтримки батьківства й дитинства. Різні теоретичні та практичні аспекти соціальної політики США щодо сім'ї розглядали американські вчені Р. Гарріс, С. Кемірмен, А. Кахн, П. Кінгстон, Л. Ліма, Ширмер Я. та ін. Американську систему соціально-правового забезпечення і соціальної роботи США досліджували вітчизняні науковці В. Безлюдна, О.Дашковська, Д Дощук, .В.Закриницька, М.Любецька, В.Полєхіна, В. Стинська, І.Чеховська та ін.

Питання основних тенденцій соціальної підтримки батьківства, зокрема материнства й дитинства в США й досі залишається недостатньо

висвітленим, що й зумовило вибір теми дослідження.. Мета статті – на основі аналізу джерелознавчих матеріалів окреслити особливості і загальні тенденції державної системи соціального захисту материнства і дитинства в США.

Виклад основного матеріалу. В другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. у США велику увагу держави, різних соціальних організацій було сконцентровано на створенні державних соціальних програм підтримки материнства і дитинства. Особливу увагу слід приділити вивченню соціального захисту жінок з сімейними обов'язками, оскільки це питання є прогалиною у політиці соціального захисту багатьох країн.

Політика матеріальної підтримки вагітної жінки чи сім'ї з дітьми складає важливу частину соціальної політики в багатьох країнах світу, хоча між ними є значимі відмінності. Серед документів загальної ваги, потрібно взяти до уваги Конвенцію МОП №102 від 1952 р., Конвенцію 156 про рівні можливості для працюючих жінок і чоловіків: працюючих з сімейними обов'язками, Рекомендації 105 про рівні можливості для працюючих жінок і чоловіків: працюючих з сімейними обов'язками. Варто зауважити, що допомога по материнству передбачена серед інших 9 галузей соціального забезпечення у Конвенції МОП №102 від 1952 р.

Як свідчить аналіз джерельної бази, особливістю соціальної підтримки сім'ї в США з самого початку було надання допомоги бідним сім'ям. Перша програма державної підтримки з'явилась в США в 1935 р. під назвою Допомога сім'ям з дітьми (ДСІД) - (Aid to families with dependent children - AFDC), котра передбачала виплату допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми, які втратили годувальника. В наступне десятиріччя завдання програми було розширено низкою безплатних послуг для підтримки та зміцнення сім'ї.

В 1988 р. в США було прийнято Закон про підтримку сім'ї (Family Support Act), який передбачав скорочення державних виплат сім'ям, що сприяло підвищенню відповідальності сімей, що отримували ДСІД докладати більше зусиль для самозабезпечення. Зауважимо, одначе, що, відповідно до цього закону адміністрація штатів мала організувати або оплачувати догляд за дитиною, якщо матір працює чи навчається.

.Велику увагу у США приділяли соціально-педагогічній підтримці неповних сімей, оскільки кількість дітей, що народилися поза шлюбом суттєво зросла в другій пол.. ХХ ст.. Ще в 1950 р. американський конгрес докладав зусилля, щоб покращити матеріальне становище неповних сімей, приймаючи закони, що стосувалися встановлення батьківства, розшуку батьків, виконання ними фінансових зобов'язань по відношенню до дітей. Одержувачам державної допомоги за програмою ДСІД із загальної суми аліментів видавали 50 дол. незалежно від їх розміру [7, с. 59].

Як свідчить аналіз джерельної бази, зроблений фахівцями, у сфері охорони материнства і дитинства США у 80-х рр. ХХ ст. значно відставало від більшості західноєвропейських країн. Державна політика практично зводилася до антидискримінаційного законодавства по відношенню до

жінок, яке було прийнято в 1978 р. (Pregnancy Discrimination Act). Відповідно до нього, вагітність, роди і перші місяці догляду за дитиною розглядали як тимчасову втрату працездатності, що забезпечувалась лікарняним листом для жінок, що мали страховку. Відтак, в законодавстві не вказувалося на тривалість відпустки, розмір виплат та збереження за жінкою робочого місця. Ці питання віддавалися на розгляд працедавця, котрий як правило, тривалість декретної відпустки, її оплату та збереження робочого місця ставив у залежність від стажу роботи та кваліфікації жінки. Зокрема, мінімальні пільги і оплачувана медична допомога надавалася жінкам із стажем не менше шести місяців, а шеститижнева оплачувана декретна відпустка – із стажем 5 років. При більшому стажі роботи жінки могли розраховувати на частково оплачувану або неоплачувану відпустку на 2 - 3 місяці зі збереженням робочого місця [8, с. 6].

За програмою Медікайд відповідно до законодавства до 1991 р. дородову та післяродову медичну допомогу мали отримувати тільки жінки із малозабезпечених сімей. В 1991 р. цей порядок поширювався і на жінок, що мали сімейний дохід на 25 відсотків вище рівня бідності, а в 1992 р. – відповідно на 50 відсотків [5, с.11].

В 90-ті рр. XX ст. у США було розроблено багато програм, які передбачали виділення коштів на додаткове харчування матерів, немовлят та дітей. Найбільш широкомасштабною стала програма Додаткового харчування для жінок, немовлят і дітей, яка передбачала надання продуктів харчування для вагітних та жінок в післяродовий період, чиї доходи були нижчі рівня бідності. Щоправда талони на харчування надавалися лише тим жінкам, які перебували на обліку у лікаря під час вагітності, а після родів - отримували консультації в службі планування сім'ї. Як результат, програма охоплювала тільки від 40 до 50 відсотків жінок, немовлят і дітей, що складало близько 3,4 млн. осіб [4, с. 35].

Наразі з'ясовано, що основний зміст соціальної роботи з сім'єю у США складають забезпечення різних видів соціального обслуговування (соціальної допомоги та соціальних послуг), реабілітаційна та профілактична робота, соціальне інспектування, соціальний супровід окремих категорій сімей. Вони реалізуються у практичній діяльності соціального працівника шляхом використання різноманітних методів та форм соціальної роботи [1, с. 9].

Програма соціального забезпечення (Social Security Program) передбачала відкриття у США спеціальної установи соціальної допомоги сім'ї і дітям, яка на сучасному етапі пропонувала серед іншого такі види підтримки батькам безвідносно до статі: 1. Організація спеціальних груп професійного навчання для батьків, допомога з працевлаштування. 2. Забезпечення нагляду за дітьми, чиї батьки працюють або навчаються.

Як приклад дуже успішного застосування змішаного підходу можна навести досвід міста Портленда, штат Орегон, в якому одержувачі соціальної допомоги відвідували інтенсивні навчальні курси (тривалістю до 6 місяців), проведення яких було тісно пов'язане з допомогою у

пошуках роботи. Участь слухачів в обох складових програми була предметом ретельного моніторингу. Основний наголос у програмі робився на влаштуванні одержувачів соціальної допомоги на стабільну постійну роботу із заробітною платою вище мінімальної [5, с.14].

На думку фахівців (О. Дашковська), досвід США, навіть за умови ліберально орієнтованої ринкової економіки, свідчить, що державні установи можуть не тільки сприяти змінам, але й ініціювати реформування суспільно-політичних відносин у напрямі впровадження гендерної рівності в американське суспільство [3, с.144],

Закон про дискримінацію, яка пов'язана з вагітністю, і Закон про введення податкових пільг 1978 р. були прийняті в межах програми соціального захисту жінок і передбачали стимулюючі економічні методи впливу на розвиток мережі приватних дитячих дошкільних установ і створення прямих федеральних фондів, кошти яких повинні йти на розвиток дитячих установ для незаможних родин. Федеральний уряд, усвідомлюючи об'єктивну потребу в жіночій робочій силі на ринку праці, де переважали працюючі матері, проводив пропагандистську кампанію з метою привернути громадську увагу до проблем нестачі дитячих установ, у результаті чого були надані податкові кредити для розвитку мережі дитячих установ [3, с.144],

Американська служба сім'ї (Family Service America) розробляє освітні програми, виступає спонсором досліджень і публікацій в галузі соціальної роботи з сім'ями, бере участь у формуванні сімейної політики, інформує законодавчі органи про потреби американських сімей. Місцеві підрозділи організації забезпечують сімейну і шлюбну терапію (особливо для молодих сімей). Взаємозв'язок зайнятості, гендерної рівності та дитячої бідності все більше обумовлює спрямування сімейної політики розвинутих країн. Заохочення практичної гендерної рівності є загальним вектором розвитку сімейної політики сучасних країн, що має вплив на зменшення материнської та дитячої бідності, залучення батьків до догляду за дитиною, вищі показники народжуваності.

Що стосується США, то, з одного боку, на рівні дискурсу багато соціальних сервісів орієнтовано на ідеї егалітарності подружжя/батьків і реалізацію гендерно-нейтральних підходів у своїй роботі [6]. У різних текстах програм, підручників і оглядів по соціальній роботі найчастіше вживаються терміни «батьківство», «мати». «батько», замінюючи «материнство/батьківство» і «мати/батько». Проте на рівні практик, зазначається використання гендерно-нейтральних термінів і адресацію програм «сім'ям» і «батькам».

Здійснений аналіз дозволяє певним чином зробити паралелі, виявити слабкі ланки і національної системи соціальної підтримки сім'ї, її правової складової. Серед пріоритетів фахівці, визначають необхідність поглибленого наукового аналізу сімейної політики з позицій виявлення нових шляхів і напрямів удосконалення системи підтримки материнства і дитинства, потребу в залученні недержавних структур, які б хотіли займатися благодійництвом.

Список використаних джерел

1. Безлюдна В.В. Система соціальної роботи з сім‘єю в США. АВТОРЕФЕРАТ: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1177/1/Avtoref_systema.pdf
2. Великий енциклопедичний юридичний словник /за ред. академіка НАН Ю.С.Шемшученка. К.:Видво „Юридична думка”, 2007. 990с
3. Дашковська О. Законодавче забезпечення прав жінки в США другої половини XX ст. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2. С. 144-149. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2009_2_17
4. Стинська Вікторія. Державні програми соціальної підтримки материнства і дитинства в США. April 2017. *Освітній простір України* 9(9) https://www.researchgate.net/publication/320697434_Derzavni_programi_socialnoi_pidtrimki_materinstva_i_ditinstva_v_SSA
5. Ширмер Я. Соціальна допомога в США [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.case-ukraine .com.ua/
6. Clapton, G. (2009). How and why social work fails fathers: Redressing an imbalance, social work’s role and responsibility. Practice: Social Work in Action, 21(1), 17–34.
7. Data and materials related to Welfare programs for families with children / Prep. by the staff for the use on the Comm. on finance, US Senate. Wash.: Gov. print. off., 1988. VII. 331 p.
8. Kamerman Sh. Maternity policies and working women / Kamerman Sh., Kahn A.J., Kingston P. N.Y.: Columbia univ. press, 1983. XI. 183 p.

Денис МЕЛЕШКО
здобувач першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
Олена ГОНЧАРЕНКО
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ГЕНДЕРНЕ ПИТАННЯ В ОХОРОНІ ЗДОРОВ’Я ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

Проблема погіршення стану здоров’я населення України і високі показники смертності перебуває сьогодні у центрі уваги. Одним із пріоритетних завдань, що стоять перед керівництвом держави, науковцями і практиками, є питання щодо удосконалення сучасних і формування нових альтернативних напрямів розвитку сфери охорони здоров’я. Основою для створення ефективної системи збереження здоров’я чоловіків і жінок має стати дослідження детермінант (зокрема, гендерних), що зумовлюють особливості його формування і ставлення до нього як найбільшої цінності людини. Тому важливим є виявлення гендерних аспектів здоров’я для

побудови принципово нової концепції охорони здоров'я, яка б враховувала особливості захворюваності серед чоловіків і жінок.

Сьогодні гендерні аспекти здоров'я чоловіків і жінок привертають увагу спеціалізованих структур Організації Об'єднаних Націй, зокрема Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) і Фонду народонаселення ООН (UNFPA). Науковиця Т. Сироїд наводить такі визначення поняття «гендер», сформульовані цими установами: гендер відноситься до «характеристик жінок, чоловіків, дівчаток та хлопчиків, які є соціально сконструйованими (у розуміння цього поняття входять норми, поведінка та ролі, пов'язані з тим, що означає бути жінкою / дівчинкою чи чоловіком / хлопчиком, а також стосунки один з одним)» (ООН, 2023); гендер є «результатом соціально побудованих уявлень про поведінку, дії та ролі, які виконує конкретна стать» (ВООЗ); термін «гендер» відноситься до «економічних, соціальних та культурних ознак і можливостей, пов'язаних із приналежністю до чоловіка чи жінки» (UNFPA) [5, с. 926].

Науковці відзначають залежність стану здоров'я та ставлення до нього від таких демографічних і соціальних ознак, як стать і вік. Так, Н. Волошко відзначає, що «як для жінок, так і для чоловіків характерна розбіжність між нормативними уявленнями про здоров'я і здоровий спосіб життя та реальною поведінкою» [2]. Н. Городнова зауважує, що «повноцінне визначення стану здоров'я не обмежується тільки педагогічною, біологічною та медичною сферами», наголошуючи на важливості врахування гендерних аспектів, а також «психологічних, екологічних, економічних та соціально-культурних чинників, менталітету населення різних регіонів, звичаїв, традицій, роботи суспільних інституцій» – тобто, всього того, що «зумовлює причини й особливості стану здоров'я людей» [3]. Валеологи Г. Апанасенко, Л. Попова та А. Магльований зауважують, що стать людини разом з іншими важливими критеріями (вік, спадковість, фактори ризику, рівень соматичного здоров'я та ін.) виступає в соціальній медицині тим критерієм, на який варто зважати у процесі прогнозування щодо ймовірності захворювання, перебігу хвороби, лікування й відновлення. Також статева приналежність має вплив на захворюваність, смертність і тривалість життя чоловіків і жінок [1].

З огляду на зазначене, гендерна перспектива у сфері охорони здоров'я виглядає доречною і логічною, а проблема гендерної обізнаності набуває актуальності. Гендерна обізнаність полягає у «розумінні щодо існування соціально обумовлених відмінностей між жінками та чоловіками, які функціонують на основі набутої поведінки, що впливає на їхню здатність отримувати доступ до ресурсів і контролювати їх». Мається на увазі, що гендерна обізнаність з питань здоров'я (зокрема, врахування подібностей і відмінностей у потребах щодо формування чи збереження здоров'я чоловіків та жінок через призму їх гендерних особливостей) має значний вплив на якість послуг, що надаються у сфері його охорони. Оскільки не тільки недостатня увага до біологічних характеристик і фізіологічних особливостей чоловіків і жінок може стати на заваді до підвищення якості надаваних послуг у сфері охорони здоров'я. Важливим видається й обов'язкове

врахування гендерних (соціальних, економічних, поведінкових та ін.) детермінант здоров'я пацієнтів різної статі.

Численні соціологічні дослідження свідчать про поширеність гендерних стереотипів у сфері охорони здоров'я, як вони впливають на здійснення медико-соціальної роботи. Зокрема, автори дослідження щодо гендерної обізнаності працівників/-ць ЗОЗ [4] зауважують, що на процес діагностики, вибору лікарями схеми лікування, комунікацію впливає стать пацієнтів/-ок та гендерні стереотипи. Науковці відмічають про значний потенційний вплив гендерних упереджень медичного персоналу «на результат терапії і навіть інколи шкодить пацієнтам». Зокрема, доволі поширеними у сфері охорони здоров'я є гендерні стереотипи щодо пацієнток-жінок і пацієнтів-чоловіків, зокрема:

- жінки є «більш вимогливими», мають завищені очікування щодо емоційної підтримки; натомість чоловіки – «менш вимогливі» і «в цілому байдужі до власного здоров'я»;
- чоловіки більше схильні до затягування зі зверненням по медичну допомогу і звертаються до лікарів лише тоді, коли самопочуття вкрай погіршується; натомість, жінки частіше звертаються за медичною допомогою, адже вони більше за чоловіків зацікавлені у своєму здоров'ї;
- чоловіки нерегулярно перевіряють стан свого здоров'я порівняно із жінками і менше користуються профілактичними послугами; натомість жінки загалом більше схильні до «зловживання» увагою лікарів і медичними послугами, тому їх сприймають як «менш зручних» пацієнток;
- чоловікам притаманна більш ризикована поведінка і дотримання більш ризикованих переконань щодо здоров'я (паління, зловживання алкоголем, нездорові харчові звички, недотримання здорового способу життя, низький рівень звернень по медичну допомогу тощо), ніж жінки; натомість жінки переймаються не тільки власним здоров'ям, а й здоров'ям всіх членів родини (зокрема, чоловіків, дітей, літніх батьків та інших родичів старшого віку); жінки частіше намагаються обговорювати з медичним персоналом проблеми, які не стосуються поточних проблем з їхнім здоров'ям; натомість чоловіки схильні більш чітко формулювати свої запити, скарги, лаконічно відповідають на питання лікаря;
- жінки чіткіше за чоловіків виконують рекомендації й приписи лікарів; натомість саме чоловіки краще за жінок їх розуміють.

Як зауважують автори дослідження щодо гендерної обізнаності медичних працівників, вплив стереотипів проявляється у тому, що лікарі загалом можуть бути надмірно уважними до скарг, які відповідають гендерним ролям, і не помічати тих, які не відповідають гендерним ролям пацієнтів. Такі переконання пливають на медичних працівників щодо вибору ними підходів до лікування пацієнтів/-ок, комунікації з ними, і взагалі

можуть стати на заваді в отриманні чоловіками і жінками якісної медико-соціальної допомоги.

Окрім гендерних стереотипів щодо пацієнтів різних статей, у сфері охорони здоров'я не менш поширеними є гендерні стереотипи серед медичного персоналу щодо колег і колежанок, про їхні професійні здібності та особливості комунікації з пацієнтами. Приміром, доволі розповсюдженим є уявлення про те, що жінки-лікарки більше підходять для догляду за пацієнтами, вони більш емпатійні, довше консультують, ефективніше мотивують пацієнтів до лікування; разом з цим, вони більше схильні до «емоційного вигорання». Натомість, чоловіки-лікарі краще за колежанок-медикинь підходять для керівних посад в ЗОЗ та надання «екстремальних» видів медичної допомоги (реанімація, хірургія), краще ладнають з медичною комп'ютерною технікою і взагалі – працюють краще та ефективніше за жінок. Цікавим у даному дослідженні, на нашу думку, виявилося те, що поширеність гендерних стереотипів в середовищі медперсоналу залежить від статі самих медичних працівників/-ць. Адже як чоловіки, так і жінки більш упереджено ставляться до представників/-ць своєї, ніж протилежної статі [4].

Отже, можемо констатувати, що для вирішення проблем, пов'язаних зі здоров'ям чоловіків і жінок, необхідний диференційований гендерний підхід до вирішення питань охорони здоров'я в цілому. Існує потреба у формуванні в медичного персоналу ЗОЗ гендерно чутливого підходу до надання медико-соціальних послуг, що полягає у врахуванні специфічних соціальних, культурних, економічних, політичних та інших характеристик умов життя та потреб жінок і чоловіків.

Список використаних джерел

1. Апанасенко Г. Л. Вчення про індивідуальне здоров'я: деякі підсумки. *Acta medica Leopoliensia*. 2013. Т. 19, №1. С. 56–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lmch_2013_19_1_13
2. Волошко Н. І. Детермінанти ставлення до здоров'я і здорового способу життя. *Проблеми сучасної психології:* зб. наук. пр. К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 11. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 115–124. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6294/1/1.Pdf
3. Городнова Н. М. Гендерні особливості збереження здоров'я особистості. *Євроінтеграційний вектор сучасної психології : матеріали науково-практичної конференції молодих учених.* URL: http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/2611/1/%D2%90%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_268-269.pdf
4. Оцінка гендерної обізнаності серед медичних працівників в Україні. Київ, 2021. 41 с. URL: https://sociocon.org/wp-content/uploads/2023/04/UKR-Gender-Awareness_Report.pdf
5. Сироїд Т. П. Концепція гендерної рівності та прояви гендерної нерівності: міжнародно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання.* URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/157.pdf

Наталія ЧУПРИК,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
Олена ГОНЧАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

ГЕНДЕРНОЧУТЛИВА СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна війна в Україні спричинила не лише окупацію територій і руйнування інфраструктури, а й зумовила гуманітарну кризу в країні, викликавши безпрецедентний рівень внутрішнього переміщення населення. За даними, опублікованими на сайті Інформаційно-обчислювального центру Мінсоцполітики України (ІОЦ), станом на середину березня 2025 року в Україні зареєстровано 4 601 146 внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [1]. Серед них значну частину становлять жінки, діти, особи з інвалідністю, люди похилого віку, представники вразливих соціальних груп тощо.

Як зауважують Д. Кобзін з авторами, через переміщення особи знаходяться в особливо вразливому стані, оскільки вони вимушені були змінити постійне місце проживання, звичне коло спілкування, часто – і сферу діяльності. Це призводить до того, що у ВПО виникають додаткові специфічні проблеми, а відтак – і потреби, які мають знайти відповідь із боку держави. Зокрема, це проблеми, пов’язані із втратою і відновленням документів, що посвідчують особу, відсутністю житла, роботи, особливостями реалізації права на соціальний захист, обмеженнями в реалізації виборчих прав тощо [4, с. 13].

У таких умовах соціальна робота набуває особливої ваги як інструмент підтримки, адаптації та захисту прав ВПО. Проте, традиційні підходи часто не враховують специфічних гендерних потреб переміщених осіб – чоловіків і жінок. Зокрема, жінки-ВПО стикаються з вищим ризиком гендерно зумовленого насильства, економічної вразливості та дискримінації; чоловіки відчувають сильний психологічний тиск через втрату традиційних соціальних ролей в умовах війни; представник/-ці ЛГБТК-спільноти, люди похилого віку та особи з інвалідністю зазнають подвійної маргіналізації.

У зв’язку з цим виникає об’єктивна потреба у впровадженні гендерночутливого підходу до соціальної роботи з ВПО – підходу, який визнає нерівність соціальних ролей, забезпечить рівний доступ до послуг (правових, медичних, психологічних), відреагує на специфічні потреби різних гендерних груп. Розробка, апробація та впровадження гендерночутливих практик у соціальну роботу в умовах воєнного стану є не

лише актуальним, а й критично необхідним кроком для забезпечення ефективної допомоги, соціальної справедливості та збереження людської гідності.

В умовах нинішньої складної соціально-політичної ситуації в Україні, соціальна робота має бути зосереджена передовсім «на питаннях гендерної (не)рівності та балансі влади в стосунках між жінками й чоловіками у суспільстві», тому «від фахівців соціальної сфери вимагається здатність ефективно діяти у напряму розв'язання суспільних протиріч, зумовлених гендерною нерівністю» [2, с. 164].

З огляду на це, особливої актуальності набуває така професійно значуща якість фахівців/-чинь із соціальної роботи, як гендерна компетентність. Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури гендерного спрямування дає підстави стверджувати, що гендерно компетентною можна вважати насамперед таку людину, в якої не виражені гендерні стереотипи та відсутні гендерні упередження. Також гендерною компетентністю особистості є розуміння шляхів взаємодії з особами різної статі, враховуючи гендерну ідентичність, гендерні установки та стереотипи.

Гендерна компетентність включає в себе декілька компонентів, зокрема:

- когнітивний, що передбачає знання: сучасних тенденцій та проблем гендерного розвитку суспільства; законодавчих актів, які регулюють питання гендерної рівності; основ гендерної теорії (поняття про гендер, гендерні стереотипи та механізми їх дії, гендерні ролі, гендерну ідентичність тощо) та сутності гендерного підходу; форм і методів гендерного виховання та особливостей гендерної соціалізації тощо;
- мотиваційний, що характеризує рівень усвідомленого підходу до реалізації гендерної рівності та виявляється у відповідних потребах, мотивах, цілях (активна життєва позиція, толерантність, потреба в захисті рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, самореалізація тощо);
- діяльнісний – вміння: розпізнавати гендерні проблеми та поширювати гендерні знання; відслідковувати гендерні стереотипи та дискримінаційні установки до статі у своїй поведінці, поведінці інших; узгоджувати свої професійні дії з реальними ситуаціями та індивідуальними характеристиками особистості отримувача послуг, соціальними умовами їх проживання, а також мати навички здійснення: гендерного аналізу, діагностики рівня сформованості гендерної культури в соціумі, організації заходів на гендерну тематику тощо.

Упровадження гендерного компоненту в національну систему соціального захисту населення повинно розпочинатись в освітніх програмах навчальних закладів різних рівнів акредитації з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців. Цей процес передбачає формування у соціальних працівників якостей, рис і властивостей, що визначають необхідне ставлення до представників різної статі [3].

Якісна та своєчасна оцінка потреб ВПО є важливим інструментом доброго врядування та дозволяє враховувати при ухваленні рішень і програм не тільки вразливі категорії населення, котрі проживають у громаді, їхній кількісний склад та гендерні особливості, а й основні характеристики наявних у них проблем, обмежень та їхні наслідки. Звіт оцінювання дозволяє створювати унікальний для кожної громади дизайн організації допомоги, надання послуг, додаткового забезпечення та інших видів підтримки, характерний для умов та особливостей окремої громади та її можливостей, ресурсів і потреб [4].

Гендерно чутлива соціальна робота з ВПО в умовах воєнного стану є одним із ключових чинників забезпечення соціальної справедливості, недискримінаційного доступу до ресурсів та правового захисту вразливих категорій населення. Війна не лише поглибила наявні соціально-економічні диспропорції, а й актуалізувала гендерні ризики: зросла кількість випадків гендерно зумовленого насильства, підвищився рівень емоційної й економічної вразливості жінок, дітей, осіб похилого віку та людей з інвалідністю, представників/-ць ЛГБТК-спільноти.

Соціальні працівники/-ці, які працюють з ВПО, повинні володіти знаннями про гендерну специфіку потреб клієнтів, бути обізнаними з механізмами реагування на випадки дискримінації і насильства, а також вміти налагоджувати міжсекторальну взаємодію для надання комплексної допомоги. Впровадження гендерно чутливого підходу сприяє не лише оперативному реагуванню на кризові ситуації, а й довгостроковому відновленню життєстійкості переміщених осіб. Для цього необхідно:

- інституційно закріпити стандарти гендерної чутливості в системі соціальних послуг;
- забезпечити системну підготовку та підвищення кваліфікації соціальних працівників у сфері гендерної рівності;
- розробити механізми моніторингу й оцінки ефективності соціальної підтримки з урахуванням гендерного виміру;
- активно залучати до реалізації програм підтримки ВПО громадські та міжнародні організації, які мають досвід роботи у сфері прав людини та гендерної рівності.

Таким чином, питання інтеграції гендерно орієнтованого підходу в систему соціального захисту та соціального обслуговування населення та, зокрема, в систему надання соціальних послуг окремим особам та групам населення, є наразі надзвичайно актуальним. Формування та реалізація гендерночутливої соціальної політики щодо ВПО в умовах війни має стати пріоритетом для держави, громадянського суспільства і фахівців/-чинь соціальної сфери. Лише за умов дотримання принципів гендерної рівності і поваги до людської гідності можливо забезпечити ефективну підтримку внутрішньо переміщених осіб і сприяти їхній повноцінній інтеграції у нові спільноти.

Список використаних джерел

1. В Україні налічується 4,6 млн внутрішньо переміщених осіб. *Скільки / Скільки?* 2025, 18 березня. URL: https://skilky-skilky.info/v-ukraini-nalichuietsia-4-6-mln-vnutrishno-peremishchenykh-osib/
2. Гончаренко О. В., Іонова І. М. Врахування гендерних аспектів у соціальній роботі в умовах воєнного стану: упередження, виклики, перспективи. *Актуальні проблеми соціальної роботи та соціального забезпечення у воєнний та повоєнний часи:* колект. монографія / за наук. ред. док. пед. наук, проф. А. Рижанової ; Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2025. С. 140–170.
3. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з ґендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери / Авторки та упорядниці: Ковальчук Л.Г., канд. пед. н., Козуб Л.І., Левченко К.Б., докт. юрид. н., проф., Легенька М.М., Суслова О.І. Київ, 2017. 268 с.
4. Кобзін Д., Левкіна Г., Луньова О., Черноусов А., Щербань С. Методичний посібник з оцінювання потреб ВПО у громадах. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД), 2020. 246 с.
5. Семигіна Т. Уроки війни, (не)вивчені вітчизняною соціальною роботою. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень:* матеріали ІІІ міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 23 вересня 2022 р.). Київ, 2022. С. 47–49.

Наталія ШПИГ
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
виховання на пограниччі
інституту проблем виховання НАПН України

ВПРОВАДЖЕННЯ ТРЕНІНГІВ З ПИТАНЬ ГЕНДЕРНОЇ ПРОСВІТИ ШКОЛЯРІВ В МЕЖАХ ПРОЄКТНИХ АКТИВНОСТЕЙ БФ «ГОЛОСИ ДІТЕЙ»

У сучасних умовах утвердження демократичного суспільства питання гендерної рівності набуває особливої актуальності. Гендерна просвіта школярів є важливим інструментом формування толерантного, свідомого та відповідального молодого покоління. Саме у шкільному віці відбувається активне становлення особистісних цінностей, тому ознайомлення молоді з поняттями гендерної ідентичності, рівності та недискримінації сприяє подоланню стереотипів, що закріпилися в суспільстві.

Окрім цього, гендерна просвіта безпосередньо пов’язана з реалізацією Цілей сталого розвитку, зокрема Цілі 5 – досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат. Вона також сприяє забезпеченню якісної освіти (Ціль 4) та зменшенню соціальної нерівності

(Ціль 10). У зв'язку з цим постає необхідність системного впровадження гендерної тематики в освітній процес, зокрема через просвітницькі програми, інтеграцію у шкільні курси та позаурочну діяльність.

Благодійний фонд «Голоси дітей» має позитивний досвід впровадження проєктних активностей спрямованих на реалізацію гендерної просвіти. Так, в межах проєкту «Інтегроване реагування для забезпечення інклюзивної освіти та захисту дітей і найбільш вразливих верств населення, які постраждали від гуманітарної кризи в Україні», що фінансувався AICS (Італійським агентством зі співробітництва в галузі розвитку) було проведено серію едукаційних сесій з питань видів, форм і способів виявлення і попередження гендерно-зумовленого насильства та сприяння більш інклюзивному середовищу [1; 2]. Метою заходів стало формування у слухачів/чок (учасників/ць) знань та навичок, що забезпечать можливість виявлення та попередження ГЗН, а також формування орієнтирів вирішення гендерно-специфічних потреб із урахуванням інклюзивності та гендерної чутливості. Учасниці та учасники просвітницьких заходів з навчальних закладів Київщини та Буковини, у кількості понад 80 дітей мали можливості розвинути відповідні тематиці знання та навички:

- сформували чіткі знання про зміст понять: «гендер», «стать», «гендерна чутливість», «гендерні стереотипи», «гендерна рівність», «гендерна дискримінація», «гендерно зумовлене насильство», «інклюзія»; «безбар'єрність»;
- актуалізували власну поінформованість щодо питання профілактики та протидії ГЗН у гуманітарній діяльності;
- усвідомили цінність гендерної рівності та сформували орієнтованість щодо розвитку «гендерної чутливості» як передумови виявлення і протидії ГЗН (гендерно-зумовлене насильство);
- дослідили причини виникнення ГЗН та існуючі механізми протидії ГЗН;
- визначили засади нормативно-правового реагування у сфері протидії ГЗН;
- приділили увагу висвітленню специфіки домашнього насильства як найбільш поширеної форми ГЗН;
- сформували навички асертивної поведінки та сфокусувалися на дії механізму сервісної підтримки постраждалим від різних форм насильницьких дій, в тому разі і ГЗН.

Важливим, на нашу думку, було врахування гендерної перспективи, під час проведення заходів, яка ґрунтується на прийнятті різноманітності потреб чоловіків/жінок, хлопчиків/дівчаток (а також інших інтерсекціональних факторів). Інтерсекційність – це рамкове поняття, яке дозволяє зрозуміти, що люди зазнають різних форм пригнічення, дискримінації та маргіналізації, котрі співпадають, на підставі своїх ідентичностей (як, наприклад, нерівність за ознакою гендера і (або) етнічного походження). Ми визнаємо, що ефективна та відповідальна розробка і реалізація програм запобігання та протидії ГЗН повинна передбачати врахування перетину багатоманітних

форм структурного пригнічення та нерівності, якої жінки та дівчата, хлопці та чоловіки зазнають у даному контексті. Висловлюємо щире переконання в тому, що розвиток гендерної чутливості школярів є дієвим інструментом на шляху забезпечення гендерної рівності.

Аргументованими перевагами гендерної рівності, які набули для нас та учасників просвітницьких заходів аксіоматичного вираження є: розвиток бізнесу, розвиток економіки, покращення здоров'я, позитивні зміни в родині, залучення жінок до політики, підвищення рівня щастя, створення безпечних, справедливих та зручних умов проживання для різних груп жінок і чоловіків.

Підсумовуючи зазначимо, що школярі – учасники просвітницьких сесій, реалізованих БФ «Голоси дітей» виявили неабияку мотиваційну спрямованість щодо участі в заходах та проявили активність, критичний підхід та глибину аналізу в процесі участі у пропонованих заходах.

Список використаних джерел

1. «Голоси дітей» провели другу серію освітніх лекцій з гендерно зумовленого насильства». URL: https://voices.org.ua/news/golosi-ditej-proveli-drugu-seriyu-osvitnih-lekcij-z-genderno-zumovlenogo-nasilstva (дата звернення: 03.06.2025).
2. «Голоси дітей» запустили для підлітків серію освітніх лекцій з гендерно зумовленого насильства https://voices.org.ua/news/golosi-ditej-zapustili-dlya-pidlitkiv-seriyu-osvitnih-lekcij-z-genderno-zumovlenogo-nasilstva (дата звернення: 03.06.2025).

Секція 5
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ

ВІКТОРІЯ АНІЩЕНКО
доктор педагогічних наук, професор
професор кафедри педагогіки та професійної етики
Пенітенціарної академії України
ДАР'Я БІБА
сержант поліції, здобувач освіти навчальної групи ППЗ-09
Державний заклад професійної (професійно-технічної) освіти
зі специфічними умовами навчання «Академія патрульної поліції»

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО РОБОТИ З РОДИНАМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

В умовах повномасштабної війни в Україні проблема внутрішнього переміщення набула безпрецедентного масштабу. Мільйони українців були змушені покинути свої домівки через небезпеку для життя, руйнування інфраструктури та окупацію. Значна частина внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) – це родини з дітьми, які потребують системної підтримки з боку держави, громадських організацій і, що особливо важливо, – кваліфікованих фахівців соціальної сфери. У зв'язку з цим дійсно набуває актуальності підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з цією категорією населення.

На сьогоднішній день, родини ВПО стикаються з низкою викликів, а саме втрата житла, роботи та звичного соціального середовища, психологічні травми, викликані воєнними подіями, соціальна ізоляція та дискримінація в нових громадах, а також труднощі у доступі до медичних, освітніх і соціальних послуг. Ці фактори формують потребу у цілісному підході до підтримки родин ВПО, що вимагає не лише базової підготовки фахівців, а й спеціалізованих знань і навичок.

Фахівці соціальної та соціокультурної сфери мають володіти низкою компетенцій та вміти системно здійснювати оцінку індивідуальних потреб родини (психологічних, соціальних, юридичних). Серед основних компетенцій варто виділити такі, як:

– вміння проводити комплексну діагностику життєвої ситуації родини, визначати основні проблеми та потреби кожного її члена, встановлювати пріоритети допомоги, а також формувати індивідуальний план соціальної підтримки з урахуванням психологічного стану, правових труднощів та рівня соціальної адаптації ВПО;

– навички планування та реалізації індивідуальних програм підтримки, що означає здатність фахівця розробляти чіткі, реалістичні та ефективні заходи допомоги, спрямовані на покращення якості життя родини, її інтеграцію у нове соціальне середовище, подолання кризових ситуацій;

– комунікативні навички, володіння якими дозволяють фахівцям здійснювати координацію з іншими структурами – медичними, освітніми, правовими, а також із громадськими організаціями — для забезпечення комплексної підтримки ВПО;

– навички надання першої психологічної допомоги ВПО з метою подолання наслідків стресу є дійсно важливими в сьогоденні, адже особи цієї категорії часто перебувають у стані психологічної напруги, переживань, посттравматичних стресових розладах через трагічні події;

– базові навички кризового консультування та знання алгоритмів дій щодо зниження рівня гострої емоційної реакції у особи, яка знаходиться в певному стані емоційної дестабілізації;

– навички медіації та вирішення конфліктів у громадах, що виступає однією з ключовою складових ефективної роботи з родинами ВПО, адже вони нерідко стикаються з напруженими стосунками у новому середовищі – як усередині родини, так і в громаді. Фахівець повинен вміти виявляти джерела конфлікту, неупереджено дати йому оцінку, створити діалог між сторонами та сприяти досягненню порозуміння. Вміння застосовувати техніку медіації дозволяє не лише знижувати соціальну напругу, а й сприяє формуванню атмосфери взаємної підтримки, довіри та інтеграції ВПО у місцеві громади. Взаємодія з іншими структурами (правоохоронні органи, освіта, медицина) є невід'ємною частиною професійної діяльності фахівця, адже саме завдяки міжвідомчій співпраці можливо забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем родин внутрішньо переміщених осіб, узгоджено і своєчасно реагувати на їхні потреби та ефективно реалізовувати програми соціального захисту;

– здатність та вміння, готовність фахівця соціальної сфери працювати у мультикультурному середовищі, дотримуючись принципів толерантності, емпатії, гуманізму, недискримінації, етики та поваги до культурних відмінностей, забезпечення прав людини, що особливо важливо в умовах переміщення населення, коли зростає ризик дискримінації, упередженого ставлення або ігнорування культурних особливостей.

Отже, можна виокремити найважливіші напрями та шляхи у підготовці майбутніх фахівців соціальної сфери, що будуть сприяти формуванню їх компетентностей для роботи з ВПО та в цілому їх професійної компетентності, а саме: 1) доцільно впроваджувати в систему навчання кейс-модулі з кризового реагування та роботи з особами, які постраждали від наслідків воєнних дій та мають досвід війни, що дозволить отримати практичні навички швидкого та ефективного реагування, обрання алгоритмів вирішення складних ситуацій, в які потрапили ВПО; 2) доцільно організувати курси з поглиблення основ правового захисту ВПО, ознайомлення з законодавством і міжнародними нормами, що допоможе майбутнім фахівцям

ефективно захищати інтереси ВПО, надавати їм кваліфіковану консультацію та забезпечувати доступ до необхідних соціальних і правових послуг; 3) запровадити польову практику – залучення майбутніх фахівців до волонтерських ініціатив, роботи в соціальних службах; це дозволить здобути їм безпосередній досвід роботи з родинами ВПО у реальних умовах, розвинути професійні навички, емпатію та відповідальність; 4) підготовка фахівців має здійснюватися на міждисциплінарній, практико орієнтованій основі, використанні інноваційних методів навчання, своєчасно оновлюватися з врахуванням викликів сьогодення; 5) створити умови для партнерства з соціальними установами та громадськими організаціями.

Тетяна ГОРДЄЄВА,
кандидат педагогічних наук, старший викладач,
кафедри освітнього менеджменту,
артменеджменту і соціальної роботи,
Черкаський національний університет
імені Богдан Хмельницького

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ТИПОВОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ КРИВДНИКІВ У ГРОМАДІ

Актуальність дослідження. Проблема домашнього насильства в Україні, особливо в умовах війни та соціально-економічної нестабільності, суттєво загострюється. Законодавчо закріплена практика роботи не лише з постраждалими, а й із кривдниками, вимагає якісної підготовки фахівців соціальної сфери. Типова програма для кривдників, затверджена Міністерством соціальної політики у 2021 році [1], є інструментом ресоціалізації та профілактики рецидиву домакшнього насильства. Водночас постає питання готовності фахівці соціальної роботи до реалізації цієї програми у громаді.

Мета дослідження – проаналізувати сучасні підходи та виклики у підготовці фахівців соціальної роботи до впровадження Типової програми для кривдників у громадах.

Виклад основного матеріалу. Типова програма для осіб, які вчинили домашнє насильство, передбачає корекційно-освітні заходи, спрямовані на зміну агресивної поведінки, розвиток ненасильницьких моделей комунікації та підвищення відповідальності за свої дії. У нормах Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017) зазначено, що суб’єкти, які здійснюють заходи реагування на насильство, зобов’язані забезпечити корекційні програми для кривдників [2]. Такі програми реалізуються через мережу центрів соціальних служб, уповноважених закладів, а також громадських організацій, які мають відповідну підготовку.

Зазначимо, що саме фахівці соціальної роботи виконують ключову роль у діалозі з кривдником – від первинного інтерв’ювання до модерації групових зустрічей, ведення випадку, оцінки ризиків і підготовки звітності.

Ця робота вимагає не лише загальних соціальних компетентностей, а й спеціалізованих знань із психокорекції, роботи з агресією, мотиваційного консультування, методів когнітивно-поведінкової терапії. Основними функціями фахівця соціальної роботи в цьому процесі є:

- мотивація клієнта до участі у програмі (особливо в разі примусового направлення);
- проведення оцінки безпеки постраждалої особи;
- робота з запереченнями та маніпуляціями з боку кривдника;
- забезпечення етичних стандартів у роботі з клієнтами;
- зв'язок з поліцією, судами, центрами безпеки громади.

З огляду на багатовекторність і психологічну складність цих функцій, професійна діяльність у зазначеній сфері вимагає високого рівня фахової підготовки. Однак, незважаючи на впровадження типової корекційної програми з 2021 року, системна підготовка фахівців соціальної роботи до роботи з кривдниками перебуває на етапі становлення [3; 4].

Науковці акцентують увагу на потребі у багаторівневому підході до підготовки таких фахівців. Так, згідно позиції І. Звєрєвої [5], підготовка соціальних працівників до роботи з уразливими категоріями населення має включати не лише знання з теорії, а й розвинені інтервенційні навички, що формуються шляхом активного тренінгового навчання та моделювання ситуацій. У цьому контексті, особливої актуальності набувають тренінгові формати, які реалізуються за підтримки міжнародних партнерів, зокрема UNFPA, ООН Жінки, GIZ, Pact Ukraine. Вони передбачають фокус на практичному відпрацюванні навичок, таких як управління агресією, когнітивно-поведінкові техніки, мотиваційне інтерв'ювання.

Інший підхід пропонує Т. Семигіна [6], яка наголошує на важливості системної інтеграції модулів з протидії насильству в базові освітні програми бакалаврату і магістратури з соціальної роботи. Водночас, вона вказує на те, що наразі в більшості закладів вищої освіти ця тематика представлена фрагментарно і не передбачає спеціалізованого практичного блоку, спрямованого саме на роботу з кривдниками.

Також варто згадати позицію О. Безпалько [7], яка в контексті підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з випадками насильства підкреслює потребу у міждисциплінарному навчанні, що охоплює правові, психотерапевтичні та соціальні аспекти. Вона акцентує на доцільності міжвідомчих тренінгів, де одночасно навчаються представники поліції, судових органів, пробації та соціальні працівники, що сприяє формуванню єдиного алгоритму реагування на випадки насильства.

Таким чином, сьогодні в Україні можна виокремити кілька основних форм підготовки фахівців до реалізації програм роботи з кривдниками:

- навчальні тренінги за підтримки міжнародних організацій, які фокусуються на розвитку прикладних навичок;
- короткотермінові курси підвищення кваліфікації при центрах післядипломної освіти;

– онлайн-курси, зокрема на платформах Prometheus, Edera, що спрямовані на ознайомлення з основами протидії насильству;

– інституційне навчання у межах освітніх програм бакалаврату і магістратури – переважно теоретичного спрямування, без достатнього обсягу практичного навчання;

– міжвідомчі навчання, що реалізуються як пілотні ініціативи в окремих регіонах.

Комплексна реалізація цих форм у поєднанні із супервізійною підтримкою та інституційною інфраструктурою є передумовою якісної підготовки соціальних працівників до ефективної взаємодії з кривдниками та забезпечення безпеки постраждалих осіб.

На рівні територіальних громад впровадження Типової програми стикається з низкою структурних та організаційних викликів. Передусім ідеться про кадровий дефіцит – більшість фахівців соціальної сфери не мають спеціалізованої підготовки для здійснення корекційно-освітньої роботи з особами, які вчинили домашнє насильство. Зокрема, відчувається брак практичних навичок ведення групової терапевтичної роботи, інтервенційного консультування, застосування когнітивно-поведінкових технік. Це знижує ефективність взаємодії з кривдниками, особливо в умовах примусового скерування за рішенням суду або уповноважених органів.

Значним викликом є низький рівень мотивації самих учасників програм. У більшості випадків клієнти не визнають факту насильницької поведінки, демонструють заперечення, мінімізацію або перекладання відповідальності. Така динаміка вимагає від фахівців наявності вмінь роботи з опором і маніпуляціями, що потребує додаткового навчання і супервізії.

Варто враховувати вкилики, пов’язані з фрагментарною міжвідомчою взаємодією. На місцевому рівні нерідко відсутні налагоджені механізми координації між поліцією, органами пробації, судовими структурами, службами у справах дітей і центрами соціальних служб. Відсутність єдиного протоколу дій і регулярного міжсекторального обміну інформацією ускладнює ефективне супроводження випадку, посилює ризики для постраждалих і знижує дієвість корекційної програми.

Актуальним викликом у контексті умов соціально-економічної нестабільності є обмежене ресурсне забезпечення. Впровадження програми передбачає як фінансування оплати праці спеціалістів, так і покриття витрат на супервізію, навчальні матеріали, логістику, що не завжди враховується в місцевих бюджетах. Такий стан речей призводить до нерегулярності або формальності реалізації програмних заходів.

Окремої уваги потребують виклики, пов’язані з проблемами емоційного та професійного вигорання фахівців. Робота з кривдниками, особливо у випадках повторного насильства або низької ефективності втручання, супроводжується високим рівнем стресу, професійної фрустрації та зниженням мотивації. За відсутності належної психологічної підтримки і супервізійного супроводу фахівці часто змушені самостійно долати емоційне

навантаження, що ускладнює довготривалу залученість у цю сферу діяльності.

Зважаючи на ці виклики, зазначимо, що для ефективного впровадження типової програми на рівні громад необхідно:

1. Розробити сертифікаційну програму підготовки фахівців на національному рівні, з можливістю її проходження онлайн.
2. Інтегрувати модулі з роботи з кривдниками у навчальні програми ЗВО, що готують фахівців соціальної сфери.
3. Поширювати практику міжвідомчих тренінгів, що включають поліцію, судових виконавців, служби пробації, соціальні служби.
4. Впроваджувати супервізійну підтримку для запобігання професійному вигоранню.
5. Залучати громадські організації як партнерів у реалізації програм та в підготовці тренерів.

Важливо, щоб усі ці заходи реалізовувалися у межах цілісної державної політики протидії домашньому насильству, із чітким розподілом відповідальності між органами влади та інституціями на місцях. Успішна імплементація програм потребує сталого фінансування, координації між секторами, а також підвищення спроможності громад самостійно впроваджувати інтервенції, орієнтовані на зміну поведінки кривдників та безпеку постраждалих осіб.

Висновки та перспективи подільших досліджень. Підготовка фахівців соціальної роботи до впровадження типової програми для кривдників є необхідною умовою для якісної реалізації державної політики у сфері протидії домашньому насильству. Наразі існує суттєвий розрив між потребою в таких фахівцях та можливостями системної підготовки. Вирішення цієї проблеми лежить у площині інституціоналізації підготовки, фінансового забезпечення громад та розвитку партнерств на рівні громади.

Список використаних джерел

1. Про затвердження типової програми для кривдників : Наказ Міністерства соціальної політики України від 01.04.2021р. № 114 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017р. № 2229-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19
3. ГУРТ. У пілотних громадах впроваджуються корекційні програми для кривдників. 2023.https://gurt.org.ua/news/informator/81351
4. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Методичні рекомендації щодо впровадження програм для кривдників. Київ: Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2020. 78 с.
5. Звєрєва І. Д. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 376 с.
6. Семигіна Т. В. Професійна підготовка соціальних працівників: теорія, методика, реалії. Київ: Поліграфічні ресурси, 2014. 272 с.
7. Безпалько О. В. Професійна компетентність фахівців соціальної сфери в умовах подолання домашнього насильства: міждисциплінарний підхід. *Соціальна робота та освіта*. 2021. №2. С. 47–55.

Юлія КРАМАРЕНКО
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності І10 Соціальна робота та консультування
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Людмила МАКАР
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ДО РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, ПОСТРАЖДАЛИМИ ВІД ВІЙНИ

Сучасні реалії українського суспільства, зокрема повномасштабна війна, зумовили появу нових викликів у сфері соціальної роботи й освіти. Однією з найбільш вразливих категорій населення в умовах воєнного конфлікту є підлітки, які пережили травматичні події, вимушене переміщення, життя в умовах постійної загрози. Психоемоційні та соціальні наслідки війни потребують від фахівців у соціальній сфері не лише високого рівня професіоналізму, а й особливої підготовки до роботи з дітьми та молоддю, які зазнали глибокого психологічного травмування.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до здійснення цілеспрямованої та компетентної підтримки підлітків, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Підготовка таких фахівців повинна враховувати специфіку травматичного досвіду, потребу в стабілізації емоційного стану, соціальній адаптації та інтеграції до мирного життя.

У сучасному суспільстві стають необхідними спеціально підготовлені кадри, здатні до професійно-грамотного вирішення завдань адаптації, соціалізації та інтеграції підростаючого покоління до суспільства. Особливої уваги потребує підготовка соціальних педагогів до роботи з підлітками, постраждалими внаслідок війни та їх сім'ями, адже воєнні дії мають глибокий вплив на психоемоційний стан підлітків. Пережиті події – втрата домівки, розлука з рідними, перебування у зоні бойових дій або в статусі внутрішньо переміщеної особи – формують у підлітків відчуття тривоги, небезпеки, втрати опори. У багатьох випадках спостерігаються прояви посттравматичного стресового розладу, депресивні стани, емоційна нестабільність, зниження мотивації до навчання, труднощі у спілкуванні та довірі до дорослих.

Ми отримали нову категорію в прошарках суспільства «…постраждалі від війни – це окрема категорія осіб, які не беруть безпосередньої активної участі у бойових діях, а скоріше є свідками того, що відбувається, наражаються на небезпеку, перебуваючи у зоні військового протистояння, або ж мають близькі стосунки з учасниками бойових дій» [1].

Особливої уваги потребує той факт, що підлітковий вік є кризовим періодом становлення особистості, і травматичний досвід війни значно

ускладнює процеси само ідентифікації, формування ціннісних орієнтирів та соціальної адаптації. В умовах освітнього закладу соціальний педагог виступає важливою фігурою, здатною надати кваліфіковану підтримку, організувати безпечне середовище, сприяти психоемоційному відновленню й інтеграції дитини у шкільну спільноту.

Робота з підлітками, які постраждали від війни є одним із важливих напрямів професійної діяльності соціального педагога в закладі загальної середньої освіти, оскільки вона спрямована на подолання наслідків психосоціальної травми, забезпечення емоційної підтримки та сприяння успішній соціалізації підлітків.

Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з підлітками в умовах закладу загальної середньої освіти передбачає формування у них здатності виконувати низку професійних функцій [2]:

- діагностична функція – передбачає аналіз і оцінювання особистісних особливостей учнів і взаємодії в учнівському колективі;
- організаторська функція – полягає в організації змістовного дозвілля школярів як у межах освітнього закладу, так і в ширшому соціальному контексті;
- консультативна функція – охоплює надання кваліфікованих порад і рекомендацій учням, їхнім батькам і педагогічним працівникам;
- захисна функція – включає забезпечення дотримання прав дітей та підлітків, а також представлення їхніх інтересів у відповідних установах;
- прогностична функція – спрямована на передбачення можливих змін у соціальному середовищі, що можуть мати вплив на розвиток особистості чи групи, на основі результатів спостережень і досліджень.

Важливим є вироблення вміння вивчати психологічне та соціальне здоров'я сім'ї, використовуючи анкетування, складання карти взаємодії та ін. Успішність діяльності соціальних педагогів залежить від створення мотивуючих ситуацій для підлітків, ступеня залучення батьків до процесу організації та інтеграції виховних ресурсів мікросоціуму. Під час педагогічної практики здобувачі вищої освіти виконують завдання щодо розроблення та створення моделей соціально-педагогічної допомоги дітям та підліткам, а також використання й вдосконалення технологій взаємодії з батьками з метою допомоги та соціально-педагогічної підтримки.

Отже, підготовка майбутнього соціального педагога має включати знання про наслідки психотравмуючих подій, базові навички кризового втручання, вміння співпрацювати з родинами та іншими фахівцями (психологами, педагогами, медиками), що забезпечить цілісну підтримку підлітків, які постраждали від війни.

Список використаних джерел

1. Мороз Л., Діхтяренко С., Психологічний супровід постраждалих від війни. *Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни* : матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення

професійної майстерності майбутніх психологів» (21 квітня 2023 р.) / ред. кол. : Андрусик О. О. та ін. Умань, 182 с.
2. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. ВВР. 2017. № 38–39. Ст. 380. https://zakon.rada.gov.Ua/laws/show/2145-19

Микита МАМАЄВ
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності І10 Соціальна робота та консультування
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Людмила МАКАР
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ СІМ'ЯМИ У ВІДДАЛЕНИХ ГРОМАДАХ

В усі часи сім'я знаходилась в центрі уваги дослідників, оскільки саме в сім'ї відбувається становлення особистості, первинна соціалізація. Однак сім'я вкрай вразлива і реагує на всі зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві.

Зростаюча зацікавленість держави і суспільства у сімейному вихованні, зміни в соціальній сфері, розвиток сучасної науки викликають потребу у підвищенні рівня професійної компетентності соціальних працівників в процесі взаємодії з вразливими сім'ями. Відповідно до чинного законодавства України, первинним та основним осередком суспільства є сім'я. ЇЇ становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно [3].

Існує багато визначень поняття «сім'я». Зокрема, сім'я – динамічна мала група людей, котрі проживають разом і зв'язані родинними відносинами (шлюб, кровна спорідненість, усиновлення, опіка), спільністю формування, взаємною моральною відповідальністю [4].

З наукового погляду, сім'я – мала соціальна група, створена на основі офіційного чи неформального (незареєстрованого) шлюбу або кровної спорідненості, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаємними юридичними й моральними зобов'язаннями стосовно один одного, родинними традиціями [5].

Соціальна робота з сім'ями сьогодні – це багатофункціональна діяльність, пов'язана з соціальним захистом і підтримкою, соціальним обслуговуванням на державному рівні. Ця діяльність виконується фахівцями соціальної роботи з сім'ями різних типів. Робота з ними має бути націлена на

подолання щоденних труднощів, закріплення і розвиток позитивних внутрішніх сімейних взаємовідносин та поновлення внутрішніх ресурсів. Стан соціальної підтримки вразливих сімей у віддалених громадах на території нашої країни визначається результатами впливу цілого ряду факторів як загальнодержавного та і регіонального рівнів.

Не послаблюється дія негативних соціально-демографічних факторів (старіння населення, скорочення чисельності жителів і т. ін.). Рівень соціальної вразливості в суспільстві не зменшується, а за низкою показників навіть зростає. Воєнний стан в країні та існуюча економічна криза здійснюють великий вплив як на соціальний так і на морально-психологічний стан сімей, які в цілому песимістично оцінюють своє поточне положення і перспективи на майбутнє.

В структурі будь-якого суспільства можна виокремити вразливі елементи, індивідів і сім'ї, що знаходяться в зоні високого соціального ризику, а причиною такої вразливості в сучасних умовах допустимо вважати відхилення даної сім'ї від норми. Специфіка політики соціальної підтримки вразливих сімей свідчить про необхідність взаємодії всіх відомств держави та інститутів громадянського суспільства, спрямованого на скорочення бідності та соціальної вразливості населення. В процесі оцінювання соціальної дійсності, проєктів і програм, націлених на покращення стану вразливих сімей,необхідним є механізм соціального аудиту як засобу забезпечення ефективності соціальної діяльності. Практика і технології соціальної підтримки вразливих сімей, що потребують особливої турботи держави, знаходиться у взаємозв'язку зі специфікою соціальних проблем громади, в якій реалізується означена діяльність. Специфіку соціальної роботи з вразливими сім'ями у віддалених громадах визначають різні фактори позитивні та негативні, які визначають зміст соціальної роботи, а також форми і методи надання соціальної допомоги і підтримки.

Організувати соціальну роботу у віддалених громадах доволі складно, необхідно враховувати як позитивні так і негативні фактори, що впливають на розвиток соціальної роботи. І тут велику роль відіграє управління соціальною роботою, яке є необхідною умовою для функціонування будь-якої соціальної організації. Це, звісно, стосується і різних соціальних установ, які знаходяться в сільській місцевості.

Необхідність підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі обумовлена науково-технічними досягненнями, соціально-економічними перетвореннями, що відбуваються в країні та ринком праці, який висуває свої вимоги до випускників закладів вищої освіти. Заклад вищої освіти має готувати фахівців, здатних до високоінтенсивної праці, до творчої діяльності, до здійснення безперервної освіти. Це, у свою чергу, потребує нового підходу до професійної підготовки здобувачів освіти, що передбачає відмову від зведення цього процесу лише до засвоєння знань, умінь та навичок, що обумовлює необхідність формування певних професійних якостей, які забезпечують готовність до професійної діяльності.

В. Поліщук доводить необхідність формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів, яка «є синтезом професійних знань і вмінь, індивідуального стилю професійної діяльності, інноваційного творчого підходу до роботи, педагогічної рефлексії» [1].

Тоді як В. Савіцька вважає, що професійна підготовка майбутніх соціальних працівників – це процес складний та різнобічний, в основі якого лежать теоретичні знання та практичні вміння, норми соціальної роботи, якості та потреба у самоосвіті, саморозвитку і самовдосконаленні [2].

Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з вразливими сім'ями у віддалених громадах є стратегічно важливою складовою сучасної соціальної політики. Вона має враховувати як специфіку соціальних проблем у сільських та віддалених районах, так і потребу в універсальності й адаптованості фахівця.

Ефективна професійна підготовка вимагає поєднання теоретичних знань з практичними навичками, особливо у сфері кризового консультування, соціального супроводу, організації партнерської взаємодії з місцевими громадами та надання допомоги в умовах обмеженого доступу до ресурсів.

Важливою умовою якісної підготовки є формування емоційної стійкості, крос-культурної чутливості, навичок саморефлексії та здатності до автономного прийняття рішень. Це дозволяє майбутнім фахівцям ефективно працювати з вразливими сім'ями в умовах ізоляції, соціального виключення та обмеження можливостей.

Список використаних джерел

1. Поліщук. В.А. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до здійснення профілактичної роботи щодо вживання наркогенних засобів неповнолітніх. Підготовка соціальних працівників / соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки молоді : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси : Черкаський національний університет, 2004. С. 184–191.

2. Савіцька В. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності на засадах проксеологічного підходу: автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2015. 20 с.

3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

4. Технології соціально-педагогічної діяльності: навч. посіб. для студентів

напрямку підготовки «Соціальна педагогіка» / за заг. ред. Н. В. Заверико. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 280 с.

5. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-е вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець. 2017. 232 с.

Ольга СТОЛЯРИК,
докторка філософії з соціальної роботи, доцентка,
доцентка кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО НАДАННЯ ПОСЛУГ ДЛЯ СІМЕЙ, ЩО ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Сучасні соціальні трансформації, що відбуваються в Україні під впливом як внутрішніх реформ, так і зовнішніх викликів, зумовили активізацію потреби у розвитку цілісної та ефективної системи соціальних послуг для сімей, які виховують дітей з інвалідністю, адже саме ці родини опиняються в ситуації підвищеної соціальної вразливості та потребують якісної та доступної соціальної підтримки. Родини, які виховують дітей з інвалідністю, стикаються з низкою системних і комплексних труднощів, які суттєво впливають як на повсякденне функціонування сім'ї, так і на якість її життя загалом. Ці труднощі включають як соціальну ізоляцію, що виникає внаслідок обмежених можливостей для участі у громадському житті, так і брак професійної підтримки, без якої батькам важко забезпечити дитині належний догляд і розвиток. Водночас такі сім'ї часто змушені долати емоційне виснаження і стрес, які посилюються постійним доглядом за дитиною із порушеннями розвитку та відсутністю чіткої інформації щодо реабілітаційних можливостей чи доступних послуг. Особливо гострою ця проблема є в громадах, які розташовані у сільській місцевості або в малих містах, де інфраструктура соціальних послуг є недостатньо розвиненою, а доступ до фахівців – обмеженим або взагалі відсутнім [1; 2; 4].

Крім того, важливо наголосити, що батьки дітей з інвалідністю нерідко зіштовхуються зі стигматизацією та упередженими соціальними установками, що призводить до формування соціальної ізоляції не лише дитини, а й усієї сім'ї, яка поступово втрачає соціальні зв'язки та ресурси взаємної підтримки. У сукупності всі ці фактори створюють складний соціальний контекст, який вимагає від фахівців соціальної сфери не лише загальних знань про особливості інвалідності, а й спеціальних навичок, що дозволяють ефективно працювати з такими сім'ями у різних форматах – від індивідуального консультування до міжвідомчої координації послуг. Саме тому професійна підготовка майбутніх соціальних працівників, які зможуть надавати якісні, комплексні й клієнтоорієнтовані послуги сім'ям, що виховують дітей з інвалідністю, набуває особливої актуальності, оскільки від рівня їхньої компетентності залежить не лише ефективність допомоги конкретній родині, а й успішність реалізації соціальної політики інклюзії та рівних можливостей у суспільстві загалом [1; 2; 3].

Мета цієї розвідки – обґрунтувати складові професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи, що працюють із сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю.

Аналіз досвіду та практики професійної підготовки соціальних працівників дозволяє виокремити низку ключових компетентностей, які є необхідними для ефективної роботи з сім'ями, що виховують дітей з інвалідністю та за своїм характером є взаємодоповнюючими, оскільки лише їх цілісне поєднання забезпечує якісне надання комплексних соціальних послуг. Важливе місце у системі професійних компетентностей майбутніх соціальних працівників, які надаватимуть підтримку сім'ям, що виховують дітей з інвалідністю обіймає комунікативна та емоційна компетентність, яка охоплює здатність налагоджувати ефективні міжособистісні стосунки, формувати партнерські взаємини з батьками та підтримувати їх у складних і кризових ситуаціях. Ця компетентність передбачає володіння навичками активного слухання, емпатійного реагування, ненасильницької комунікації, а також здатністю до емоційної регуляції, оскільки фахівець повинен зберігати професійну стійкість, особливо в умовах стресу та вигоряння клієнта. Соціальний працівник, який уміє підтримати батьків і зняти їх напруження, не лише полегшує їхнє становище, а й створює умови для кращої взаємодії всієї сім'ї з системою підтримки [1; 4].

Особливої уваги потребує компетентність міжвідомчої взаємодії, адже робота із сім'ями, що виховують дітей з інвалідністю, не може бути ефективною без координації з іншими галузями. Ця компетентність включає вміння орієнтуватися у системі соціальних послуг, координувати дії різних установ, ініціювати міжвідомчі зустрічі, а також ефективно комунікувати з фахівцями суміжних сфер. Соціальний працівник має бути здатний виступати не лише посередником, а й «менеджером випадку», який супроводжує сім'ю впродовж усього періоду надання допомоги, забезпечуючи цілісність і безперервність послуг [1; 3].

Крім того, вагомою є інклюзивна компетентність, що передбачає знання принципів інклюзії, уміння сприяти участі дитини з інвалідністю у всіх сферах життя громади та підтримувати реалізацію її прав на освіту, соціалізацію і повноцінне життя нарівні з однолітками. Соціальний працівник повинен не лише орієнтувати батьків у законодавчих нормах і процедурах інклюзії, а й активно долучати сім'ю до соціальних мереж підтримки, розвивати партнерства з освітніми установами, громадськими організаціями та іншими структурами, які сприяють реалізації принципу рівних можливостей [1; 2].

Окрім перелічених компетентностей, сучасна практика висуває вимоги до формування адвокаційної компетентності, яка полягає в умінні захищати права та інтереси дитини і сім'ї в органах влади, у громаді та в суспільстві загалом. Це передбачає володіння юридичними знаннями, навички ведення переговорів, складання звернень і представлення інтересів клієнтів у різних інституціях [1; 4].

Також важливою є компетентність самоменеджменту і професійної рефлексії, адже фахівець повинен не лише підтримувати інших, а й дбати про власну емоційну стійкість, попереджати професійне вигорання, здійснювати самоаналіз своєї діяльності і постійно підвищувати кваліфікацію. Таким чином, сукупність зазначених компетентностей забезпечує готовність соціального працівника ефективно взаємодіяти із сім'ями, що виховують дітей з інвалідністю, надавати їм якісну, комплексну і міждисциплінарну допомогу, а також сприяти їхній інтеграції в громаду і поліпшенню якості їхнього життя.

Удосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання послуг сім'ям, що виховують дітей з інвалідністю, є стратегічно важливим завданням, яке потребує системного і комплексного підходу. Для підвищення якості такої підготовки доцільно здійснити низку послідовних заходів, які сприятимуть формуванню відповідних компетентностей та забезпечать готовність фахівців до ефективної професійної діяльності в цій сфері. По-перше, необхідно впровадити окремі освітні компоненти, зміст яких буде присвячений питанням раннього втручання, інклюзії, супроводу сімей, які виховують дітей з інвалідністю, а також особливостям надання інтегрованих соціальних послуг таким сім'ям. По-друге, важливо організувати міждисциплінарні тренінги, які можуть моделювати реальні ситуації міжвідомчої співпраці, та сприятимуть формуванню навичок командної роботи та ефективної взаємодії, розвиватимуть досвід координації дій різних фахівців і навчатимуть майбутніх соціальних працівиків вибудовувати партнерські взаємини, що є основою якісної соціальної підтримки таких сімей [1; 2].

Також надзвичайно важливим є завдання розширити бази практики, тобто забезпечити можливість здобувачів проходити стажування в установах і організаціях, які безпосередньо надають послуги сім'ям, що виховують дітей з інвалідністю, як-от центри раннього втручання, інклюзивно-ресурсні центри, соціально-реабілітаційні центри, громадські організації тощо. І, нарешті, вкрай важливо інтегрувати травмоінформовані підходи в усі компоненти професійної підготовки соціальних працівників, оскільки розуміння впливу травматичних подій на дитину, батьків і сім'ю в цілому є основою безпечної і ефективної допомоги. Це означає, що принципи травмоінформованості мають бути враховані як у змісті лекційних курсів, так і в практичних заняттях, що дозволить майбутнім фахівцям усвідомлено і чутливо працювати з сім'ями у кризі та запобігати ретравматизації клієнтів [1; 4].

Таким чином, реалізація зазначених напрямів удосконалення професійної підготовки дозволить сформувати в майбутніх соціальних працівників усі необхідні знання, навички і ціннісні установки, які є ключовими для надання якісних, комплексних і етично обґрунтованих послуг сім'ям, що виховують дітей з інвалідністю, а також сприятиме розбудові ефективної та інклюзивної системи соціальної підтримки в Україні.

Список використаних джерел

1. *Кейс-менеджмент у роботі з дітьми з інвалідністю та їх сім'ями у територіальних громадах*: методичний посібник / Н. М. Горішна, І. П. Криницька, М. О. Скочко, Г. І. Слозанська, О. Ю. Столярик, Ж. В. Петрочко. Житомир: ТОВ «505», 2024. 256 с. Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50867/1/Z_Petrochko_and%20all_KMRDI_2024_FPSRSO.pdf

2. *На шляху до інклюзії: соціальна робота з дітьми з інвалідністю та їхніми сім'ями*: посібник/ А. М. Гладищук, Н. М. Горішна, І. П. Криницька, О. М. Мороз, Т. В. Семигіна, М. О. Скочко, Г. І. Слозанська, О. Ю. Столярик, Ж. В. Петрочко. Житомир: ТОВ «505», 2024. 380 с. Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50865/1/Z_Petrochko_and%20all_NSHI_2024_FPSRSO.pdf

3. Петрочко Ж., Слозанська Г., Горішна Н., Столярик О. Виклики створення і розвитку соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю. Ввічливість. Humanitas. 2023. Вип. 5. С. 67-77. https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.10

4. Столярик О., Петрочко Ж., Криницька І. Соціально-реабілітаційні послуги для дітей з інвалідністю та їх сімей: досвід Хорватії, Литви та Латвії. Ввічливість. Humanitas. 2024. Вип. 3. С. 166–177. https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.24

Секція 6
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ

Анастасія АТРЯСКІНА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Ірина ІОНОВА
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачкафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ПОТЕНЦІАЛ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЮНАКІВ І ЮНОК

Соціальна активність молоді є одним із ключових чинників розвитку сучасного суспільства. Юнаки та юнки, які беруть участь у соціальних ініціативах, не лише формують свої особистісні якості, але й вносять значний внесок у покращення соціального середовища. Соціальна активність молоді є важливим елементом громадянського суспільства. Вона сприяє розвитку таких якостей, як відповідальність, ініціативність, емпатія та вміння працювати в команді. Для юнаків і юнок це також можливість реалізувати власний потенціал, знайти однодумців та вплинути на події, що відбуваються навколо них. Соціальна активність допомагає молоді усвідомити свою роль у суспільстві та зрозуміти, що їхні дії можуть мати реальний вплив [2]. Соціальна активність – це сукупність дій особистості, спрямованих на вирішення суспільних проблем, внесення позитивного вкладу в життя громади, прояв громадянської позиції, ініціативи, відданості цінностям демократії, справедливості, взаємоповаги [3].

Одним із ефективних засобів формування соціальної активності юнаків і юнок є проєктна діяльніть, оскільки вона забезпечує не лише практичне застосування отриманих знань, а й розвиток громадянської позиції, командної взаємодії, ініціативності, лідерських якостей, критичного мислення та здатності до самостійного прийняття рішень. На сучасному етапі проєктна діяльність стає стратегічним напрямом, спрямованим на формування особистості, здатної активно впливати на соціальні процеси, брати участь у розв'язанні реальних проблем, включатися в життя колективу, суспільства в цілому.

Особливість проєктної діяльності полягає в тому, що вона орієнтована на результат, який має значення не лише для самих юнаків і юнок, а й для

суспільства вцілому. Це власне може бути соціальний проєкт, спрямований на допомогу незахищеним верствам населення, екологічна ініціатива, культурно-просвітницька діяльність, організація заходів, впровадження ідей громадського добробуту тощо [5]. Дана спрямованість дозволяє юнакам і юнкам розуміти своє місце в суспільстві, формувати почуття відповідальності, усвідомлювати важливість участі в громадських справах, що є основою їх соціальної активності.

Одним із ключових факторів, що сприяють формуванню соціальної активності юнаків і юнок через проєктну діяльність, є формування компетентностей у сфері громадянської освіти. Під час реалізації проєктів молоді люди вивчають механізми функціонування громади, аналізують проблеми, шукають рішення, планують дії, виконують роль активного члена суспільства. Даний процес забезпечує розуміння принципів демократії, прав людини, соціальної справедливості, економічної та політичної системи, що у свою чергу стимулює їхню власну участь у громадських справах, волонтерстві, громадських ініціативах тощо [2].

В. Петришин зазначає, що проєктна діяльність сприяє розвитку ініціативності, критичного мислення, здатності до аналізу проблем, пошуку рішень, вмінню працювати в команді, організації масових заходів, взаємодії з різноманітними соціальними партнерами, що є невід'ємними складовими соціальної активності [3]. У рамках проєктів юнаки і юнки вчаться формулювати мету, ставити завдання, шукати ресурси, організовувати діяльність, презентувати результати, вести переговори, залучати інших до участі, що є моделлю реального соціального втручання. Це формує соціальну зрілість, готовність до дії, відчуття власної значущості. Важливим аспектом проєктної діяльності є її командний характер, який сприяє розвитку соціальної активності через взаємодію, обговорення, розподіл ролей, вирішення конфліктів, пошук компромісів, узгодженість дій.

Учасники проєктів вчаться співпрацювати, враховувати різні точки зору, виявляти лідерські якості, довіряти, бути відповідальними перед колективом, що є основою для формування соціально активної поведінки в майбутньому [4]. Крім того, даний підхід стимулює внутрішню мотивацію юнаків і юнок, відчуття причетності до загальної справи, віру в результат що є потужним психологічним механізмом залучення до соціально корисної діяльності.

У проєктній діяльності важливим є включення юнаків і юнок в реальні соціальні контексти, де вони стикається з реальними проблемами: бідністю, дискримінацією, екологічними порушеннями, потребами людей похилого віку, дітьми-сиротами, інвалідами, мігрантами, соціально вразливими категоріями. Це стимулює емпатію, моральну відповідальність, соціальну чутливість, етичну поведінку, що є основою соціальної активності [5]. Ефективність проєктної діяльності як засобу формування соціальної активності юнаків і юнок залежить від системного підходу, мотивації, науково обґрунтованих методик, підтримки з боку педагогів, наявності інструментарію для реалізації проєктів, можливостей для їхнього поширення.

Проєктна діяльність відіграє ключову роль у розвитку соціального партнерства, включення юнаків і юнок в громадське життя, забезпечення їхньої причетності до розвитку території, формування культури громадянського співробітництва. Наприклад, проєкти «Молодь – громада», «Юні волонтери», «Міські зміни» стимулюють юнаків і юнок до активної участі в розв'язанні питань місцевого самоврядування, організації культурних заходів, вдосконаленні соціальної інфраструктури, розвитку екологічних ініціатив.

Ключовою перевагою проєктної діяльності є те, що вона не є абстрактною, а має чіткий соціальний результат, видимий для її учасників та оточення. Це стимулює юнаків і юнок до відповідальності, відчуття власної значущості, мотивації до досягнення результату, віри у власні сили, що є критично важливим для формування соціально активної поведінки. Як показують дослідження М. Підлісного, молодь, яка регулярно бере участь у соціальних проєктах, має набагато вищий рівень громадянської активності, соціальної відповідальності, політичної свідомості, етичного світосприйняття, толерантності, вміння діяти в інтересах суспільства [4].

Отже, проєктна діяльність є ефективним засобом формування соціальної активності юнаків і юнок, оскільки стимулює їхню самостійність, відповідальність та ініціативність у розв'язанні реальних життєвих проблем. У процесі реалізації проєктів юнаки і юнки навчаються співпрацювати у команді, вести діалог, аргументувати власну позицію та брати участь у колективному прийнятті рішень. Даний метод активно розвиває громадянську позицію молоді, формує у них почуття причетності до подій у суспільстві та мотивацію до участі у його розвитку.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р., із змінами і доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О. М. Денисюк та ін. ; ред. кол.: О. В. Епель, Т. Л. Лях, І. В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.

3. Петришин В. І. Соціальна активність молоді: соціологічні аспекти : монографія. Тернопіль : Джура, 2009. 184 с.

4. Підлісний М. М., Шубін В. І. Молодь як об'єкт соціологічного аналізу : монографія. Дніпропетровськ : ДДФА, 2011. 270 с.

5. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. К. : Центр учб. л-ри, 2012. 248 с.

Вячеслав БЕЗКРОВНИЙ,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Спеціальності 231 Соціальна робота, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Наталія МАКСИМОВСЬКА,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ІГРОВОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Жорсткі умови воєнного стану впливають на всі сфери життєдіяльності нашого суспільства, зокрема й на формування й розвиток підростаючого покоління. Це зокрема пов’язано із якісно новим рівнем інформаційно-комп’ютерних технологій, які дозволяють у значній мірі забезпечувати нормальну освіту та позаосвітню діяльність молоді, але з іншого боку, спричиняють посилення адитивної поведінки серед них. У сучасному інформаційному суспільстві проблема ігрової залежності серед молоді набуває особливої актуальності. Надмірне захоплення комп'ютерними та азартними іграми як компенсація нереалізованих потреб через найдоступніший спосіб їх задоволення призводить до негативних наслідків для фізичного та психічного здоров'я, соціальної адаптації та академічної успішності молодих людей. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, понад 4% підлітків та молодих людей у світі мають ознаки залежності від відеоігор [4]. Цей феномен вимагає комплексного підходу до розробки ефективних стратегій соціально-педагогічної профілактики, зокрема в умовах воєнного стану.

Проблему профілактики ігрової залежності вивчали: А. Бабенко, О. Вакуленко, Ю. Жданович, О. Єжова, Т. Карабін, В. Кириченко, В. Нечерда, І. Марценковський та ін. Більшість вчених визначають ігрову залежність залежність (гемблінг, лудоманія) як патологічний потяг до азартних чи комп'ютерних ігор, що характеризується втратою контролю над часом, витраченим на гру, пріоритизацією ігрової діяльності над іншими життєвими інтересами та продовженням гри, незважаючи на негативні наслідки [5]. Погоджуючись з вказаним трактуванням, маємо додати, що патологічний потяг до ігор впливає на соціальний розвиток та становлення молоді.

За Міжнародною класифікацією хвороб 11-го перегляду (МКХ-11) офіційно визнано ігровий розлад (gaming disorder) як поведінкову залежність, що характеризується порушенням контролю над грою, зростанням пріоритету гри над іншими інтересами та продовженням або ескалацією гри, незважаючи на негативні наслідки [3]. Відтак, навіть за умови позитивного впливу ігор на розвиток та психічний стан нової генерації, необхідно виважено підходити до вивчення особливостей прояву нехімічної адикції у

молоді в Україні в умовах воєнного стану, оскільки, на певному етапі захоплення грою може мати адаптивний та компенсуючий ефекти.

Для формування виваженої соціально-педагогічної позиції щодо профілактики ігрової залежності молоді в сучасних умовах, необхідно зважати на взаємодію різних факторів, серед яких: індивідуально-психологічні (особистісні характеристики, вікові особливості, біологічна схильність до адиктивної поведінки), соціальні (проблеми в сімейних стосунках, вплив однолітків, брак соціальних навичок) та середовищні (доступність ігрових платформ, агресивний маркетинг ігрової індустрії, технологічний прогрес) [1].

Профілактика у загальному сенсі як упередження проблеми містить в собі соціально-педагогічний аспект поруч з медичним, психологічним тощо. Як стверджують фахівці, ефективна соціально-педагогічна профілактика ігрової залежності повинна здійснюватися на трьох рівнях: первинна профілактика, спрямована на запобігання виникненню залежності; вторинна профілактика, що фокусується на роботі з групами ризику; третинна профілактика, яка передбачає корекційну роботу з молоддю, яка вже має сформовану залежність [2]. В цілому погоджуючись, маємо зауважити, що профілактика, на нашу думку, може бути переважно первинна, оскільки робота з групами ризику і корекція вже сформованої залежності стосуються корекційно-реабілітаційної функції соціально-педагогічної діяльності на відміну від упереджувальної та випереджальної дії.

Соціально-педагогічна профілактика передбачає розгалуження за напрямами: індивідуальний (формування соціальної стійкості перед залежностями, критичного мислення, стимулювання різнобічних інтересів), груповий (колективна творчість, консолідованість, про соціальна спрямованість), середовищний (інтеграція зусиль локального та віртуального просторів для упередження нехімічних адикцій серед молоді). Методи соціально-педагогічної профілактики ігрової залежності включають: інформаційно-просвітницькі (освітні програми з цифрової гігієни, тематичні лекції та тренінги); психолого-педагогічні (розвиток навичок саморегуляції та тайм-менеджменту, формування конструктивних копінг-стратегій); організаційно-діяльнісні (створення альтернативного дозвілля, залучення до спортивної та творчої діяльності).

Серед інноваційних підходів до профілактики ігрової залежності особливу увагу заслуговують технологія "розумного гейміфікованого дозвілля" та інтеграція peer-to-peer підходу. Гейміфікація дозволяє задовольнити потребу молоді в ігровій активності в конструктивному руслі, а програми «рівний-рівному» грунтуються на тому, що молоді люди краще сприймають інформацію від однолітків [4]. Запровадження вказаних підходів в нових безпекових умовах під час дії воєнного стану є перспективним напрямом подальшого дослідження.

Таким чином, соціально-педагогічна профілактика ігрової залежності серед молоді вимагає комплексного, системного підходу, який враховує різноманітні фактори виникнення проблеми та залучає всі зацікавлені

сторони. Реалізація запропонованих підходів дозволить не лише запобігти розвитку ігрової залежності, але й сприятиме формуванню здорової, психологічно стійкої особистості, здатної до конструктивної соціальної взаємодії та відповідального використання сучасних технологій.

Список використаних джерел

1. Бабенко А. Ю., Карабін Т. В. (2021). Психологічні особливості профілактики інтернет-залежності у підлітків. Актуальні проблеми психології, 7(3), 28-37.

2. Вакуленко О. В., Жданович Ю. М. (2022). Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки підлітків. Київ: Університетська книга.

3. Всесвітня організація охорони здоров'я (2019). МКХ-11: Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я, 11-й перегляд.

4. Кириченко В. І., Єжова О. О., Нечерда В. Б. (2022). Профілактика залежності від відеоігор у шкільному середовищі. Педагогічна освіта: теорія і практика, 32, 89-97.

5. Марценковський І. А. (2023). Діагностика та терапія поведінкових залежностей у дітей та підлітків. Нейро News: психоневрологія та нейропсихіатрія, 3(126), 12-18.

Анна БУГАЙОВА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота, ОП Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
Ярослава ЮРКІВ,
доктор педагогічних наук, професор
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

НАДАННЯ ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ У ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ

Актуальність надання першої психологічної допомоги (ППД) дітям, які перебували у зоні бойових дій, сьогодні в Україні є безпрецедентною та критично важливою. Повномасштабна війна спричинила мільйони дитячих травм, і своєчасна, кваліфікована підтримка може врятувати не лише психічне здоров’я, а й майбутнє цілого покоління.

Перша психологічна допомога – це комплекс заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги особам, які в результаті щойно пережитої або поточної важкої кризової події зазнали впливу значних стресорів та відчувають страждання і потребу. Зокрема це можуть бути діти, які: пережили психологічну травму; отримали поранення в результаті бойових дій (катастрофи); можуть нанести шкоду собі та оточуючим після пережитої події.

Діти, які перебували у зоні бойових дій, часто не можуть адекватно оцінити ризики та небезпеки навколишнього світу, тому їм потрібні посилений захист і емоційна підтримка.

Ознаками потреби у психологічній допомозі є такі нетипові реакції дітей, які пережили стресові події: надмірна тривога, страх або депресія без видимих причин; соціальна відчуженість та замкненість у собі; проблеми з увагою та нездатність зосередитися; частий плач, сльозливість, астенічність або підвищена емоційна вразливість; «чіпляння» за інших, прояви надмірної залежності; фіксація на певних негативних думках та переживаннях; прояви захисних механізмів, таких як регресія (повернення до ранньої поведінки), заперечення (ігнорування травматичних подій) та уникнення (ухилення від розмов чи ситуацій, що нагадують про травму).

Якщо ви помітили ці ознаки у дитини, важливо звернутися за консультацією до психолога. Своєчасна допомога може значно поліпшити стан дитини та запобігти розвитку більш серйозних психологічних проблем.

Перша психологічна допомога дитині, яка перебувала у зоні бойових дій, базується на трьох основних оперативних принципах, які дозволяють: 1) оцінити наслідки кризової ситуації; 2) організувати безпечне надання допомоги та налаштувати зв'язок з нею; 3) перенаправити її до спеціаліста для отримання професійної підтримки (у разі потреби).

Тож аби допомогти дитині заспокоїтись та створити комфортні умови для взаємодії потрібно:

I. Дивитися. Для ефективної реалізації цього принципу варто скористатись такими порадами: 1) створіть безпечне та спокійне місце для розмови. Важливо, щоб ніщо не відволікало дитину; 2) спілкуйтесь м'яко, повільно та спокійно. На запитання дитини про травмуючі події відповідайте простими словами, уникаючи жахливих подробиць; 3) підтримуйте зоровий контакт, розташувавшись на одному рівні з дитиною. Це допоможе встановити довіру та відчуття безпеки; 4) забезпечте умови безпеки та комфорту.

II. Слухати. Щоб встановити довірчий контакт з дитиною, яка перебувала в зоні бойових дій, надзвичайно важливо уважно її слухати. Дотримуйтеся цих правил під час розмови: 1) будьте терплячими та спокійними. Ваша поведінка допоможе дитині відчути себе в безпеці; 2) слухайте без засуджень та оцінок. Дозвольте дитині висловити свої міркування і страхи, не перебиваючи та не критикуючи; 3) показуйте, що ви слухаєте. Використовуйте невербальні сигнали, такі як кивки головою, або короткі підтверджуючі фрази, щоб показати свою залученість; 4) дайте дитині можливість помовчати. Якщо вона потребує паузи, не поспішайте заповнювати тишу; 5) висловлюйте співчуття. Коли дитина говорить про свої почуття, втрати або страшні події, покажіть їй, що ви розумієте і співчуваєте; 6) уникайте детальних розпитувань. Не змушуйте дитину повторно переживати стресову ситуацію, влаштовуючи допити; 7) будьте делікатні щодо фізичного контакту. Завжди питайте дозволу або очікуйте, поки дитина сама проявить бажання доторкнутися; 8) з'ясуйте її нагальні потреби. Допоможіть дитині розібратися, що є для неї найважливішим «просто зараз», і що потрібно зробити в першу чергу.

III. Спрямовувати. Діти в стані дистресу почуваються вразливими, ізольованими та безпорадними, їх переповнюють тривоги та страхи. Щоб допомогти їм знайти ефективні способи справлятися з цим і отримати практичну допомогу, скористайтеся такими порадами: 1) підтримуйте позитивні стратегії. Запитайте дитину, як вона зазвичай справляється з труднощами, і заохочуйте використання цих або нових позитивних підходів; 2) допоможіть розставити пріоритети. Заохочуйте дитину подумати про її нагальні потреби; 3) Обговоріть страхи та превентивні заходи. Поцікавтеся, чого дитина боїться, і разом обміркуйте, які дії можуть допомогти їй почуватися в безпеці; 4) з'ясуйте, що допомагає розслабитися. Дізнайтеся, що саме допомагає дитині відчувати себе краще або розслабитися, і сприяйте використанню цих методів; 5) нагадайте про мережу підтримки. Допоможіть дитині згадати друзів або рідних, які її підтримують і можуть допомогти в поточній ситуації; 6) залучайте до занять.

Перша психологічна допомога є життєво важливою для дітей, які перебували в зоні бойових дій. Вона охоплює комплексну підтримку та практичну допомогу тим, хто страждає від значних стресорів, дозволяючи мінімізувати травматичні наслідки та запобігти розвитку серйозних психологічних проблем. Діти, які перебували в зоні бойових дій, часто не можуть адекватно оцінювати небезпеки та потребують посиленого захисту та емоційної підтримки. Важливо розпізнавати нетипові реакції, такі як надмірна тривога, соціальна відчуженість, проблеми з увагою, емоційна нестабільність, регресія поведінки, або нав'язливі думки, та за необхідності звертатися до психолога. Перша психологічна допомога базується на трьох принципах: оцінка ситуації, організація безпечної допомоги та налагодження зв'язку, а також перенаправлення до фахівця за потреби. Ефективна реалізація цих принципів вимагає вміння створити безпечне середовище, уважно слухати дитину без осуду, обговорювати її страхи, допомагати розставляти пріоритети та залучати до відповідних занять, що сприяють відновленню та саморегуляції. Своєчасна та кваліфікована перша психологічна допомога є інвестицією у психічне здоров'я та майбутнє цілого покоління, забезпечуючи їхнє повноцінне відновлення та соціальну адаптацію.

Список використаних джерел

1. Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. В. Пророк, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк, О. І. Купрєєва, В. І. Полякова, О. А. Столярчук, Л. Г. Царенко, О. Ю. Чекстере ; за ред. Н. В. Пророк. Київ, 2022. 155 с.

2. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / за ред. З. Г. Кісарчук. К. : ТОВ "Видавництво «Логос», 2020. 207 с.

3. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 160 с.

Валерія ВІЛЯЄВА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Олексій ЗНОБЕЙ,
викладач кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан суттєво впливає на всі сфери життя суспільства, зокрема на соціалізацію дітей. Засоби масової інформації в таких умовах відіграють ключову роль, формуючи світогляд, цінності та поведінку молодого покоління. Розуміння механізмів цього впливу дозволяє розробити ефективні стратегії захисту психічного здоров'я дітей та мінімізації негативних наслідків воєнних дій.

Прямий вплив засобів масової інформації на соціальну поведінку дітей проявляється через трансляцію інформації про війну, її причини, наслідки та учасників. Ця інформація формує у дітей уявлення про реальність, впливає на їхній емоційний стан та ставлення до подій. Важливим механізмом є також демонстрація моделей поведінки – героїзму, співчуття, агресії чи страху, які діти можуть імітувати. Крім того, засоби масової інформації активно створюють стереотипи про ворога, власну країну чи героїв війни, що впливає на ставлення дітей до оточуючих. Опосередкований вплив засобів масової інформації пов'язаний із зміною соціального контексту. Війна руйнує звичний уклад життя, соціальні зв'язки, спричиняє міграцію, і засоби масової інформації відображають ці зміни, формуючи в дітей нове сприйняття свого місця в суспільстві. Постійне висвітлення негативних подій підвищує рівень тривожності, що може призвести до посттравматичного стресового розладу. Також війна спричиняє переоцінку цінностей, яка знаходить відображення в медіа, а отже – впливає на формування ціннісних орієнтирів дитини [2].

Ступінь впливу засобів масової інформації залежить від низки факторів. Вік дитини грає ключову роль: молодші діти менш критичні до отриманої інформації. Особистісні характеристики, такі як інтелект, емоційна стійкість та життєвий досвід, також впливають на сприйняття. Сімейне середовище може або посилити, або послабити ефект медіа: ставлення батьків до війни, їхні розмови з дитиною та наявність підтримки формують фільтр для інформації. Тип засобів масової інформації також має значення – різні джерела мають різний рівень довіри та впливу [2].

Негативний вплив засобів масової інформації на соціалізацію дітей може призвести до психологічних проблем (тривога, депресія, агресивність), соціальної дезадаптації (труднощі у спілкуванні, навчанні), формуванню

негативного ставлення до інших груп та зміни ціннісних орієнтацій. Однак соціалізація в умовах війни – це не лише пасивне засвоєння норм, а й активне їх переосмислення. Діти не просто сприймають інформацію, а й трансформують її у своїй свідомості, що може призводити до непередбачуваних поведінкових реакцій [1].

Засоби масової інформації також впливають через механізми наслідування. Діти схильні ідентифікувати себе з героями книжок, фільмів чи телепередач, копіюючи їхню поведінку. Це особливо небезпечно в умовах війни, коли медіа можуть пропагувати як героїчні, так і деструктивні моделі дій. Психологи виділяють кілька ключових механізмів соціалізації: ідентифікацію (прийняття цінностей оточення), імітацію (копіювання поведінки), інтеріоризацію (засвоєння соціальних норм) та рефлексію (внутрішній діалог, що дозволяє оцінювати отриману інформацію) [1].

Засоби масової інформації часто використовують маніпулятивні техніки, такі як «спіраль мовчання» (приховування альтернативних думок), «сендвіч» (протиставлення позитивних і негативних образів), створення соціальних міфів або псевдореальності. Стереотипізація та посилання на анонімні авторитети також формують упереджене сприйняття. Найнебезпечнішим є ефект звикання до насильства, коли часті повідомлення про жорстокість зменшують емоційну реакцію дітей.

Конформізм у таких умовах стає важливим адаптаційним механізмом. Він може сприяти соціальній інтеграції, але також вести до пасивного прийняття нав'язаних норм. Український психолог А. Фурман виділяє три моделі конформної поведінки: поведінкову (прагнення бути частиною групи), когнітивну (зміна переконань під тиском) та особистісну (схильність до впливу зовнішніх оцінок) [4].

Соціальний конформізм є важливим чинником пристосування людини до життя в конкретному суспільстві. Він сприяє адаптації не лише до усталених соціальних норм, але й до різких змін у соціальному та культурному середовищі. Особливо значущою є роль конформізму в умовах нестабільності, коли від людини вимагається швидке переосмислення цінностей і поведінкових моделей. У цьому контексті конформізм виступає засобом виживання, оскільки забезпечує гнучкість у взаємодії з соціально-культурним простором, який перебуває в постійному русі. Завдяки здатності змінюватися відповідно до обставин, особистість уникає відчуження та соціальної ізоляції. Таким чином, конформізм виконує адаптивну функцію, сприяючи збереженню психологічної рівноваги та соціальної інтеграції [3].

Отже, можна зробити висновок, що у період воєнного стану засоби масової інформації виконують вирішальну роль у формуванні соціальної поведінки дітей. Вони залишаються не лише джерелом інформації, але й потужним механізмом впливу на емоційний стан, світогляд та соціальні реакції дітей. Засоби масової інформації значною мірою впливають на особистість та суспільство загалом. Мас-медіа чинять виховний вплив на підростаюче покоління і є важливим фактором формування світогляду великих груп, спонукаючи їх до певного стереотипу поведінки. Механізми

впливу засобів масової інформації на формування соціальної поведінки дітей в умовах воєнного стану є багатогранними та складними. В умовах війни медіа залишаються першим джерелом інформації, проте вони можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на психіку та поведінку дітей.

Список використаних джерел

1. Грись А. М., Голубнюк В. О. Психологічні чинники соціальної дезадаптації підлітків. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https: //lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705197/1/%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%8C.PDF (дата звернення: 14.05.2025).
2. Діти війни (дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії). К.: Український інститут дослідження екстремізму, 2015. URL: http://uire.org.ua/doslidzhennya/1738/ (дата звернення: 15.05.2025).
3. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу. К.: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
4. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості. Тернопіль: Екон. думка, 2000. 63 с.

Олександр ГАЛАСУН,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького;
Олена КОЛОМІЄЦЬ,
доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
артменеджменту і соціальної роботи
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнного стану технології соціальної роботи набувають ключового значення у підтримці ветеранів та ветеранок війни, які стикаються зі складними психологічними та соціальними наслідками своєї участі в бойових діях. Воєнні конфлікти мають тривалий вплив не лише на фізичне здоров'я учасників, але й породжують низку соціальних викликів, що вимагають новаторських підходів до їхньої реабілітації та інтеграції в мирне життя. Повернення до мирного життя часто супроводжується численними викликами, такими як фізичні й психологічні травми, соціальна адаптація, економічні труднощі та сімейні конфлікти. У цьому контексті використання сучасних технологій у соціальній роботі стає важливим інструментом для ефективної підтримки ветеранів.

Це дослідження акцентує увагу на аналізі сучасних технологій соціальної роботи, здатних покращити якість життя ветеранів, сприяти їхній адаптації до мирних умов та успішній інтеграції у суспільство. Такий підхід створює основу для ефективної підтримки та відновлення осіб, які брали участь у бойових діях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система соціальної роботи з ветеранами війни – учасниками бойових дій сьогодні перебуває у центрі уваги науковців, політиків, правознавців та громадських активістів. Питання соціальної роботи з ветеранами війни – учасниками бойових дій розглядають науковці Н. Лозінська (2023), В. Олійник (2023), С. Хоружий (2023), С. Ларіонов (2023). Стратегії соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій у сучасних українських реаліях вивчають такі науковці: О. Кокун (2023), Л. Міщик (2020), І. Пішко (2023), М. Сириця (2023), Д. Шиман (2020) та ін.

Мета дослідження: розкрити зміст основних технологій соціальної роботи з ветеранами та ветеранками війни.

Виклад основного матеріалу. Збройні сили України належать до одних із найбільш шанованих соціальних інститутів, їхні представники мають високий соціальний статус. Проте сама специфіка професійної діяльності, пов'язаної з військовою службою під час війни, містить певні об'єктивні труднощі, які негативно впливають на військовослужбовців і можуть перешкоджати їхньому соціальному функціонуванню. Повернення до звичайного життя ветерана війни, який має статус учасника бойових дій російсько-української війни супроводжується багажем соціально – психологічних проблем. Ці проблеми необхідно вивчати та аналізувати для того, щоб мати змогу впроваджувати ефективні технології соціальної роботи.

Згідно із діючим Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», учасниками бойових дій є особи, які беруть участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. До них належать: військовослужбовці Збройних сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України. Відповідно, учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни належать до ветеранів війни: «ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав» [12].

За час повномасштабної війни статус УБД отримали 77 386 осіб [9]. Така цифра вимагає від суспільства прийняти та гідно оцінити виконаний борг військовослужбовцями. Це є обов'язковою умовою їх успішної реабілітації та адаптації в соціумі. На думку О. Кокун, необхідно чітко розуміти, що позитивним ставленням до цих людей реалізуються насамперед інтереси всього суспільства, повноправними членами якого вони є. Найчастіше негативні прояви асоціальної поведінки ветеранів війни є своєрідною помстою за байдужість суспільства, неприйняття та відторгнення [4, с. 56].

Таблиця 1.1.

Сучасні технології соціальної роботи з ветеранами та ветеранками війни

Технології	Характеристика
Реабілітаційні технології	**Медичні програми**: Використання екзоскелетів, роботизованих систем та інших інноваційних технологій для фізичної реабілітації. **Психотерапія**: Застосування когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії, ізотерапії, а також новітніх методів, таких як віртуальна реальність (VR), для лікування ПТСР.
Цифрові платформи	**Онлайн-консультації**: Надання дистанційної психологічної та юридичної допомоги через спеціалізовані портали. **Мобільні додатки**: Інструменти для моніторингу психічного стану, нагадування про прийом ліків або відвідування медичних закладів.
Соціальні інновації	**Кейс-менеджмент**: Ця технологія передбачає створення персоналізованого плану для кожного ветерана, який враховує його потреби, включаючи медичну, психологічну, правову та соціальну допомогу. **Групові програми підтримки**: Створення груп взаємодопомоги та організація зустрічей ветеранів для обміну досвідом. **Центри підтримки**: Спеціалізовані хаби, які об'єднують різні послуги, від консультацій до професійного навчання.
Освітні та професійні технології	**Програми перекваліфікації**: Навчання новим професіям із використанням онлайн-курсів і практичних семінарів. **Інтеграція до ринку праці**: Використання платформ для пошуку роботи, які враховують особливості ветеранів.
Соціокультурна адаптація	**Організація культурних та спортивних заходів**: Для зміцнення соціальних зв’язків і фізичної активності. **Інтеграція через волонтерство**: Залучення ветеранів до громадських ініціатив і проєктів, які сприяють їхній участі в житті суспільства.

Сучасні технології в соціальній роботі з ветеранами є ключовим інструментом для підвищення ефективності реабілітації, адаптації та

інтеграції. Їхнє впровадження дозволяє створити індивідуалізовані програми допомоги, забезпечити доступ до необхідних ресурсів і сприяти соціальній та економічній реінтеграції ветеранів у суспільство.

У таблиці 1.1. наведені технології соціальної роботи, які допомагають ефективно вирішувати проблеми реабілітації, адаптації та інтеграції ветеранів в суспільство. Використання сучасних технологій у цій сфері забезпечує індивідуальний підхід, скорочує час надання послуг та підвищує їхню якість.

Висновки. Отже, у сучасних умовах війни та її наслідків соціальна робота з ветеранами потребує впровадження інноваційних технологій, які допомагають ефективно вирішувати проблеми реабілітації, адаптації та інтеграції. Технології соціальної роботи спрямовані на забезпечення комплексної допомоги ветеранам, враховуючи їхні фізичні, психологічні та соціальні потреби. Застосування сучасних технологій соціальної роботи дозволяє: оптимізувати процеси реабілітації через використання телемедицини, роботизованих систем та віртуальної реальності для лікування ПТСР і фізичних травм, забезпечити доступ до психологічної та соціальної підтримки незалежно від місця перебування ветерана через онлайн-платформи й мобільні додатки. Індивідуальний підхід до допомоги реалізується через кейс-менеджмент, персоналізовані реабілітаційні програми та адаптацію освітніх технологій до потреб ветеранів, що значно підвищує якість їхньої інтеграції у цивільне життя.

Суспільна значущість інновацій полягає у формуванні умов для сталого розвитку, який враховує потреби ветеранів, їхніх родин і суспільства в цілому. Технології сприяють подоланню викликів, з якими стикаються ветерани після повернення до мирного життя.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у дослідженні впливу кейс-менеджменту на якість соціальної реабілітації ветеранів та аналізу ефективності існуючих державних програм підтримки ветеранів.

Список використаних джерел

1. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2023. 175 с.
2. Офіційний сайт Міністерства у справах ветеранів України. URL: https://mva.gov.ua/ua (дата звернення: 25.11.2024)
3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 04.04.2024 № 3551-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 25.11.2024)

Ксенія ЕСТРІНА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Валентина КОСТІНА,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ «ГРУПИ РИЗИКУ» В УМОВАХ ВІЙНИ

Повномасштабна війна, що триває в Україні з 2022 року, спричинила безпрецедентні соціальні потрясіння та загострила вразливість багатьох сімей, що опинилися перед новими викликами. За даними Л. Слюсар до традиційних факторів ризику (бідність, безробіття, насильство, проблеми зі здоров'ям, асоціальна поведінка батьків тощо) додалися наслідки війни (вимушене внутрішнє переміщення, втрата житла чи роботи, психологічна травматизація через пережиті бойові дії, загибель родичів, підвищений рівень стресу та агресії в суспільстві) [11, с. 3-5]. У цих умовах соціально-педагогічна робота з уразливими сім'ями набула особливої актуальності та потребує адаптації до нових реалій.

Ситуація з військовою агресією Росії навесні 2022 року була визнана надзвичайною катастрофічною подією, понад 10,5 мільйона людей були переміщені як всередині України, так і за її межами, що є безпрецедентним випадком в Європі останнім часом; цивільне населення страждає, а близько 13 мільйонів людей по всій країні потребують гуманітарної допомоги [10, с. 39]. Вимушене переміщення спричинило розрив соціальних зв'язків, втрату підтримки громади, проблеми з доступом до освіти, медицини та соціальних послуг за новим місцем проживання. Згідно з даними Світового Банку, війна в Україні значно знизила економічну спроможність населення: рівень бідності зріс із приблизно 5% до понад 24% у 2022 році, що відкинуло країну на 15 років назад за показниками бідності [12]. Отже, мільйони сімей опинилися у стані економічної скрути, нездатні повною мірою забезпечити базові потреби дітей, що є додатковим чинником зростання соціальної напруги в сім'ях та зумовлює зростання домашніх конфліктів і насильства в сім'ях. Діти та їхні батьки постійно переживають страхи через обстріли, сирени повітряної тривоги, вимушену зміну обстановки. Окрім цього батьки переживають додатковий стрес від невизначеності, втрат чи участі членів родини у бойових діях, що також може призводити до погіршення стосунків у родині, появи агресивних або депресивних тенденцій, що є фактором ризику жорстокого поводження з дітьми чи нехтування ними. Окремо слід згадати сім'ї, де батьки перебувають на військовій службі або повернулися з фронту, бо вони можуть зіштовхуватися з проявами посттравматичного

стресового розладу (ПТСР), інвалідністю годувальників, що теж ставить такі родини в групу підвищеного ризику.

Українська система соціальної роботи адаптується до умов війни, шукаючи нові форми підтримки сімей групи ризику. На законодавчому рівні запроваджено механізм «екстреного (кризового) втручання» — надання негайної допомоги сім'ям у кризі [7]. У багатьох громадах створено мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, які працюють навіть під час обстрілів. За підтримки UNFPA у 2023 році діяли 30 таких бригад у 17 містах, до складу яких входять психологи, соціальні працівники та іноді медики. Вони надають кризові консультації, супроводжують постраждалих і сприяють відновленню життєстійкості родин, які отримують підтримку для подолання складної життєвої ситуації та допомогу у запобіганні проявам домашнього насильства [1].

Серед інноваційних форм підтримки дітей і сімей під час війни важливу роль відіграють «дитячі точки» та інтегровані центри допомоги, створені за підтримки ЮНІСЕФ. Такі простори забезпечують психологічну, соціальну та освітню підтримку. Так, у Чернігові реалізується пілотний проєкт, де психологи, соціальні педагоги та фахівці з розвитку дитини працюють разом, надаючи послуги дітям і батькам [7]. У разі виявлення насильства чи кризової ситуації сім'ї скеровують до відповідних служб. Додатково проводяться заняття зі стрес-менеджменту, мінної безпеки, взаємопідтримки. У 28 громадах України запроваджено мінімальний пакет соціальних послуг, погоджений Мінсоцполітики та ЮНІСЕФ, до якого увійшли: соціальний супровід, раннє втручання, денний догляд для дітей з інвалідністю, консультування опікунів тощо. Запровадження цієї комплексної моделі підтримки на рівні громади показало позитивні результати в умовах війни.

Аналіз практики соціально-педагогічної роботи з сім'ями в умовах війни засвідчив, що фахівці все більше спираються на принцип «психосоціальної підтримки» і травма-орієнтованого підходу. Працівники соціальних служб, шкільні психологи, соціальні педагоги проходять навчання з надання першої психологічної допомоги, ведення кризових консультацій, виявлення ознак травми у дітей. У співпраці з ВООЗ та іншими партнерами впроваджуються програми «резильєнтності» (формування стійкості) для дітей і дорослих, які пережили травматичні події. Так, за програмою «SPRINT» готують фахівців у громадах до швидкого реагування на психосоціальні потреби населення під час надзвичайних ситуацій [6]. Також особлива увага приділяється фахівцями роботі з батьками, бо через війну багато з них самі потребують підтримки, щоби забезпечити належний догляд за дітьми. Фахівцями соціальної галузі проводяться заняття на рівні груп взаємодопомоги батькам-переселенцям, тренінги з позитивного батьківства в умовах стресу, консультування сімей військовослужбовців щодо поведінки з дітьми, які відчувають тривогу чи агресію [9]. Такі соціально-педагогічні заходи допомагають зміцнити виховний потенціал родини, попередити випадки насильства або недбалого ставлення до дітей.

Як зазначає Н. Ломоносова, попри активність держави та громадських ініціатив, у роботі з сім'ями групи ризику зберігається низка викликів [5]: соціальні служби перевантажені (кількість сімей, що потребують допомоги, зросла, а кадровий ресурс залишився обмеженим); працівники часто ведуть у кілька разів більше випадків, ніж передбачено нормативами; у прифронтових громадах працівники працюють під загрозою обстрілів, іноді самі є переселенцями, що спричиняє емоційне вигорання та плинність кадрів; частина установ, притулки, центри соціальних служб, зруйновані або недоступні на окупованих територіях; дітей, які виїхали за кордон чи залишилися на окупованих територіях, українські служби не охоплюють; обмеженість фінансування (ресурси місцевих бюджетів спрямовуються на оборону, тож бракує коштів як на гуманітарну підтримку та на оплату праці фахівців; існують проблеми з міжвідомчою координацією (школи, медичні установи та соціальні служби не завжди належно взаємодіють, що ускладнює комплексне реагування на потреби сімей). Водночас дослідниця зазначає, що війна дала поштовх і позитивним зрушенням у сфері соціальної підтримки, де українське суспільство виявляє високий рівень солідарності (численні волонтерські ініціативи підтримують багатодітні родини та внутрішньо переміщених осіб, а небайдужі громадяни, благодійні організації й волонтерські мережі створюють гнучкі механізми реагування на потреби постраждалих груп населення). За даними БФ «Голоси дітей», лише за 2023 рік психологічну та гуманітарну допомогу отримали 41 тисяча дітей і батьків, що пережили травматичний досвід війни [3]. Фонд «Діти війни» реалізував понад 50 цільових ініціатив підтримки, надаючи допомогу тисячам родин із дітьми в різних регіонах країни [2].

Аналіз наукових досліджень з проблеми соціального захисту, допомоги та підтримки вразливим категоріям населення за часів війни засвідчив, що на рівні держави зроблено низку важливих дій, зокрема створено: «цифровий застосунок «Бути поруч: Основи психологічної підтримки тим, хто працює з дітьми» на платформі Дія. Освіта; Telegram-бот «Дитина не сама» (Дитина не сама, 2022), за допомогою якого можна сповістити уповноважені органи про бажання тимчасово прихистити дитину у своїй сім'ї, про те, що ваша дитина загубилася, або ви знайшли дитину без супроводу дорослих, що ви працюєте з міжнародними організаціями, які готові прихистити українських дітей або маєте інші питання стосовно дітей, також можна звернутись на гарячу лінію» [4, с. 141].

У матеріалах програми «U-LEAD з Європою» підкреслюється, що цей волонтерський і благодійний потенціал варто інтегрувати з інституційними зусиллями держави, зокрема через розвиток соціальної роботи на рівні громад з метою впровадження інноваційних моделей допомоги, таких як мультидисциплінарні команди чи патронат над кризовими сім'ями [8]. Успішні приклади таких рішень демонструють здатність громад швидко адаптуватися до нових викликів і формувати комплексну підтримку сімей у складних умовах війни.

Отже, аналіз досвіду соціально-педагогічної роботи з сім'ями групи ризику в умовах війни дав можливість виокремити здатність системи до поширення інновацій: впроваджено нових форм допомоги (мобільні бригади, дитячі центри, мінімальний пакет послуг); активізацію співпраці з міжнародними організаціями та адаптацію методів роботи до кризових обставин. Водночас виокремлено низку проблем, що потребують вирішення: нестача ресурсів; необхідність захисту самих соціальних працівників; труднощі охоплення всіх нужденних сімей. Отримані уроки мають бути враховані при плануванні заходів з відновлення країни шляхом посилення соціального захисту і педагогічного супроводу сімей, що постраждали від війни як важливих інвестицій у майбутню соціальну стабільність.

Список використаних джерел

1. В Україні діють 30 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги: як звернутися?. *UNFPA Ukraine*. URL: https://ukraine.unfpa.org/uk/art4 (дата звернення: 30.05.2025).
2. Діти війни, Міжнародний благодійний фонд. URL: https://childofwar.org.ua/ (дата звернення: 30.05.2025).
3. Допомогли 41 тисячі дітей і батьків: звіт фонду за 2023 рік. *Голоси дітей*. URL: https://voices.org.ua (дата звернення: 30.05.2025).
4. Костіна В. Соціальна підтримка та соціальний захист дітей з особливими потребами в умовах війни в Україні. *Humanitas*. 2023. № 3. С. 138–149. URL: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.19 (дата звернення: 30.05.2025).
5. Ломоносова Н. «Вони чекають на нас». Вплив повномасштабної війни на умови праці соціальних працівни_ць Cedos. *Cedos*. URL: https://cedos.org.ua/researches/vony-chekayut-na-nas-vplyv_povnomasshtabnoyi-vijny-na-umovy-praczi-soczialnyh-praczivny_cz/ (дата звернення: 30.05.2025).
6. Навчання для молоді з програм гуманістичної освіти life skills та sprint – товариство червоного хреста україни. *Товариство Червоного Хреста України*. URL: https://redcross.org.ua/news/2023/04/47641/ (дата звернення: 30.05.2025).
7. Покращені соціальні послуги зміцнюють виснажені війною сім'ї в Україні. *UNICEF, for every child*. URL: https://www.unicef.org/ukraine/stories/enhanced-social-services-shore-up-war-weary-families (дата звернення: 30.05.2025).
8. Соціальні послуги в громадах: стартують одразу три нові програми підтримки від «U-LEAD з Європою». *Децентралізація в Україні*. URL: https://decentralization.ua/news/19294 (дата звернення: 30.05.2025).
9. «Цим ви також допомагаєте дитині»: 7 ефективних методів роботи з батьками у організаціях Карітасу - Карітас України. *Карітас України*. URL: https://caritas.ua/news/czym-vy-takozh-dopomagayete-dytyni-7-efektyvnyh-metodiv-roboty-z-batkamy-u-organizacziyah-karitasu/ (дата звернення: 30.05.2025).
10. Kostina V. Resource provision in the field of social assistance in the conditions of new social risks. *Journal of geography, politics and society*. 2023.

Vol. 13, no. 2. P. 38–45. URL: https://doi.org/10.26881/jpgs.2023.2.04 (дата звернення: 30.05.2025).

11. Slyusar L. The ukrainian family in the conditions of war. *Demography and social economy*. 2023. Vol. 2. P. 3–20. URL: https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003 (дата звернення: 30.05.2025).

12. World Bank Group. The world bank and ukraine: laying the groundwork for reconstruction in the midst of war. *World Bank*. URL: https://www.worldbank.org/en/results/2023/11/30/the-world-bank-and-ukraine-laying-the-groundwork-for-reconstruction-in-the-midst-of-war (дата звернення: 30.05.2025).

Олена КОЛОМІЄЦЬ
доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
артменеджменту і соціальної роботи
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ БАТЬКИ ЯКИХ Є УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ

Актуальність дослідження. Виклики створенні повномасштабною війною в Україні вплинули на всі категорій населення. Але, у період збройного конфлікту найуразливішою групою є діти батьки яких беруть участь у визволенні нашої держави. Розлука з батьком/матір'ю, розуміння небезпек війни, порушення стабільності, ритму життєдіяльності (повітряні тривоги, бомбардування, переміщення тощо) негативно впливають на їх психоемоційний стан, що ставить перед системами освіти, охорони здоров'я та соціального захисту завдання негайного реагування – надання соціально-психологічної та гуманітарної підтримки, створення безпечного середовища, забезпечення відчуття турботи й захищеності в умовах воєнного стану.

Тому дослідження ефективних підходів підтримки даної категорії дітей є важливим завданням соціальної роботи.

Ступінь дослідженості проблеми. Забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану досліджено С. Ніколайчук (2022), С. Журило, В. Владишевською (2022), Т. Грекул-Ковалик (2023), Л. Малюгою (2023), та ін.

Соціальну підтримку дітям, які постраждали від збройного конфлікту проаналізовано Ж. Петрочко, Н. Датченко (2023), Е. Костишиним, Ю. Шевців (2024). Специфіку надання психологічної допомоги дітям в умовах війни висвітлено Я. Омельченко (2022), В. Панок (2023) та ін.

Мета дослідження. Дослідити особливості соціальної роботи з підтримки дітей батьки яких є учасниками бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна війна в Україні спричинила зростання кількості сімей, у яких один із батьків (або обидва) бере участь у бойових діях. Діти таких родин, як зазначають науковці, перебувають у стані підвищеного психоемоційного навантаження, що

суттєво впливає на зміни в їх поведінці та соціальні зв'язки. Війна дестабілізувала їх звичне середовище, спричинивши низку прямих і опосередкованих наслідків.

О. Яцина зазначає, що війна впливає на задоволення потреб дітей, на звичні для неї інтереси. Зміна в емоційно-поведінковій сфері дитини проявляється у зниженні її соціальної активності, обмеження кола спілкування. У дітей, що переживають травмуючі ситуації знижується здатність встановлювати соціальні контакти, до адаптації в новому середовищі. [4]

Відсутність одного з батьків змінює систему сімейних зв'язків, впливаючи на функціонування родини як емоційної, психологічної та виховної одиниці. Втрата постійного контакту з батьком або матір'ю дезорганізує усталену сімейну структуру, змінює розподіл ролей і функцій у родині. Дитина змушена адаптуватися до нових умов, що нерідко супроводжується внутрішньою дезорієнтацією, емоційним напруженням, почуттям втрати або самотності. Також, змінюється якість батьківської підтримки та контролю, зростає ризик передчасного дорослішання дитини, коли дитина починає виконувати обов'язки дорослого. [1;3] У довгостроковій перспективі така трансформація може позначатися на самооцінці, поведінковій стабільності та соціальній адаптації дитини, особливо у підлітковому віці. Отже, відсутність одного з батьків є чинником дестабілізації сімейного мікросередовища, що впливає на поведінку та психосоціальний стан дитини. У зв'язку з вище зазначеним, основними напрямами соціальної роботи є:

1. Інформаційно – просвітницький напрям.

Підвищення рівня обізнаності дорослих (батьків, членів родини, педагогів, соціальних працівників ін.) щодо особливостей психоемоційного стану дітей під час воєнного конфлікту, інструментів їх підтримки та формування навичок ненасильницького, чутливого ставлення до дитячих переживань. Особливої уваги заслуговує підвищення рівня грамотності дорослих щодо вміння розпізнавати сигнали в зміні поведінці дитини (замкненість, агресія, відмова від спілкування тощо), застосовувати техніки емоційної стабілізації та їх підтримки (дихальні вправи, ритуали безпеки, «я-послання», казкотерапія). Поширення матеріалів: буклетів, пам'яток, соціальної реклами про доступні форми допомоги, телефони гарячих ліній, ресурси психосоціальної підтримки.

2. Робота з сім'єю.

Стабілізація психоемоційного стану дорослого, який опікується дитиною. Не вміння матері/батька справлятись з власними емоціями (агресія, тривога, роздратування, звинувачення, уникання розмов тощо) впливає на зміну емоційного фону родини, часто спричиняють у дитини відчуття провини за поведінку дорослих, позбавляє її відчуття безпеки, стабільності, має негативний вплив на емоційне благополуччя. Так як діти копіюють моделі поведінки дорослих, то відбувається засвоєння ними деструктивних

способів вираження власних почуттів, що може вплинути на емоційну саморегуляцію в майбутньому.

Отже, важливим є впровадження програм підтримки батьківства, надання соціальних послуг: сімейного/індивідуального консультування, інформування, посередництва (пере направлення до психолога), соціальний супровід сімей, які самостійно не можуть подолати труднощі тощо.

3. Підтримка дитини у якої один (або двоє) із батьків є діючим військовослужбовцем (рис.1)

Розрив з батьком/матір'ю є глибоким стресогенним чинником у житті дитини. Дитина може відчувати сум, тривогу, провину або страх за життя близької людини, що провокує порушення сну, тривожність, дратівливість тощо. Особливо чутливою до розриву є дитина в період молодшого шкільного та підліткового віку, коли формується емоційна ідентичність та соціальні моделі взаємодії. Для дитини є важливим підтримка з боку іншого дорослого, особливо якщо він є для неї значущим. Це допомагає уникнути відчуття покинутості, емоційної самотності та дезорієнтації.

Спілкування дитини з батьками, які проходять військову службу, має важливе значення для її стабільності. Батьківський зв'язок забезпечує відчуття приналежності, захищеності та емоційної підтримки, що є основою формування довіри до світу та впевненості в собі.

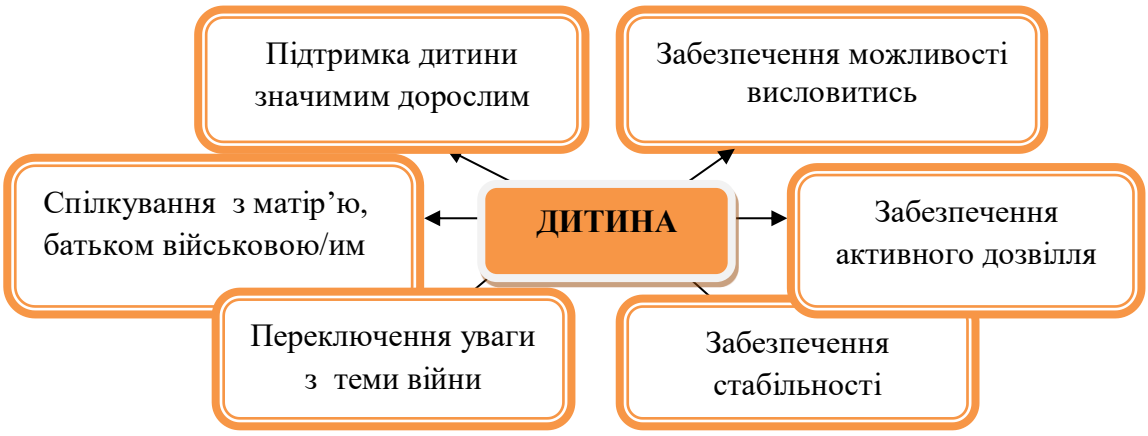

Рис.1. Підтримка дитини в умовах війни.

Регулярний контакт (аудіо/відеозв'язок, голосові повідомлення, листи) підтримує у дитини відчуття емоційної присутності батька або матері, знижує рівень тривожності та запобігає відчуттю покинутості. Це особливо важливо в період, коли сімейна система зазнає змін, а дитина шукає стабільних орієнтирів у близьких стосунках.

Ще одною важливою складовою підтримки дитини є забезпечення її активного дозвілля, що дає можливість їй відволіктися від травматичних переживань. Через гру, творчість, спорт або участь у гуртках дитина має змогу вільно виражати емоції, розвивати навички саморегуляції та комунікації, укріплювати самооцінку й відчуття контролю над своїм життям. Важливим для дітей різного віку є збереження їх звичної рухливості.

Активне дозвілля в умовах війни дає можливість дитині емоційно розвантажитись, компенсувати дефіцит рухової активності, відновити відчуття нормальності.

Також, переключення уваги дитини з теми війни є ресурсом підтримки її ментального здоров'я. Тривале зосередження дитини на подіях війни може призводити до підвищеного рівня тривоги, емоційного виснаження та розвитку симптомів вторинної травматизації. [5] Саме тому важливим завданням є переключення уваги дитини на позитивні, нейтральні або ресурсні теми, які сприяють стабілізації її емоційного стану, розвитку стійкості (резильєнтності).

Стабільний розпорядок дня є одним із ключових інструментів збереження психологічного благополуччя дитини в умовах війни або тривалої нестабільності. Передбачуваність дій, ритм і повторюваність звичних справ створюють у дитини відчуття контролю, безпеки та впорядкованості, що особливо важливо, коли зовнішнє середовище є хаотичним і непередбачуваним. Тому дотримуватись сталого ритму життя, розпорядку дня є необхідною умовою підтримки дитини.

Висновки. Повномасштабна війна істотно впливає на психоемоційний стан дітей, на їх соціальне включення, зокрема на тих, чиї батьки є військовослужбовцями. Соціальна робота направлена на профілактику (попередження, підтримка груп ризику, реабілітацію/корекцію) негативних наслідків розлуки дитини з батьком/матір'ю які є діючими військовими. Передбачає цілісний міждисциплінарний підхід до задоволення потреб дитини та її родини в умовах воєнного стану. Враховує психоемоційні, соціальні, освітні та побутові аспекти життя дитини, орієнтована на безпеку, стабільність та благополуччя дитини.

Список використаних джерел

1. Бойчук Ю. Д., Палій А. А., Копач М. П. Психосоціальна допомога дітям та молоді в умовах війни. Харків : Фоліо, 2022. 268 с.
2. Дудіцька, С., Мосейчук, Ю. Підтримка та соціально-психологічна адаптація дітей та підлітків в умовах війни // Академічні візії. 2025. Вип. 43. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1864 (дата звернення 7.05.2025)
3. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с.
4. Петрочко Ж., Датченко Н. Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни в Україні. Ввічливість. Humanitas, 2023. Вип. 3. С. 82–90
5. Яцина О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків // Перспективи та інновації науки. 2022. № 7 (25). С. 554-567

Олег ЛІСОВЕЦЬ
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Анна ЯСІНСЬКА
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ В УМОВАХ ЦЕНТРУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

У період воєнного конфлікту, соціальної турбулентності та економічної нестабільності сім'я як соціальний інститут зазнає множинних викликів. Зростаюча кількість сімей, що опинилися в кризових обставинах (внутрішньо переміщені особи, родини з дітьми з ООП, постраждалі від насильства, учасники бойових дій), потребує не лише матеріального забезпечення, а й соціально-психологічної підтримки, формування життєстійкості та відновлення внутрішніх ресурсів. У відповідь на ці виклики система надання соціальних послуг в Україні трансформується, зокрема через впровадження інноваційної практики – Центрів життєстійкості, які стали осередками комплексної підтримки родин та окремих осіб у громадах.

Центри життєстійкості є вагомою частиною процесу трансформації соціальних послуг в Україні. Це простори, які змінюють підхід до підтримки кожної людини. Адже в них не лише допомагають долати виклики, а й формують культуру життєстійкості в громадах. Протягом 2024 р. було створено більше двохсот центрів життєстійкості у територіальних громадах, в яких проведено понад 500 тисяч різноманітних заходів з надання психосоціальної підтримки та формування навиків життєстійкості [2, с. 282].

Мета цієї публікації полягає в аналізі особливостей соціальної підтримки сімей у діяльності Центру життєстійкості як нового формату соціальної послуги в Україні.

У межах експериментального проєкту, започаткованого Постановами КМУ №1049 від 03.10.2023 р. «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості» [4] та № 83 від 23.01.2024 р. «Про організацію діяльності та забезпечення функціонування центрів життєстійкості» [3], в Україні розпочалась реалізація комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості, яка передбачає заходи психологічного й соціального напряму, спрямовані на: встановлення соціальної взаємодії, розширення соціальної комунікації отримувачів (відновлення родинних стосунків, налагодження взаємодії в нових колективах (заклади освіти, робота, дозвіллєва діяльність); розвиток оптимізму й самоконтролю; актуалізацію власних ресурсів (цінності, навички й вміння, досвід) для формування

впевненості, самодостатності й інтелектуальної гнучкості; підтримку психічного й фізичного здоров'я; збереження довготривалої перспективи.

Власне для сімей в межах цієї послуги передбачено: індивідуальне оцінювання потреб сімей; психологічне консультування та підтримку; тренінги з управління стресом, батьківства, комунікації в родині; арттерапевтичні заняття з дітьми та родинами; створення груп підтримки за принципом «рівний – рівному»; навчання основам самодопомоги та стресостійкості. Центри життєстійкості сприяють розвитку батьківських компетентностей, профілактиці конфліктів у родині, відновленню комунікацій у подружжі, зниженню напруги у вихованні дітей із травматичним досвідом.

Прикладом успішного втілення цього підходу є Центр життєстійкості Благодійної організації «Благодійний фонд «Карітас Чернігів» у м. Ніжин. При організації діють кризовий центр, простір дружній для дитини, в тому числі і центр життєстійкості. Створення останнього стало можливим з укладенням договору між БО «Благодійний фонд «Карітас Чернігів»» та Фондом соціального захисту осіб з інвалідністю про забезпечення надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості (договір № 49 від 15.04.2024 р.) [1]. Було сформовано мультидисциплінарну команду центру, що забезпечила інтегрований підхід до роботи з бенефіціарами. У Ніжинському Центрі життєстійкості працює 10 фахівців: серед них 4 психологи, 5 фахівців із соціальної роботи та 1 соціальний менеджер. За рік роботи проведено вже більше півтисячі заходів для майже 4 тис. отримувачів послуг, з яких значна частина – сім'ї з дітьми, жінки у кризі. Соціальна підтримка сімей реалізується через три основні форми надання послуги:

індивідуальна – психологічні сесії, соціальні консультації;

сімейна – підтримка батьків, налагодження взаємодії з дітьми;

групова – клуби батьків, групи взаємодопомоги, артзаняття з родинами.

Проілюструємо одну з активностей Центру – Клуб для батьків, що виховують дітей з інвалідністю. В межах клубу було започатковано корисні зустрічі для батьків дітей з розладами аутистичного спектру із спеціалістами, які мають досвід корекційної роботи у цій сфері. Мета зустрічей – поширення, обговорення важливої інформації щодо розуміння аутизму (психоедукація) та існуючих сучасних підходів, які допомагають покращити якість життя у сім'ях з дітьми з розладами аутистичного спектру. Орієнтовні теми корисних зустрічей: «Погляд на аутизм», «Дефіцит уваги та гіперактивність у дітей з РАС», «Альтернативна комунікація», «Сенсорні порушення у дітей» (теми можуть змінюватися відповідно до ваших інтересів) [5]. В якості практичних рекомендацій батькам був запропонований (для ознайомлення та використання вдома) набір альтернативної комунікації за темою «Розклад дня дитини». Це один із підходів, який допомагає покращити якість життя в сім'ях з дітьми в спектрі аутизму.

Таким чином, Центри життєстійкості стали інноваційною відповіддю держави та громадянського суспільства на множинні виклики, з якими

стикаються українські сім’ї в умовах війни. Соціальна підтримка у межах цих центрів базується на міждисциплінарному підході, поєднуючи соціальну роботу, психологію та педагогіку. Ефективність роботи центрів засвідчена широким охопленням, позитивною динамікою психоемоційного стану клієнтів, активним залученням у життя громади.

Список використаних джерел

1. Договір про забезпечення надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості. Договір № 49 від 15.04.2024 р. між БО «Благодійний фонд «Карітас Чернігів»» та Фондом соціального захисту осіб з інвалідністю.
2. Жук О., Шкарлатюк К. Інноваційні підходи до формування життєстійкості в громаді. *Psychology Travelogs*. 2025. № 1. С. 275–288.
3. Порядок організації діяльності та забезпечення функціонування центрів життєстійкості: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 р. № 83. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.05.2025).
4. Порядок реалізації експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2023 р. № 1049. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF/print (дата звернення: 25.05.2025).
5. Центр Життєстійкості Ніжин. Телеграм-канал. URL: https://t.me/s/resilience_Nizhin (дата звернення: 26.05.2025).

Людмила НЕЇЖПАПА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК РЕСУРС СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ У КРИЗОВИХ УМОВАХ

Волонтерський рух в Україні набув особливого значення в контексті соціальних криз, ставши важливим ресурсом підтримки сімей та дітей. В Україні, особливо після 2014 року та з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році, волонтерство стало невід'ємною частиною громадянського суспільства, сприяючи зміцненню соціальної згуртованості та наданню допомоги вразливим верствам населення.

Дослідження феномену волонтерства як інструменту соціальної допомоги актуалізується в умовах тривалих кризових періодів, коли традиційні державні механізми соціального захисту потребують додаткових ресурсів та підтримки з боку суспільства. Науковці розглядають волонтерство як форму соціальної активності, що сприяє розвитку громадянського суспільства та зміцненню соціального капіталу. Зокрема, В. Болотова, Н. Ляшенко та Т. Байдак під волонтерською діяльністю розуміють

«окремий вид соціальної активності, ознаками якого є відсутність винагороди (фінансове відшкодування повинне бути менше вартості виконаної роботи), добровільність, користь від діяльності (групі або особам, що одержують винагороду, або суспільству в цілому, навколишньому середовищу)» [1, с. 50]. Науковці О. Панькова, О. Касперович та О. Іщенко зазначають, що «на сьогодні під волонтерською діяльністю в Україні розуміють, насамперед, добровільну діяльність громадян чи громадських об'єднань, прямо чи опосередковано пов'язану з допомогою постраждалому від воєнного конфлікту мирному населенню, переселенцям і військовим» [5, с. 27].

Відтак, волонтерський рух є організованою формою громадянської активності, що базується на принципах добровільності, безоплатності та соціальної відповідальності. В умовах соціальних криз волонтерство трансформується з активності у стратегічний ресурс суспільної стійкості.

Український волонтерський рух демонструє унікальні характеристики, сформовані в умовах тривалої кризи. Згідно зі звітом Світового рейтингу благодійності 2024 року від Charities Aid Foundation., 77% дорослих українців надавали пряму допомогу нужденним, 67% жертвували кошти на благодійність, а 27% займалися волонтерською діяльністю. Ці показники свідчать про високий рівень самоорганізації та солідарності українського суспільства, яке об'єдналося перед обличчям агресії)» [4].

Періоди найбільшого розвитку волонтерського руху в Україні традиційно припадають на часи загострення кризових ситуацій у суспільстві. Революція Гідності та російсько-українська війна стали каталізаторами масової волонтерської мобілізації, що підтверджує гіпотезу про кризово-адаптивний характер волонтерства. Волонтерські організації в Україні реалізують комплексні програми підтримки сімей, що охоплюють різні аспекти соціального захисту. Основні напрямки включають гуманітарну допомогу, психологічну підтримку, освітні програми та створення безпечного середовища для дітей [2].

Організація «Карітас України» демонструє масштабність волонтерського залучення – з 2022 року до їхньої мережі приєдналося понад 10 000 волонтерів, які працюють у різних напрямах - від гуманітарної допомоги до підтримки дітей та людей похилого віку. Цей приклад ілюструє потенціал мобілізації громадських ресурсів для вирішення соціальних проблем.

Аналіз практики українських волонтерських організацій дозволяє виділити кілька успішних моделей соціальної підтримки сімей. Програма «Гуманітарна пошта України», створена як відповідь на військову агресію у 2014 році, демонструє ефективність логістичних рішень у доставці допомоги постраждалим сім'ям. Ця ініціатива поєднує ресурси комерційної компанії з волонтерськими зусиллями, створюючи стійку систему підтримки. Благодійний фонд «Повернись живим», який почав діяльність у 2014 році із закупки бронежилетів, еволюціонував у комплексну систему підтримки не лише військових, але й їхніх сімей. Фонд реалізує медичні, психологічні та

ветеранські проєкти, що прямо впливають на якість життя військових сімей та їхніх дітей. Партнерські проєкти між волонтерськими організаціями та бізнесом, як у випадку співпраці фонду «Повернись живим» з «Нова пошта» у проєкті «РЕБнемо ворога», демонструють потенціал ефективного поєднання приватних та громадських ресурсів для досягнення соціальних цілей [6; 7].

Сучасне українське волонтерство характеризується активним впровадженням цифрових технологій та інноваційних підходів до організації допомоги. Краудфандингові платформи, соціальні мережі та мобільні додатки стають інструментами координації волонтерських зусиль та залучення ресурсів. Ці технології дозволяють створювати децентралізовані мережі підтримки, що можуть швидко реагувати на потреби конкретних сімей та дітей.

Попри значні досягнення, український волонтерський рух стикається з низкою викликів. Недостатня інституціоналізація призводить до дублювання зусиль та неефективного використання ресурсів. Емоційне вигорання волонтерів, відсутність систематичної підготовки та координації між різними організаціями створюють бар'єри для довгострокової ефективності. Також правове регулювання волонтерської діяльності потребує вдосконалення для забезпечення прозорості та підзвітності організацій. Стандартизація підходів до оцінки потреб сімей та моніторингу ефективності втручань залишається актуальним завданням для розвитку сектору [3].

Розвиток волонтерського руху як ресурсу соціальної підтримки сімей потребує системного підходу, що включає професіоналізацію діяльності, створення стійких партнерств з державними інституціями та бізнесом, а також розробку довгострокових стратегій підтримки найбільш вразливих груп населення. Інтеграція волонтерських ініціатив у національну систему соціального захисту може забезпечити синергетичний ефект, де громадські ресурси доповнюють та посилюють державні програми підтримки сімей. Це вимагає створення відповідних координаційних механізмів та нормативно-правової бази.

Волонтерський рух в Україні довів свою ефективність як ресурс соціальної підтримки сімей у кризових умовах. Масштаб залучення громадян, різноманітність форм діяльності та здатність до швидкої адаптації роблять волонтерство стратегічним активом суспільної стійкості. Тисячі людей вперше долучилися до благодійних та волонтерських ініціатив, заснували власні соціальні проєкти, що свідчить про потужний потенціал громадянської активності.

Список використаних джерел

1. Болотова В. О., Ляшенко Н. О., Байдак Т. М. Волонтерська діяльність в Україні як вид соціальної активності // Грані. 2018. Т. 21. № 9. С. 49-55.

2. Волонтерство в Україні: виклики та перспективи розвитку. УВС. 2024. URL: https://volunteer.country/library/volonterstvo-v-ukrayini

3. Грищенко І. М. Волонтерська діяльність як фактор розвитку громадянського суспільства в Україні. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2023. № 2. С. 45-58.
4. Інфографіка. Країни, де найбільше благодійників: Україна в десятці - рейтинг 2024. URL: https://www.liga.net/ua/infographic-of-the-day/infografica/krainy-de-naibilshe-blahodiinykiv-ukraina-v-desiattsi-reitynh-2024?utm_source=chatgpt.com
5. Панькова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи // Український соціум. 2016. № 2(57). С. 27-34
6. Резнік О. Залученість українців до волонтерської діяльності під час повномасштабної війни. Фонд "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва. 2024. URL: https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni
7. Якубович В. І. Волонтерські організації, які зараз працюють в Україні. Finance.ua. 2024. URL: https://finance.ua/ua/saving/volonterskie-organizacii-v-ukraine

Аліна НЕМЧІНА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Олексій КЛОЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ВІТЧИЗНЯНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПІДЛІТКІВ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД КІБЕРБУЛІНГУ

У сучасному інформаційному суспільстві проблема кібербулінгу набуває дедалі більшої актуальності, особливо серед підлітків – соціально вразливої категорії, яка часто стає мішенню агресивних онлайн-атак. Кібербулінг є формою насильства в цифровому середовищі, що має серйозні психологічні та соціальні наслідки для жертв. У зв’язку з цим важливим напрямом соціальної роботи в Україні є розробка та впровадження ефективних технологій соціального захисту підлітків, які зазнали подібного насильства. Вітчизняна система соціального захисту підлітків активно адаптується до нових викликів цифрової епохи. Зокрема, впроваджуються комплексні програми профілактики, раннього виявлення випадків кібербулінгу та надання психологічної, правової й соціальної допомоги постраждалим. Одним із ключових інструментів є мультисекторальна

взаємодія між закладами освіти, службами у справах дітей, центрами соціальних служб, поліцією та громадськими організаціями.

Результати дослідження вітчизняних технологій соціального захисту підлітків, постраждалих від кібербулінгу показали, що переважна більшість таких проєктів розробляється саме студентами як для своєї соціальної групи, так і для інших учнів освітніх закладів. Таке рішення пояснюється реалізацією відповідних соціально-освітніх проєктів у закладах вищої освіти; достатнім матеріально-технічним забезпеченням закладів, особливо технічного профілю; достатньо високим рівнем обізнаності, усвідомленості, зацікавленості, вмотивованості саме студентства тощо.

У Національному авіаційному університеті реалізується Положення від щодо запобігання та протидії булінгу, мобінгу, кібербулінгу та харасменту в освітніх закладах. Воно поширюється як на студентів і викладачів закладу, так і на учнівське середовище профільних цьому закладу шкіл. Положенням передбачено, що за своїми посадовими обов'язками ректор затверджує та оприлюднює план заходів, що спрямовані на запобігання та протидію булінгу та його формам, а проректор з гуманітарної політики та інновацій реалізує просвітницьку роботу з усіма учасниками освітнього процесу. Результатами такої роботи є розробка інформаційних стендів, що присвячені запобіганню проблем інтернет-знущань. Сектор соціально-педагогічної роботи у своїх зобов'язаннях проводить тематичні активності та заходи, а також надає соціальні та психолого-педагогічні послуги особам, які стали жертвами насилля. Керівники структурних підрозділів забезпечують захист студентів під час освітнього процесу та в позанавчальний час від будь-якої форми булінгу [1].

На базі Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка була проведена серія освітніх семінарів-тренінгів для учнів та студентства на тему «Кібербулінг як проблема віртуального світу: подолання та протидія». Під час заходів порушувалися актуальні аспекти теми як види, ознаки, наслідки та учасники кіберзнущань. До участі семінарів-тренінгів були запрошені відповідні фахівці із виступами, відбувався розгляд веб-ресурсів, інформація з яких може стати у пригоді під час соціальних атак [4].

Важливим аспектом у питаннях формування рівня обізнаності здобувачів освіти із кібербезпеки є проведення заходів просвітницько-інформативного характеру із представниками ювенальної поліції та Департаментів кіберполіції Національної поліції України у різних областях України. Такі заходи мають на меті ознайомити дітей із поняттям кібербулінгу, його наслідками та способами його запобігання. Крім того, працівники Департаменту кіберполіції Національної поліції України розповідають дітям про порядок дій у випадку, якщо людина стала жертвою інтернет-цькувань. Проведення таких заходів є дійсно корисними, адже більшість людей, що стали постраждалими від кібербулінгу, недостатньо поінформовані: наприклад, учні не знають як реагувати на погрозливі повідомлення, що робити, якщо їхні фото без дозволу викладають до мережі

Інтернет і чи можна кудись звертатися, якщо месенджери чи аккаунти у соціальних мережах зламали й спілкуються від імені дитини [3].

У м. Дніпро на веб-сайті університету імені А. Нобеляна є тематична рубрика Антибулінг», що містить інформаційно-просвітницькі матеріали про ознаки та форми булінгу, а також алгоритми дій задля припинення булінгу в студентському та учнівському середовищі. Також на цьому сайті прикріплено відповідну нормативно-правової базу, корисні поради на тему антибулінгу та телефони довіри. Крім того, на сайті розміщено пустий шаблон під назвою «Система заходів щодо запобігання та протидії булінгу в освітньому середовищі університету» [2].

Важливою подією у Луцькому національному технічному університеті 2023 р. стало організація та проведення тренінгу для комп'ютерних інженерів на тему «Протидія та попередження булінгу в закладах освіти. Кібербулінг». Активність проводилася в науково-популярному форматі: спочатку розповідали про явище булінгу та кібербулінгу, а далі відповідали на питання студентів. Результатом зустрічі стало запровадження системної протидії булінгу та формулювання алгоритму дій для створення безпечного середовища в закладах освіти регіону.

Цікавим видається аналіз проведеної кампанії проти кібербулінгу DOCU/ТИЖДЕНЬ, що була спрямована на запобігання булінгу в ЗЗСО. За підтримки Міністерства освіти та науки України, експертів-правозахисників та психологів впродовж жовтня-листопада 2019 р. відбувся захід, у якому брали участь 320 загальноосвітніх навчальних закладів України. Дитячий фонд ООН UNICEF здійснив дослідження «Які вони, українські підлітки: про соцмережі, секс, алкоголь, спорт, довіру до батьків та друзів», за результатами цього моніторингу було з'ясовано, що кожен п'ятий підліток визнавав себе жертвою онлайн-знущань. Важливим висновком стало повідомлення, що наразі учні недостатньо обізнані щодо загальних правил безпечної поведінки в Інтернет-мережі, та які із загроз, можуть виникнути внаслідок користування Інтернетом. Слід відзначити, що до цільової групи цього проєкту увійшли учні 9–11 класів та студенти технікумів / коледжів. Головною метою міжнародної організації є зменшення прояву кібербулінгу через проведення активної просвітницької роботи серед громадськості суспільства та внесення змін до державної політики щодо дотримання прав дитини [4].

Зазначимо, що програма DOCU/ТИЖДЕНЬ була сфокусована на обговоренні попередньо відібраних документальних стрічок «Джованні та балет на воді» і «Булер». За результатами обговорення діти визначили, що завдяки візуальному контенту вдається залучити активну аудиторію та отримувати якісні результати. Організація проаналізувала реєстраційні форми та звіти, що дала можливість побачити ефективність від перегляду подібних матеріалів: велика кількість дітей наважилася розповісти про те, що вони були учасниками кібербулінгу [3].

Таким чином, сучасні вітчизняні технології соціального захисту підлітків, постраждалих від кібербулінгу, є інтегрованими, профілактично-

орієнтованими та такими, що передбачають мультидисциплінарний підхід. Водночас, наявні виклики вимагають подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, посилення кадрового потенціалу соціальних служб та впровадження інноваційних цифрових інструментів у практику соціальної роботи.

Список використаних джерел:

1 Гіденко Є. С. Кібербулінг: насильство в соціальній мережі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія. Юриспруденція.* 2021. №50. С. 26–29.

2 Лубенець І. «Кібернасильство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів». *Національний юридичний журнал: теорія і практика; Що таке кібербулінг? Інтернет-тролінг і кібербулінг.* URL: http://howtoukr.ru/internet/79565-shho-take-kiberbulingu-internet-troling-i.html\ (дата звернення: 05.04.2025.)

3 Масанська Т. В. Безпечний Інтернет: освітній портал «Класна оцінка». [Електронний ресурс]. URL: http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/bezpechnii-internet-3.html. 2014.

4 Посібник з Інтернет-безпеки для батьків. URL: http://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=87 (дата звернення: 05.04.2025.)

Світлана ПЕЛИПЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Алла РИЖАНОВА,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗАЛЕЖНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ВІД СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Залежність старшокласників від соціальних мереж є однією з актуальних соціально-педагогічних проблем сучасної української загальної середньої освіти. З огляду на стрімке зростання цифрової активності юні та ризики, пов’язані з надмірним використанням соціальних мереж (тиск на свідомість молоді ворогів країни, зниження академічної успішності, заохочення країни-агресора до зради, порушення міжособистісних стосунків, загрози психологічного дискомфорту та життю старшокласників тощо), виникає нагальна потреба наукового обґрунтування технологій профілактики цього явища в освітньому середовищі. Ці технології мають бути спрямовані на підвищення культури віртуального спілкування. Адже без вольових зусиль самостійно контролювати час своєї активності у соцмережах, без

здатності юні розпізнавати кіберманіпулювання та відмовлятися від втягування в злочини проти власної країни, без вміння використовувати ці мережі як засіб власного соціального розвитку неможливо сформувати здорові стосунки та ефективно самореалізуватися в реальному житті, а саме підтримувати дружбу, працювати в команді, брати участь у житті громади. У зв'язку з цим постає необхідність розроблення ефективної системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО залежності старшокласників від соціальних мереж в умовах гібридної війни.

Проблему впливу соціальних мереж на нову генерацію досліджували зарубіжні психологи, соціологи, педагоги, зокрема, С. Теркл (S. Turkle) – вплив на ідентичність і спілкування [6], А. Лембке (A. Lembke) – механізми звикання і емоційне здоров'я [5], Дж. Хайдт (J. Haidt) – зв'язок із тривожністю і депресією [4], а також українські науковці, наприклад, І. Юськів – психічні особливості [3], Н. Потьомкіна та А. Рижанова – соціально-педагогічна профілактика схильності старшокласників до залежності від соціальних мереж за мирних часів [1;2]. Водночас рівень ефективності практичних соціально-педагогічних заходів із профілактики залежності від соціальних мереж серед юні у ЗЗСО залишається недостатнім. Це й стало підставою для даної публікації, метою якої є обґрунтування актуальності вдосконалення соціально-педагогічної профілактики в закладах загальної середньої освіти залежності від соціальних мереж старшокласників в умовах гібридної війни в Україні.

В умовах тривалої гібридної війни в нашій країні зростає кількість юнаків та дівчат, які за «30 срібляників» ворогів сприяють підриву авто ЗСУ, наводять шахеди-ракети на власні міста та селища тощо. Загострення віртуального маніпулювання агресорів свідомістю вітчизняної юні через соціальні мережі потребує відповідного вдосконалення профілактики в ЗЗСО для того, щоб допомогти старшокласникам будувати здорові реальні стосунки у родині, навчальному закладу та в суспільстві загалом. Ця проблема актуалізується в наш час, коли віртуальні технології становлять переважну частину життя в умовах онлайн-освіти.

Схильність сучасних юнаків і дівчат до залежності від соціальних мереж зумовлена їх психовіковими особливостями, зокрема підвищеною потребою до пошуку шляхів самовираження та соціального підтвердження власної значимості, але водночас з недостатнім соціальним досвідом, що робить їх вразливішими до негативного впливу соціальних мереж. У цей період соціалізації усвідомлюються особистісні соціальні цінності та формуються відповідні соціальні навички, а надмірна прив'язаність до віртуальних комунікацій може порушити процеси адаптації до реального соціуму, деформувати соціальний розвиток юні, зруйнувати майбутнє життя.

З точки зору соціальної педагогіки, профілактика віртуальної залежності – це частина соціального виховання старшокласників щодо розвитку їх віртуальної соціальності, де цифрові технології є засобом вдосконалення реального життя людини, а не її метою. Отже, це запобігає поширенню цифрового рабства особи. Соціальна педагогічна профілактика

спрямована на формування свідомої та відповідальної поведінки в інтернеті та в реальному житті. Ще одне важливе питання – чітко розрізняти профілактику і лікування. Соціально-педагогічна профілактика не намагається «виправити» вже наявну залежність, а працює на те, щоб її взагалі не допустити – розвиваючи у людини важливі соціальні якості: критично оцінювати інформацію; вміння протистояти зовнішньому тиску, усвідомлюючи власні соціальні цінності; контролювати власну поведінку в реальному та віртуальному соціальних середовищах; підтримувати емоційну рівновагу та інше [2].

Інформаційний тиск ворогів України на старшокласників через соціальні мережі потребує повернути закладам освіти провідну роль у соціальному вихованні, зокрема у становленні культури юні щодо безпечного використання інтернету, особливо в умовах онлайн-освіти. Соціально-педагогічна профілактика залежності від соціальних мереж у ЗЗСО має спрямовуватися на залучення соціального середовища закладу освіти та територіальної громади на урізноманітнення цікавого реального та віртуального життя юні, зокрема, через сприяння добровільній участі старших школярів у допомозі збройним силам України (збір донатів, плетіння сіток, технічні винаходи для вдосконалення зброї, ідеї для покращення обмундирування, пакування їжі для військових тощо), що допоможе їм, по-перше, уникнути надмірної залежності від віртуального світу соціальних мереж, а, по друге, позитивно творчо самореалізуватися, отримуючи визнання. Слід підкреслити, що провідним принципом соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО щодо зміни ставлення до соцмереж у старшокласників є добровільність, ґрунтована на усвідомленні загрози їх життю і соціальному розвитку, оскільки примусом це зробити неможливо. Більш того, зазначена профілактика спрямована на набуття спроможності юні до самопрофілактики цієї залежності.

Вдосконалення соціально-педагогічної профілактики віртуально-мережевої залежності старшокласників у ЗЗСО України залежить передусім від професіоналізму фахівців – соціальних педагогів, а також значною мірою від їх здатності до залучення та об’єднання навколо вирішення цієї проблеми ініціативних свідомих громадян – педагогів, лідерів учнівського самоврядування, представників місцевого самоврядування, соціокультурних закладів, місцевих медіа, громадських організації, а також волонтерів, які, скоординувавши свої соціально-виховні зусилля, зможуть «заразити» юнаків та юначок перевагами здорового реального стилю життя, допомогти їм відчути користь і задоволення від живого спілкування, командної роботи, спільних справ, зокрема задля скорішої перемоги нашої країни у війні. Саме через таку практику взаємопідтримки внутрішнього і зовнішнього соціального середовища ЗЗСО та самопрофілактичну активність старшокласників можливо сприяти підвищенню рівня культури користування соціальними мережами юні.

Отже, проблема профілактики залежності старшокласників від соціальних мереж пов’язана з усвідомленням її важливості для здорового

соціального розвитку юні в сучасному інформаційному суспільстві, особливо в умовах тривалої гібридної війни. Соціально-педагогічна профілактика в ЗЗСО ґрунтується на об'єднанні та координації соціального виховання школи та місцевої громади, а також стимулює самопрофілактику старшокласників їх залежності від соціальних мереж. Ця профілактика спрямована на підвищення культури віртуального спілкування юні, яка унеможливлює маніпулювання їх свідомістю ворогами України, «затягування» до кіберзлочинної та реальної противоправної діяльності нової генерації проти власної країни.

Перспективи подальших досліджень даної проблеми полягають у поглибленому її теоретичному вивченні, в аналізі та узагальненні існуючого ефективного вітчизняного досвіду, діагностиці реального стану цієї профілактики в ЗЗСО та обґрунтуванні програми вдосконалення соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО залежності старшокласників від соціальних мереж в умовах гібридної війни.

Список використаних джерел:

1. Рижанова А.О., Потьомкіна Н.З. Зарубіжний досвід профілактики Інтернет-залежності молоді *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира винниченка.*Серія: Педагогічні науки. – Кропивницький, 2021, Вип. 194. – С.51-56.
2. Рижанова А.О., Потьомкіна Н.З. Тенденції соціально-педагогічної профілактики залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж в нових соціокультурних умовах *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Серія: Педагогічні науки. – Кропивницький,2021, Вип. 196. – С.111-119.
3. Юськів І. Психологічні особливості прояву Інтернет-залежності у підлітковому віці: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра: спец. 053 - психологія / наук. кер. І. М. Періг. Тернопіль : Терноп. нац. техн. ун-т ім. Ів. Пулюя, 2024. 76 с.
4. Haidt J. The Anxious Generation: How the Great Rewiring of Childhood Is Causing an Epidemic of Mental Illness. New York : Penguin Press, 2024. 400 p.
5. Lembke A. Dopamine Nation: Finding Balance in the Age of Indulgence. New York : Dutton, 2021. 304 p.
6. Turkle S. Reclaiming conversation: The power of talk in a digital age. New York : Penguin Press, 2015. 448 p.

Вікторія ПРУДНИК,
кандидат педагогічних наук, викладач соціально-педагогічних дисциплін Комунальний заклад Сумської обласної ради «Лебединський педагогічний фаховий коледж»

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ОДИНОКИХ МАТЕРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

В умовах війни соціальна підтримка одиноких матерів в Україні залишається актуальним питанням соціальної політики нашої держави. За даними Національної соціальної сервісної служби України при Міністерстві соціальної політики, в Україні на початок 2021 року майже 120 тисяч сімей виховували дітей без другого партнера й отримували виплати від держави. Право на таку допомогу мають не всі, і фактично одиноких матерів та батьків у 10 разів більше — близько мільйона. Це майже кожна п'ята сім'я з дітьми, а у 96% випадків мова йде саме про самотніх мам [1].

Шевців Ю., Білецький О. дослідили економічні, соціальні та психологічні виклики, з якими стикаються одинокі матері в умовах війни [3]. Чеховська І.В. досліджувала соціальний захист одиноких матерів, аналізувала правозастосовну практику та проблеми реформування державної матеріальної підтримки сімей в Україні [2]. Організація роботи соціальних служб з одинокими матерями представлена у дослідженнях Іванова О., Карнаух А., Кляпець О., Кравченко Т. та ін.

Проте, питання соціальної підтримки одиноких матерів в умовах війни у територіальній громаді є недостатньо вивченим.

Соціальна робота з одинокими матерями в умовах війни набуває особливої важливості та складності. Це вразлива група населення, яка стикається з множинними викликами: від втрати житла та роботи до психологічних травм та труднощів у вихованні дітей в умовах невизначеності. Роль соціального працівника в таких обставинах стає багатогранною і потребує глибокого розуміння специфіки потреб.

Основні проблеми, з якими стикаються одинокі матері в умовах війни:

- втрата роботи, зниження доходів, зростання цін, труднощі з доступом до фінансової допомоги;
- втрата або пошкодження житла, вимушене переселення, труднощі з орендою або пошуком безпечного притулку;
- психологічні травми: стрес, тривога, депресія, ПТСР, викликані війною, втратою близьких, розлукою, постійною загрозою. Особливо гостро стоїть питання психологічного стану матерів, які втратили чоловіків на війні, що посилює відчуття самотності та відповідальності за своє майбутнє та майбутнє своїх дітей;
- труднощі з організацією навчання та дозвілля дітей в умовах війни, адаптація дітей до нових умов, підтримка їхнього психологічного стану без допомоги партнера;

- відсутність або втрата соціальних зв’язків, почуття самотності, а іноді й суспільна стигма;
- обмежений доступ до медичних, освітніх, юридичних та інших послуг через переміщення або руйнування інфраструктури [3, с. 26].

Зауважмо, що вирішення вищезазначених проблем відбувається саме через соціальну роботу з одинокими матерями на рівні територіальної громади, яка повинна бути комплексною та охоплювати різні аспекти життя, зокрема, основні напрямки повинні включати:

- надання підтримки у подоланні стресу, тривоги, горювання. Особлива увага приділяється почуттю самотності та перевантаження жінок, які залишилися без підтримки партнера;
- допомога в організації дозвілля, роботи з дитячим психологом та навчання для дітей, які пережили травматичні події, з урахуванням того, що дитина має лише одного з батьків, який може надавати постійну підтримку;
- навчання матерів технікам саморегуляції, розвитку стресостійкості;
- роз’яснення актуальних законодавчих норм, що стосуються одиноких матерів, ВПО, виплат та соціальних гарантій;
- супровід у процесі збору та подання документів для отримання державних виплат, статусу ВПО, гуманітарної допомоги;
- надання консультацій з питань трудового законодавства, житлових прав, аліментів (у випадку їх невиплати або труднощів з отриманням у воєнний час);
- допомога у пошуку тимчасового житла, сприяння в отриманні компенсації за зруйноване житло;
- допомога у пошуку роботи, складанні резюме, підготовці до співбесід, враховуючи необхідність поєднувати роботу з доглядом за дитиною без підтримки партнера;
- направлення на безкоштовні курси з опанування затребуваних професій;
- створення можливостей продовження навчання для дітей (онлайн або офлайн), допомога у забезпеченні необхідними матеріалами;
- розвиток соціальних зв’язків через організацію дозвілля, майстер-класів, зустрічей для одиноких матерів та їхніх дітей, щоб допомогти їм інтегруватися в нове середовище та відновити соціальні зв’язки. Це особливо важливо для подолання відчуття самотності;
- залучення матерів до волонтерської діяльності (за їхнім бажанням), що може допомогти їм відчути себе потрібними та відновити відчуття контролю над життям, а також розширити коло знайомств.

Для прикладу, соціальна підтримка одиноких матерів у Лебединській ОТГ Сумської області є дуже важливою, особливо в умовах війни. Якщо державні установи надають стандартизовану допомогу згідно з чинним законодавством України, то організації недержавного сектору часто здатні гнучкіше реагувати на конкретні потреби, надавати адресну, гуманітарну та психологічну підтримку, мобілізувати волонтерів.

Основними напрямками соціальної підтримки від громадських організацій є гуманітарна допомога, яка часто допомога надходить через великі фонди (як, наприклад, Благодійний фонд «Global Empowerment Mission UA» (GEM), який співпрацює з Лебединською громадою та Фондом Говарда Дж. Баффета для допомоги ВПО та вразливим категоріям, серед яких і одинокі матері з дітьми). Місцеві волонтерські групи також активно збирають та розподіляють таку допомогу, а саме: продуктові набори, засоби гігієни, одяг, дитячі речі.

Особливим попитом користується психологічна та психосоціальна підтримка одиноких матерів. Так, у Лебедині діє «Безпечний простір для жінок і дівчат» при Центрі соціальних служб Лебединської міської ради, що реалізується у співпраці з ГО «Ліга сучасних жінок» та Міжнародною організацією Corus International за фінансової підтримки Гуманітарного фонду для України. Цей простір надає психологічну, соціальну підтримку, інформацію, можливість соціалізації та відпочинку для даної категорії жінок.

Поряд з тим, у Лебединській громаді діє мобільна бригада психосоціальної допомоги дітям та родинам з дітьми щодо попередженню домашнього насильства та гендерно зумовленого насильства (ГЗН), яка створена за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та ГО «Клуб рибалок України». Одинокі матері також є цільовою групою, якщо вони або їхні діти постраждали від насильства чи перебувають у кризовій ситуації.

Крім того, громадські організації допомагають одиноким матерям у розумінні їхніх прав, оформленні документів, отриманні соціальних виплат. Поряд з державною безоплатною правовою допомогою, громадські організації також надають додаткові консультації та супровід.

Не менш важливою є підтримка у працевлаштуванні та економічній інтеграції, яку надають деякі громадські організації, реалізуючи програми, спрямовані на підвищення кваліфікації, перекваліфікацію та допомогу у пошуку роботи для вразливих груп населення, включаючи одиноких матерів. Наприклад, програми екстреної підтримки засобів до існування від Acted у Сумській області (включаючи Лебединську громаду), які можуть надавати грантову допомогу.

Підсумовуючи вищезазначене, соціальний працівник, який працює з одинокими матерями в територіальній громаді виконує ролі координатора, що допомагає матерям орієнтуватися в системі соціальних послуг, зв’язує їх з потрібними фахівцями (психологами, юристами, медиками); порадника та ментора, який надає практичні поради, підтримує у прийнятті рішень, враховуючи індивідуальні обставини одинокої матері; захисника прав, що виступає на захист прав та інтересів одинокої матері та її дітей; фасилітатора, який допомагає розкрити внутрішні ресурси жінки, розвинути її стресостійкість та адаптивні здібності; посередника, що взаємодіє з державними органами, громадськими організаціями, благодійними фондами для забезпечення комплексної підтримки.

Таким чином, соціальна робота з одинокими матерями в умовах війни в територіальній громаді є надзвичайно актуальною, багтоаспектною та

вимагає від фахівця не лише професійних знань, а й високого рівня емпатії, гнучкості та готовності реагувати на постійно змінювані потреби клієнтів. Це інвестиція у майбутнє, адже стабільність та благополуччя цих родин є запорукою відновлення та розвитку суспільства після війни.

Список використаних джерел

1. Дутчак О., Ткалич А. (2021). Одинокі матері в Україні. Бідність, порушення прав та потенціал до протесту. URL: https://commons.com.ua/ru/odinoki-materi-v-ukrayini-bidnist-porushennya-prav-ta-potencial-do-protestu/

2. Чеховська І.В. (2016). Соціальний захист одиноких матерів: аналіз основних положень законодавства. URL: http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/3/13.pdf

3. Шевців, Ю., Білецький, О. (2023). Феномен одинокого материнства в Україні в умовах воєнного стану. Молодий вчений, 7 (119), С. 25-30. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-7-119-5

Інна РЕВУН,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Алла РИЖАНОВА,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ

Соціальна реабілітація дітей в інтернатних закладах є складним соціально-педагогічним процесом навіть за мирних часів. Проте в умовах повномасштабної війни в Україні ця соціально-виховна діяльність ускладнюється вимушеною релокацією більшості інтернатів зі сходу на захід країни. Заклади та діти мають соціально відновлюватися в новому соціокультурному середовищі, налагоджуючи взаємокорисні зв'язки з новими соціальними закладами. Евакуація, постійний стрес, втрата близьких, руйнування інфраструктури, зростаюче психологічне напруження педагогічних працівників, дітей, позбавлених батьківського піклування, – все це створює додаткові труднощі для їхньої реабілітації та потребує вдосконалення технологій соціального відновлення в інтернатних закладах, що актуалізує тему дослідження.

В умовах сучасних військових конфліктів проблема соціальної реабілітації дітей, які опинилися в інтернатних закладах через втрату батьківського піклування або вимушену міграцію, набуває уваги науковців. Л. Відніченко, К. Звяга, В. Зливкова, В. Кононенко, Л. Токарчук та інші доводять, що війна завдала значної шкоди дитинству. О. Роговська,

О. Сидоренко, Н. Султанова розкривають недоліки соціалізації дітей в інтернатних закладах. В. Васютинський, В. Вінков, Л. Коробка та інші аналізують досвід соціальної реабілітація дітей в інтернатних закладах в умовах війни в світі, зокрема практики Ізраїлю та США.

Метою публікації є наукова апробація обґрунтованої програми вдосконалення соціальної реабілітації дітей в інтернатних закладах в умовах війни.

За даними ООН на лютий 2023 р., війна в Україні призвела до внутрішнього переміщення понад 3,7 млн. осіб, серед них – близько 650 тис. дітей, які опинилися в умовах екстремальної соціальної вразливості [3]. Міністерство освіти і науки України зазначає, що на початок 2023 року у спеціалізованих інтернатних закладах перебувало понад 12 тис. дітей, з яких більше 40% – це особи з обмеженими можливостями або з ознаками соціальної дезадаптації [3]. Дані цифри свідчать про масштаб кризи, яка вимагає системного підходу до відновлення психосоціального статусу, умов для ефективного соціального розвитку дітей-сиріт у інтернатних закладах.

Конвенція ООН про права дитини підкреслює, що діти (особи від 0 до 18 років), мають право на особливий захист, допомогу та умови для розвитку, навіть у найскладніших обставинах. Особливо це стосується дітей, які втратили батьківську опіку, однак війна позбавляє їх цих прав, завдаючи шкоди як фізичному, психічному, так і соціальному здоров'ю. Інтернатні заклади в Україні об'єднують різноманітні категорії дітей: вихованців з неповних або соціально незахищених сімей, обдарованих школярів, дітей із особливими освітніми потребами, а також учнів з дипломатичних або іноземних родин [5]. Особливістю інтернатів є те, що ці освітні установи поєднують навчання та проживання дітей на території закладу, забезпечуючи їх не лише освітою, але й повноцінним соціальним, культурним та побутовим супроводом [4]. Повномасштабна війна в Україні негативно відбивається на соціалізації дітей в інтернатах, порушуючи їхнє психічне здоров'я, соціальні зв'язки та майбутні перспективи. У таких умовах інтернатні заклади стають не лише осередками освіти, а ключовими інституціями для соціальної реабілітації.

Сутність соціальної реабілітації полягає в організації системи діяльності, спрямованої на відновлення або компенсацію соціальних функцій особи, яка перебуває у стані тимчасової чи тривалої соціальної дезадаптації через фізичні, психологічні, соціальні або економічні фактори. Її метою є забезпечення інтеграції індивіда в суспільство, відновлення його прав і свобод, а також здатності до самостійного ведення соціально продуктивної діяльності [6]. Система соціальної реабілітації в Україні має ряд особливостей, зумовлених законодавчою базою, соціально-економічним контекстом та наслідками бойових дій. Основні правові засади визначені в Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», Концепції реформування системи соціальних послуг. Ключовими принципами є індивідуалізація підходів, доступність послуг, інклюзія та партнерство державних, громадянських та приватних структур. Це і стало теоретико-

правовими основами для обґрунтування програми соціальної реабілітації дітей в інтернатних закладах в умовах війни.

Станом на квітень 2024 року, за даними Державної служби України з питань прав дитини, понад 70% дітей проживають у регіонах, що постраждали від бойових дій, і мають симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР), соціальну ізоляцію, академічну відсталість та фізичне виснаження [3]. Дані показники підтверджують необхідність створення комплексної програми, яка б не лише мінімізувала негативні наслідки війни, але й забезпечила довгострокову соціальну адаптацію дітей.

Програма «Реабілітація 2025» пропонує системний підхід до вирішення цієї проблеми, орієнтуючись на результати діагностики, міжнародний досвід (наприклад, програми для дітей-біженців з Сирії) та принципи гуманітарної психології [6]. Вона враховує специфіку українського контексту, використовує міжнародний досвід та забезпечує прозорість реалізації. Успішне виконання даної програми не лише допоможе дітям подолати тяжкі наслідки війни, але й забезпечить їхню соціальну адаптацію в мирному майбутньому, що є критично важливим для відновлення України.

Отже, соціальна реабілітація дітей в умовах війни в інтернатних закладах потребує комплексного підходу, що включає психологічний супровід, соціальну адаптацію та медичну підтримку. Психологічний супровід може містити індивідуальну терапію з урахуванням специфіки травми, групові заняття для відновлення комунікативних навичок та створення «безпечного простору» для зниження рівня тривоги. Соціальна адаптація передбачає інтеграцію у стабільні соціальні структури, такі як прийомні сім'ї, а також розвиток життєвих навичок. Медична підтримка включає профілактику психосоматичних захворювань та регулярний моніторинг фізичного стану дітей.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р., із змінами і доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text

3. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні. 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf

4. Султанова Н.В. «Теорія і практика соціального виховання в інтернатних закладах освіти України : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2018. 480 с.

5. Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 512 с.

6. Цибулько Л. Г. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування, в умовах регіонального освітньо-виховного простору : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2014. 556 с.

Анна ЯКУЩЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Алла РИЖАНОВА,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ СІМ'ЯМ З ДІТЬМИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна в Україні спричинила вимушений масовий рух населення всередині країни. Серед мільйонів внутрішньо переміщених осіб (ВПО) значну частину складають сім'ї з дітьми. Відсутність стабільного місця проживання, брак ресурсів і недостатня адаптація до нових умов проживання призводять до того, що сім'ї з дітьми опиняються у вкрай вразливому становищі. Проте система соціальної допомоги, яка була створена за мирних часів на певну кількість населення в кожному регіоні, не завжди готова до ефективного реагування на такі виклики, оскільки соціальна інфраструктура перенавантажена і має бути вдосконалена відповідно до потреб внутрішньо переміщених родин з дітьми, об'єднуючи можливості держави, громадських ініціатив, міжнародних організацій та самої сім'ї. У цьому контексті актуальним стає обґрунтування програм вдосконалення соціальної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям з дітьми.

І. Коліушка аналізує трансформацію соціальної політики України у воєнний час, наполягаючи на необхідності адаптації державних програм до нових викликів. Проблеми нормативно-правового регулювання розкрито у працях О. Мельника О. Радченка та Д. Селіхова. Наприклад, останній зауважує на недостатності правових механізмів у сфері соціального захисту переселенців і пропонує конкретні заходи для їхнього вдосконалення. Т. Павлюк та Л. Середницька вивчають соціальну підтримку ВПО та наводять дані про основні проблеми їх доступу до послуг, а М. Біль аналізує вплив внутрішнього переміщення на соціальну інфраструктуру та наголошує на необхідності реформування механізмів соціальної допомоги, зокрема через посилення міжсекторної співпраці. О. Возняк, Н. Савчук та А. Каспшишака підкреслюють необхідність розробки комплексних програм підтримки та адаптації, а Н. Гусак пропонує кейс-менеджмент як практичний підхід до інтеграції внутрішньо переміщених осіб, зокрема родин з дітьми, у нові громади. Закордонний досвід соціальної підтримки переселенців представлено аналітичним центром ЮрФем. Отже, тема актуальна, але недостатньо досліджена, тому метою публікації є обґрунтування програми соціальної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям з дітьми, постраждалим від війни в Україні.

На кінець 2023 року кількість ВПО в Україні перевищила п’ять мільйонів осіб, і це число продовжує зростати через тривалі бойові дії [1]. Найбільшу частку ВПО складають жінки та діти, більшість переселенців проживають у тимчасових притулках, а решта (40%) змушені орендувати житло; найбільший відсоток ВПО працевлаштований у секторі послуг (30%), решта – у промисловості та сільському господарстві [1], [2], [3], [4]. Особливо внутрішньо переміщені сім’ї з дітьми є уразливою соціальною категорією зі своїми потребами та обмеженнями, що створюють додаткові перешкоди для їхньої інтеграції в нове соціальне середовище.

Правовими засадами вдосконалення соціальної допомоги внутрішньо переміщеним родинам з дітьми є низка законодавчих актів: Кодекс законів про працю України, Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям», Постанова Кабінету Міністрів України щодо надання житлових субсидій та фінансової підтримки ВПО в останніх редакціях 2024 року. Крім того, теоретичним підґрунтям розробки нашої програми стали результати аналізу закордонного досвіду соціальної допомоги та кращих практик з регіонів України, які виявилися ефективними у підтримці переселенців родин з дітьми. Емпіричними основами розробки програми були результати діагностики стану соціальної допомоги внутрішньо переміщеним сім’ям з дітьми Регіонального центру підтримки ВПО у Львові. У діагностиці брали участь 30 родин, яки були зареєстровані у Центрі як отримувачі різних видів допомоги, 24 з яких мали неповнолітніх дітей віком від 2 до 16 років. Напрями діагностики: оцінювання доступності соціальної допомоги, оцінка достатності наданої допомоги; якість комунікації між родинами та соціальними службами; психоемоційний стан дітей, які прибули разом з батьками. Результати діагностики засвідчили, що соціальна допомога внутрішньо переміщеним сім’ям з дітьми в Регіональному центрі підтримки ВПО у Львові надається, проте має переважно епізодичний, а не системний характер. Основні проблеми: затримка в доступі до допомоги, її обмежена тривалість, фрагментарність інформації та брак інституційної підтримки для дітей, високий рівень потреби у психологічному супроводі та програмах адаптації для ВПО.

Основними компонентами обґрунтованої програми вдосконалення соціальної допомоги внутрішньо переміщеним сім’ям з дітьми є: суб’єкт-об’єктний, змістовно-цільовий, середовищний, технологічний та результативний. Об’єктом діяльності є 24 внутрішньо перемішені сім’ї з дітьми, що обслуговуються в Регіональному центрі підтримки ВПО у Львові, провідним суб’єктом є автор програми, суб’єктами є представники координаційної групи, створеної на підготовчому етапі програми (соціальні працівники центру, фахівці з соціального забезпечення, волонтери-психологи, соціальні педагоги, представники громадських організацій як вітчизняних, так міжнародних: «Карітас», «УВКБ ООН», «Червоний Хрест»; представники дитячих садочків, ЗЗСО, позашкільних закладів, які відвідують діти із зазначених родин).

Метою програми є вдосконалення процесу соціальної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям з дітьми, об'єднуючи можливості державних структур, громадських організацій, приватних ініціатив і самих родин, для підвищення рівня соціальної адаптованості останніх в новому соціальному середовищі. Зміст соціальної роботи поділяється на 2 етапи: підготовчий та основний. Завданнями підготовчого етапу є об'єднання зусиль соціальної допомоги переселеним сім'ям з дітьми державного, громадського та приватного секторів в єдину узгоджену систему; створення координаційної групи з організації та надання соціальних послуг зазначеним родинам; розробка та реалізація соціальної реклами в територіальній громаді щодо позитивного ставлення до внутрішньо переміщених сімей з дітьми, щодо їх внеску в розвиток громади та щодо необхідності допомоги їм в соціальній адаптації. Завданнями основного етапу є організація захисту вітальних потреб (житло, їжа, одежа-взуття, засоби гігієни тощо) переселених сімей з дітьми в новому соціальному середовищі та поінформування про повний перелік державних послуг для них (відповідальність фахівця з соціального забезпечення); соціальна підтримка у відновленні соціальної суб'єктності в новому соціальному середовищі (працевлаштування; влаштування дітей до школи, у дитячі садочки тощо; надання психологічної підтримки батькам та дітям, родинам разом соціально-психологічного супроводу, особливо в кризових ситуація; налагодження побуту в нових умовах) – відповідальність соціальних працівників, психологів, волонтерів, представників громадських організацій; соціальна адаптація переміщених сімей з дітьми в новій територіальній громаді (ознайомлення з соціокультурними особливостями територіальної громади; з її історією та природою, економічними, етнічними, політичними, релігійними, мистецькими та іншими особливостями, з місцевою кухнею; з місцевим самоврядуванням; з існуючими соціальними проєктами, ініціативами, до реалізації яких можна доєднатись, з перспективами розвитку громади та можливостями кожного до самореалізації в ній) – відповідальність соціальних педагогів, менеджерів соціокультурної діяльності, представників громадських організацій та приватних ініціатив; стимулювання соціальної активності та відповідальності переміщених сімей з дітьми за само-адаптацію до нового соціального середовища (презентація соціокультурних особливостей територіальних громад України, звідки вимушено переїхали родини, ініціювання власних соціальних проєктів та ініціатив для покращення існування в територіальній громаді, зокрема переміщених сімей з дітьми тощо) – відповідальність соціальних педагогів, соціальних працівників, представників громадських організацій.

Вдосконалення технологічного компоненту програми полягає у запровадженні інноваційних механізмів, зокрема у створенні цифрових платформ для моніторингу та звітності соціальної допомоги, доступних для переміщених сімей з дітьми віртуальних платформ інформації з розмаїття соціальних послуг для них, віртуальних карт соціальних проєктів та ініціатив територіальної громади тощо.

Отже, зростаюча кількість внутрішньо переміщених сімей з дітьми та незадовільний стан соціальної допомоги їм в умовах війни в Україні зумовлюють актуальність розробки програми вдосконалення цієї допомоги, яка би систематизувала та поєднала соціальний захист, соціальну підтримку, соціальний розвиток, соціальну самореалізацію родини в новій територіальній громаді на основі об'єднання зусиль держави, громадських організацій, приватних ініціатив та самих сімей з дітьми.

Список використаних джерел

1. Біль М. Внутрішньо переміщені особи: виклики і загрози, вплив на соціальну інфраструктуру та політика підтримки. Львів: Інститут регіональних досліджень ім. М. Долішнього НАН України, 2022. 50 с.
2. Возняк О., Савчук Н., Каспшишак А. Адаптаційні процеси в середовищі внутрішньо переміщених осіб в Україні під час російсько-української війни у XXI столітті *Народна творчість та етнографія*. 2023. №4.
3. Карамушка Т. В. Емпіричне дослідження особливостей психічного здоров'я вимушених «внутрішніх» переселенців в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. Т. 2. №26. 48-59 с.
4. Кравчук О. Внутрішньо переміщені особи: життя в умовах війни Суми: Сумський державний університет, 2022. 75 с.

Наукове видання

Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМ'Ї ТА ДИТИНИ
У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ГРОМАДИ
(10 червня 2025 року, м. Суми)

Друкується в авторській редакції з оригіналів-макетів
Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей
За достовірність викладених фактів відповідальність несе автор

Відповідальний за випуск *І.М.Іонова*

Комп'ютерна верстка *А.Б.Трофименко*

Підп. до друку 23.06.2025.

Електронне видання

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
(протокол № 12 від 23.06.2025 р.)